

**ZOON NEVEN EN FAMILIE VAN
PRINS WILLEM VAN ORANJE**

**Beschrijving van de belangrijkste Prinsen en Graven
uit het huis van Nassau**

Samengesteld door Willem Westerbeke

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2019**

INHOUD

1. Prins Maurits. 1567-1625. Blz. 3
2. Frederik Hendrik van Oranje-Nassau, 1584-1647. Blz. 12
 - 2A. Amalia van Solms, Gravin van Solms-Braunfels; gemalin van Frederik Hendrik, blz. 22
3. Willem Lodewijk, Stadhouder van Friesland, 1584-1620. Blz. 68
4. Lodewijk Gunther. 1575-1604. Blz. 80
5. Ernst Casimir, Stadhouder van Friesland 1620-1632. Blz. 84
 - 5A. Sophia Hedwig von Brunswijk-Wolfenbüttel. Blz. 86
6. Hendrik Casimir I. 1612-1640. Blz. 92
7. Willem II. 1626-1650. Prins van Oranje. Blz. 97
8. Willem Frederik, Stadhouder van Friesland 1640-1664. Blz. 102

1. Prins Maurits van Oranje (1567-1625) en graaf van Nassau. Stadhouder en kapitein-generaal in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Maurits van Oranje werd op 14 november 1567 geboren op Slot Dillenburg. Dit als zoon van Willem van Oranje en diens tweede vrouw Anna van Saksen. Hij groeide op aan het hof van zijn oma: Juliana van Stolberg. Omdat zijn moeder kort na zijn geboorte vertrok en kort daarna krankzinnig werd verklaard, groeide hij op bij zijn oom, Jan van Nassau en diens 25 kinderen. Toen hij tien was haalde zijn vader hem naar Holland, waar hij altijd dicht bij hem was. Zo was hij getuige van de aanslag op Willem van Oranje in 1582. In dat zelfde jaar schreef hij zich ook in aan de universiteit van Leiden.

Maurits werd op 1 november 1585 voor het eerst benoemd tot stadhouder van de Staten van Holland en Zeeland. Ook werd hij kapitein-generaal en admiraal van deze gewesten. Zijn vader, Willem van Oranje, was ruim een jaar daarvoor in Delft vermoord.

Robert Dudley-Als in 1584 Willem van Oranje wordt vermoord blijft zijn weduwe met weinig geld en tien kinderen over. De Staten Generaal zochten hun steun in Engeland. Toen de Spanjaarden oprukten stuurde de Engelse koningin Elizabeth I inderdaad een militaire troepenmacht. Deze werd geleid door Robert Dudley, graaf van Leicester.

Van 1585 tot 1587 verbleef deze Engelse landvoogd in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, maar een echt succes was het niet. Tot onvrede van de regenten en kustprovincies stelde hij bijvoorbeeld een verbod 'op handel op de vijand' in en militair bleek de landvoogd weinig succesvol. Onder zijn bevel werd in september 1586 bijvoorbeeld de Slag bij Zuthen verloren en de val van Deventer in 1587 werd hem door de regenten ook zwaar aangerekend. Ook over Dudleys pogingen de macht te centraliseren waren de verschillende gewesten, die hechtten aan autonomie, niet tevreden.

Maurits was inmiddels 18 geworden en benoemd tot stadhouder van de Staten van Holland en Zeeland. Naar aanleiding van de onvrede over de rol van de Engelse landvoogd, besloot raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt de positie van stadhouder Maurits te verstevigen. Met hulp van Van Oldenbarnevelt werd Maurits april 1588 door de Staten-Generaal aangesteld tot admiraal-generaal van de statenbond van de Zeven Provinciën (Unie) en in 1590 benoemden ook de Staten van Utrecht, Gelderland en Overijssel hem tot stadhouder en kapitein-generaal van hun provincie. Op 8 maart 1589 kreeg hij het bevel over alle Staatse troepen.

Maurits van Oranje voerde een felle strijd met Alexander Farnese (Hertog van Parma) die van 1578 tot 1592 de Spaanse landvoogd van de Nederlanden was. De Staten-

Generaal erkenden deze hertog niet als landvoogd. Na het overlijden van diens voorganger, Juan van Oostenrijk, hadden ze aartshertog Matthias van het Heilige Roomse Rijk voor deze functie gevraagd. Nadat de Republiek zich in 1581 onafhankelijk had verklaard, erkende men geen enkele Spaanse landvoogd meer.

Alexander Farnese had echter een leger op de been gebracht en na de Unie van Atrecht (1579) verzoenden de zuidelijke gewesten zich met de Spaanse koning. De andere gewesten gaven zich echter niet over en verenigden zich in de Unie van Utrecht. Ze zouden voortaan gezamenlijk strijden tegen Spanje. Farnese boekte echter veel overwinningen. In 1579 veroverde hij Maastricht en Roermond en het jaar daarop liep de stadhouder van Friesland, Drenthe en Overijssel over naar de Spanjaarden.

In 1588 kwam er een eind aan de zogenaamde ‘Negen Jaren van Parma’. De Spaanse koning Filips II gaf Farnese toen opdracht de expeditie van de Spaanse Armada te ondersteunen en een jaar later moest hij zijn strijdmacht verdelen om aan de Franse burgeroorlog deel te kunnen nemen.

Maurits boekte hierna enkele grote militaire successen. Hij wist het gehele noordoosten van Nederland te heroveren. In maart 1590 nam hij Breda in. Jaren daarvoor had hij tevergeefs al geprobeerd deze stad te veroveren op de Spanjaarden. Ditmaal met een list. De schipper Adriaen van Bergen die regelmatig turf vervoerde naar het Kasteel van Breda werd nauwelijks nog gecontroleerd door de soldaten van Farnese. Van Bergen bedacht een plan. Met het schip zouden manschappen het kasteel ingesmokkeld kunnen worden. Maurits zag wel iets in dit plan en gaf Charles de Héraugière het bevel over de missie. Op 3 maart 1590 voer het schip Breda binnen met aan boord 75 soldaten. Rond middernacht kwamen deze soldaten tevoorschijn en overrompelden ze de vijandelijke soldaten. De stad werd ingenomen en de militaire reputatie van Maurits was definitief gevestigd.

Bekend is dat Maurits de Vlaamse wis- en natuurkundige Simon Stevin zeer hoog had staan. Rond 1590 werd deze zijn persoonlijk adviseur. Mede door de lessen die hij van Stevin leerde, ontwikkelde Maurits een op wiskunde gebaseerde oorlogsstrategie. Hij formeerde een beroepsleger van 10.000 mannen die in vaste dienst waren en die – als ze niet hoefden te vechten – les kregen in krijgskunst. Ook oefende Maurits veel in de zaken die volgens hem essentieel waren in goede oorlogsvoering; beweeglijkheid, snelheid en nauwkeurigheid. Daarmee probeerde hij zoveel mogelijk risico's te verkleinen, waardoor er minder manschappen sneuvelden. Het enige nadeel van Maurits oorlogsstrategie was dat het erg duur was.

In zijn oorlogsstrategie had Maurits veel hulp van zijn neef Willem-Lodewijk met wie hij als kind al veel optrok. De neven zagen elkaar als broers en bleven altijd goed contact houden.

Van 1585 tot 1625 was Maurits stadhouder en kapitein-generaal van Holland en Zeeland geweest. Sinds 1590 ook van Utrecht, Gelderland en Overijssel. Na het overlijden van Willem Lodewijk was hij tevens stadhouder geworden van Groningen en Drenthe.

Maurits als veldheer

Prins Maurits heeft veel mogen betekenen in het verloop van de Tachtigjarige Oorlog. Mede door zijn optreden kwam er een wending in de strijd tegen Spanje ten gunste van de Unie.

In 1591 nam Maurits Hulst, Nijmegen, Zutphen en Deventer in en een jaar later Steenwijk, Coevorden en Ootmarsum. Andere successen waren de veroveringen van Geertruidenberg (1593), Groningen (1594), Oldenzaal en Groenlo (1597), Grave

(1602), Aardenburg en Sluis (1604).

Maurits werd in 1600 als generaal door raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt naar Duinkerke gestuurd. Doel: vernietiging van het kapersnest aldaar. De opkomende Hollandse koopvaardij ondervond namelijk veel hinder van deze kapers die in dienst waren van de Spanjaarden. Maurits reisde tegen zijn zin af en wist op het nippertje een dreigende nederlaag om te zetten in een overwinning. Mede dankzij zijn geavanceerde oorlogsstrategie. Zodra het kon trok hij zijn manschappen echter terug, tot ongenoegen van Johan van Oldebarnevelt.

Vanaf de Slag bij Nieuwpoort werd de relatie tussen Maurits en Johan van Oldenbarnevelt slechter.

Toen in 1609 het Twaalfjarig Bestand inging, werd deze relatie nog slechter. Waar Maurits de strijd wilde voortzetten, onder meer vanwege zijn positie als opperbevelhebber van de strijdkrachten, wilde Van Oldenbarnevelt de strijd, tijdelijk, staken omdat dit de handelspositie van de Republiek zou verstevigen.

In *De wonderen des Allerhoogsten* schrijft Abr. van de Velde:

... Uit deze afgehouden Oranjeboom zijn spruiten voortgekomen, die met hun aangename geur de flauwe Staat hebben verkwikt; want, hoewel Prins Maurits toen nog jong was, heeft de Heere hem nochtans met zulk een dappere heldengeest begiftigd, dat onder zijn beleid de landen meer en meer in bloei toenamen.

Hiertoe zijn opmerkelijk de woorden der Staten-Generaal, in hun antwoord aan de Poolse afgezant in 1597, tot wie zij aldus spraken: "Wanneer de Prins schelmachtig, naar het voorbeeld van Barbaarse volken, met openlijke beloning door de Spanjaard toegezegd, niet in een open veldslag, maar thuis verraderlijk omgebracht was; als nu de vijanden hoop gekregen hadden, dat de zaken van deze landen niet alleen zeer beroerd, maar ook geheel vervallen en verloren zouden zijn, zijn niettemin door de hulp van de almachtige God, (op Wie alleen de Staten rusten) onder het beleid van zijn doorluchtige zoon Prins Maurits, de provincies tot nog toe niet alleen beschut, maar ook tegelijk met de ouderdom daarvan vermeerderd, opgewassen en zijn palen uitgezet." Zie Bor, lib. 34. pag. 30. Zodat onze God waarlijk onze vijanden hierdoor toegeroepen heeft, hetgeen Hij eens die van Palestina liet aankondigen, Jes. 14 : 29, 30, "Verheugt u niet, gij, gans Palestina! dat de roede, die u sloeg gebroken is, want uit de wortel der slang zal een basilisk voortkomen, en zijn vrucht zal een vurige, vliegende draak zijn. En de eerstgeborenen van de armen zullen weiden, en de nooddriftigen zullen zeker nederliggen; uw overblijfsel daarentegen zal Hij ombrengen."

... Door zulk een leeuwenhart is het gebeurd, dat Prins Maurits in 1593, Geertruidenberg met 5.000 man durfde belegeren, niettegenstaande de vijand met 14.000 man tegen hem optrok; dat hij in 1598 de Admirant met 6.000 man tegemoet trok, wiens leger 28.000 man sterk was, dat hij in 1597 bij Turnhout met 800 ruiters, 4.000 van de beste en ervarenste soldaten versloeg, die de Koning van Spanje in dienst had; dat hij in april 1599 de Admirant met 4000 man uit de Bommelerwaard verdreef, hoewel diens leger 15.000 man sterk was.

Ook is zijn onversaagde dapperheid in de slag bij Nieuwpoort gedenkwaardig, want, ofschoon de vijand reeds 17 vaandels van de beste soldaten verslagen had, liet hij de moed niet vallen, maar trachtte door een heldhaftig besluit de moed van zijn soldaten te vermeerderen.

Hij liet, volgens Van Reijd op het jaar 1600, en volgens Bor in zijn 28e boek, pag. 3, alle schepen, waarin zijn Prinselijke persoon, als ook de soldaten in de nood hadden kunnen vluchten, van land steken; en dus staande tussen Farao en de Rode Zee is hij met zulk een moed op zijn vijand aangevallen, dat de geschiedschrijvers genoodzaakt zijn, deze overwinning, waaraan het welvaren van het land zo zeer gelegen was, naast God, aan de wijsheid, kloekmoedigheid en het beleid van de Prins toe te schrijven. Maar Wie is het die de vorsten met kracht en dapperheid omgordt? Is het niet de Heere?

Volgens Bor in zijn 37e boek op het jaar 1600, zagen de Staten, die zich in Ostende bevonden, het vaderland als aan een zijden draad hangen, en riepen vurig tot God; zij deden geweld op de hemel en toonden in gebeden hun kracht bij God, en neigden de Almachtige tot hun hulp. De Heere liet het hier niet bij, want, ofschoon de vijand de beste raad om de onzen in zijn geweld te krijgen, had verworpen, en hij nu een veldslag waagde, zo stonden de zaken toen echter zeer gevaarlijk; ja, het was reeds zo ver gekomen, dat men door het vluchten en wijken van onze ruitery en andere wanorde, voorzeker meende, zegt Bor, dat de overwinning geheel aan de zijde van de Aartshertog zou zijn; doch Prins Maurits deed zijn plicht door de zijnen te vermanen, te bidden, toe te roepen, dat zij liever dapper en kloekmoedig vechtende sterven wilden, dan allen verdrinken of versmoren. Telkens als hij enige ruiters bij elkaar had, zond hij hen dáár, waar hij dacht, dat zij het meest nodig waren; roepende dat zij hun best zouden doen, dat de zaken nog niet hopeloos waren; en zo ging hij voort met telkens weer enige ruiters in orde te brengen.

Het was, volgens Bor, waarschijnlijk, dat, indien de ruitery van de vijand zo kloekmoedig gevochten had als zijn voetvolk, hij de overwinning zou verkregen hebben. "Maar," zo gaat hij voort, "God deed de kans, die voor de vijand goed stond, voor ons in een ogenblik ten beste keren; Hem moet men dan ook alleen de overwinnig toeschrijven, omdat Hij de God der heirkrachten is; en dat niemand hem met reden zou kunnen toeschrijven aan een hoop volk, dat al aan het wijken was, en waarvan velen reeds op de vlucht waren." Ja waarlijk, God komt alleen de eer toe; Hij was het, Die ook hier Zijn arm door wind, zon en zand ontbloot heeft, ons ten goede; want ons zond Hij een gunstige wind, en Hij gebruikte Zijn zon om de ogen van de vijand te verblinden.

Van Meteren zegt: "Prins Maurits marcheerde oostwaarts, hebbende de zee aan zijn linkerhand, en daar de wind westelijk was, had hij die van achteren; en daar het middag was eer zij aan het strijden raakten, — waarin immers Gods Voorzienigheid te bespeuren was, — had hij ook de zon van achteren, hetwelk een groot voordeel voor het gezicht was; en daar de wind het stof en de rook van het gezicht weerde, had hij door dit alles geen klein voordeel op zijn vijand."

Bor zegt: "In deze slag had de vijand er ten zeerste hinder van, dat de zon hem aldoor in de ogen stond, en dat hij de wind tegen had; daar deze hem het stof en de rook in het gezicht dreef; alsook door de ondersteuning van God, Die Zijn volk barmhartig aanzag." Door dit alles heeft onze Staat een heerlijke overwinning bevochten op de vijand, die zich van de overwinning zo zeker waande, dat de Infante gezegd had, dat hij verlangde te zien, hoe Prins Maurits zich houden zou, als hij gevangen voor hem gebracht werd. Enige duizenden van hen sneuvelde, en onder de 600 gevangenen, waaronder allerhande personen van rang waren, was ook de Admirant van Arragon; ja, Albertus zelf was in gevaar van in onze handen te vallen. Wat ongelofelijke vreugde door het gehele land, wat dankzeggingen tot God, met uitbarsting van tranen, deze overwinning veroorzaakte, kan men bij Van Reijd lezen, die dit zeer bewegelijk

vertelt.

Opmerkelijk is hetgeen Emanuel van Meteren van Prins Maurits verhaalt. "Na de gewonnen slag, en de volkomen overwinning, zegt hij, steeg Prins Maurits van zijn paard, die God dankende met wenende ogen, onder andere in deze woorden uitbarstte: "O Heere, wat zijn wij arme zondige mensen, dat Gij ons heden tot Uws Naams eer en glorie zodanig geluk meedeelt? U, zij glorie en dank in der eeuwigheid." En, zegt hij verder, zo de duistere nacht hem niet overvallen had, waardoor hij zijn troepen niet goed kon bijeenverzamen, hij zou gelast hebben om door het gehele leger een algemene dankzegging te doen; zoals dit de andere dag in Ostende, in tegenwoordigheid van de Prins en alle Heren geschiedde.

Door de Staten-Generaal werd belast in de Verenigde Nederlanden daartoe een gezette dag te bestemmen. Bor zegt, dat de Staten-Generaal van deze heerlijke overwinning verzekerd zijnde, door Uytenbogaert een dankzegging tot God Almachtig lieten doen, en dat de Prins de 3e juli in Ostende komende, begeerd heeft, dat men opnieuw een dankzegging zou doen; gelijk dan ook uit de 116e Psalm, in de Franse taal geschied is. Hieruit ziet men, hoe vol dankbaarheid zijn Prinselijk gemoed was, en hoe hij hierin geheel God alleen de eer gaf. Er is ook, volgens Bor, toen een *jaardicht* gemaakt, dat wij, eer wij hiervan afscheiden, hier zullen bijvoegen, en dat aldus luidt:

*"Den 't Weeden JVLII was den sLaCh in VLaenderen tot Gods gLorie,
Daer PrInCe MaVrits tegen ALbertVs had dle VICTorie."*

Maurits schreef nog dezelfde avond aan Willem Lodewijk: "Eindelijk werd men handgemeen. Van beide kanten werd twee uur aaneen verwoed gevochten. Eindelijk wilde God genadiglijk, dat de overwinning aan mijn zijde verbleef. Ik prijs God voor dit gelukkig succes. Albert was er met 11.000 man en 500 paarden en redde zich door de vlucht..." En twee dagen later: "Ik heb u voor twee dagen geschreven, hoe ik gedwongen ben geweest slag te leveren en dat na een gevecht van twee uur God zo genadig is geweest om mij de overwinning te schenken, waarvoor ik Hem niet genoeg prijzen kan."

Ook **Lodewijk Gunther** was als aanvoerder van de ruitery (in 1599 was hij benoemd tot luitenant- generaal van de Staatse cavalerie) bij de slag aanwezig geweest en had zich dapper van zijn taak gekwet. Hij schreef aan Willem Lodewijk: "Men kan niet anders zeggen, of God heeft voor ons gestreden."

Willem Lodewijk nam de gelegenheid te baat en wees zijn jongere broer erop "dat het van dat uur af uw plicht zal zijn om u voor God deemoedig te tonen en te erkennen, dat Hij het is, Die u zo geëerd heeft." Voortaan moet hij de Heere dienen en dat met heel zijn hart "en echte gehoorzaamheid."

Sterven van prins Maurits

Van Willem Lodewijk wordt getuigd dat leer en leven bij hem in overeenstemming waren.

Helaas kan dat van prins Maurits niet worden gezegd. Integendeel. Hij bleef ongetrouwd, maar heeft diverse relaties gehad waaruit ook kinderen werden geboren.

Bijna vijf jaar na het overlijden van Willem Lodewijk brak ook het levenseinde van zijn neef en vriend prins Maurits aan. Op 23 april 1625 overleed Maurits op zevenenvijftigjarige leeftijd.

In de tijd dat Johannes Bogerman – de latere voorzitter van de Dordtse Synode - in

Den Haag was voor rust, werden de krachten van Prins Maurits minder. De zorgen van de laatste tijd hadden hem geheel neergedrukt. In april 1625 lag hij op het ziekbed, dat zijn sterfbed zou worden. Bogerman had de laatste weinige woorden die Willem Lodewijk, door een hevige beroerte getroffen, sprak, van diens lippen opgevangen. Hij dacht er nu aan ook Maurits te bezoeken. Maar daar zijn eigen ziekte hem verhinderde, wilde hij een korte schriftelijke vermaning en vertroosting tot afscheid zenden aan de Prins, omdat hij van een collega uit Leiden had gehoord dat Maurits wel stervensbereid was.

Maurits voelde echter ook zelf zijn einde naderen. Toen maakte hij zo spoedig mogelijk de wereldlijke aangelegenheden in orde en daarna wenste hij zich niet meer over aardse zaken te bekommeren. Daarom stuurde hij zijn secretaris naar Bogerman met de vraag, of hij bij hem wilde komen.

Toen Bogerman op 14 april 1625 bezig was een brief aan de Prins te schrijven, kwam juist die secretaris binnen, en zei dat de Prins hem graag zag komen. Uit deze gang van zaken wist Bogerman, dat het Gods wil was en zijn plicht jegens de Prins, om naar hem toe te gaan. Hij dacht nog even na en ging met de bode, die hem kwam halen, in 's Heeren Naam mee. Onderweg bad hij Hem, of Hij hem sterken wilde en Zijn zegen verlenen, dat het mocht geschieden tot Zijn eer, tot stichting van alle vromen en tot zaligheid van de Prins.

Toen hij aan het hof gekomen was, rustte hij een poosje uit van zijn vermoeidheid en werd daarna door de secretaris en de kamerheer in de kamer van de vorst gebracht. De Prins ontving hem zeer hartelijk, gaf hem de hand en liet hem direct bij zijn bed plaatsnemen. Daarop gingen alle andere aanwezigen weg. Alleen de secretaris, de kamerheer en de dokter bleven bij deze twee mannen in de kamer.

Prins Maurits vroeg direct, hoe het met Bogerman ging, welke ziekte hij had gehad, hoe hij weer hersteld was, bovendien naar de eetlust, wat hij at en dronk, hoe zijn slaap was, of hij gemakkelijk lopen kon en hoever.

Nadat Bogerman hier kort op geantwoord had, begon de Prins over zijn ziekte te spreken. Hij vroeg hem, wat de dokter daarvan dacht, terwijl deze laatste daarbij stond. Verder klaagde Maurits over de koorts en over de ernstige pijnen die hij moest doorstaan, waarop Bogerman zei: "Dat is waar, maar wij dienen op God te zien, zonder Wiens wil er géén haar van ons hoofd vallen kan en wat Zijn Goddelijke raad betreft, zal onze tijd niet worden verkort!"

Hierop sprak Maurits: "Daar houd ik het ook voor, ik ben welbesloten". Bogerman hield geen roomse biecht, geen geloofsexamen, maar troostte hem met troostgronden, die uit het geloof waren af te leiden. Hij vond bij Maurits de drie voor een Christen allernoodzakelijkste dingen, namelijk: *een waar berouw over de zonde; de vergeving daarvan alleen door de verdiensten van Christus, Gods Zoon, verwachtend en een begeerte om zich te verbeteren.*

Zo nam Bogerman de gelegenheid waar, de Prins te wijzen op de ellende die we moeten ondergaan, en wat een groot geluk het zou zijn, om daar tegenover de goede en vaste troost te bezitten, die God ons in het heilig Evangelie zo rijk geopenbaard heeft.

Maurits zei toen: "Dat is waar" en Bogerman ging verder, door erop te wijzen welke genade God bewezen heeft aan hem, over wiens daden Gods volk zo dankbaar is: en hem nu met een kruis komt bezoeken, om hem zachtjes tot het genadig doel te leiden, dat Hij met hem vóór heeft en hem ook nog het verstand en het spraakvermogen gelaten heeft. Prins Willem Lodewijk was dit laatste al bijna dadelijk kwijt. Bogerman dacht daaraan, terwijl hij zo bij Maurits was en vertelde dan ook diens laatste woorden, toen hij juist te bed gelegd zou worden: "God zal mij genadig zijn, om Zijns

lieven Zoons wil!"

Daarbij vertelde Bogerman aan Prins Maurits dat *Prins Willem Lodewijk* op zijn ziekbed bericht kreeg, dat aartshertog Albert, toen die ziek was, naar Scherpenheuvel was gereisd, om daar aflaat van de zonde te halen. Prins Willem Lodewijk schoot toen in de lach en dankte God in gebroken woorden, dat hij een ander licht had ontvangen en een beter fundament in zijn hart gekregen had.

Daarop zei Prins Maurits: "Graaf Willem Lodewijk had die plaats Scherpenheuvel altijd bij zich".

"Juist", zei Bogerman, "Graaf Willem Lodewijk behoefde niet naar Scherpenheuvel om daar troost te zoeken, want hij had de enige troost, de Heere Jezus Christus in zijn hart"; waarop Maurits zei: "Zo versta ik het ook".

Na deze gesprekken hield Bogerman het voorbeeld van Hiskia voor, wie God door een profeet liet aanzeggen: "Geef bevel aan uw huis, want gij zult sterven". De koning werd toen doodziek, maar stierf niet aan die ziekte. Deze uitkomst lag in Gods raad verborgen. Want toen Hiskia zich voor God verootmoedigd had, verlengde God hem zijn leven met vijftien jaren. "En", zo zei Bogerman, "zo is ook deze ziekte een bode van God en een voorbode van de dood, die eenmaal komen zal. Maar het uur en de tijd heeft God tot ons bestwil verborgen. Misschien zal God hetzelfde doen, wanneer u zich naar Hiskia's voorbeeld voor God zult hebben verootmoedigd".

Toen liet Maurits merken dat hij voelde te zullen sterven, waarop Bogerman hem vermaande om zich volkomen met God te verzoenen' om dan met een geruste ziel alles te kunnen verwachten, wat God believeen zou over hem te beschikken'.

"Dat doe ik" , zei de Prins.

Bogerman sprak verder: "Hiertoe is voor alle dingen nodig, dat wij ons voor God verdeemoedigen vanwege al onze zonden, daar die tegen Gods allerheiligste geboden strijden en in hun natuur voor God afschuwelijk zijn, Gods toorn opwekken, ja alle plagen, zowel tijdelijke als eeuwige, veroorzaken, alsmede de bittere dood, die Gods Zoon daarvoor heeft moeten lijden. Wij hebben ze oprecht te haten en te veroordelen, te belijden en te bekennen". Daarna hield Bogerman hem enkele gedeelten uit Gods Woord voor, waarin aan degenen die zo doen, genade en vergeving beloofd wordt. Toen zei Maurits enkele keren wenend: "Ik heb gezondigd, grotelijks gezondigd".

Waarop ook Bogerman ontroerd antwoordde: "Dit is een aangenaam offer voor God, want Hij zal stellig zo'n gebroken geest niet versmaden, zoals David zegt in Psalm 51 : 19". Daarna hield Bogerman hem de rijke en overvloedige troost voor ogen, die alle boetvaardige zondaars in onze Verlosser Jezus Christus vinden en vroeg hem, of hij zich daarmee niet van harte vertroostte.

Toen beled Zijne Hoogheid zijn geloof met de volgende woorden: "Ik neem mijn toevlucht tot de genade en grote barmhartigheid van God. En ik geloof dat de Heere Christus voor mij aan het kruis gestorven is; daarop stel ik al mijn vertrouwen, daarop stel ik al mijn vertrouwen".

Zo spraken ze samen nog een tijdje. Maurits beled in dit gesprek, Hem niet gediend te hebben, zoals het moest, en bad Hem dan ook, of Hij hem wilde sterken. Daarna nam Bogerman afscheid en liet bij hem een briefje achter, waarop hij enkele hoofdstukken had geschreven, waarin Christus' gebed en de heerlijkheid van het eeuwige leven beschreven werden.

Twee dagen later hoorde hij van de dokter, dat de Prins er dadelijk mee was begonnen. (Dat waren Lukas 15 en 17, Psalm 51 en 130, Johannes 17, Romeinen 5 en Openbaringen 21 en 22).

Op dinsdag 22 april bezocht Bogerman de Prins voor de tweede maal. 's Morgens om

10 uur kwam een bode hem halen, omdat het waarschijnlijk niet lang meer zou duren. Daarom ging Bogerman direct mee en kwam bij Maurits, die een open Bijbel voor zich had. Maurits ging gelijk goed zitten en spoelde zijn mond om beter te kunnen spreken. Maurits zei dat hij alle hoofdstukken gelezen had, maar nu niet meer precies alles wist; wèl, dat hij vasthield aan dat waar het om ging.

Daarop zei Bogerman toen met nadruk, dat hij er goed aan deed de hoofdzaak eruit te onthouden, namelijk het stuk van de ware bekering en de troost, die daaraan verbonden is. En toen sprak Maurits met ernst en ontroering: "Hierover gaat al mijn bekommring, of mijn berouw over mijn zonde wel voldoende is. Ik heb God ten zeerste aanstoot gegeven. Ik weet en geloof vast, dat Hij mij al mijn zonden om Christus' wil vergeven zal, als ik oprecht berouw heb, en ik wil Hem bidden, of Hij mij oprecht berouw schenken wil, nog groter dan ik heb".

Toen hield Bogerman hem de woorden voor, zoals die het berouw van Gods kinderen vertolken. Daarna nam hij weer afscheid, terwijl hem gevraagd werd 's middags om drie uur terug te komen. Dit deed hij. Het eerste wat Bogerman hem vroeg was, of hij nog zo welbesloten was, waarop de Prins zei: "Ja, beter dan ooit!" Gods knecht vermaande hem toen daarin te volharden tot het einde toe. Daarop deed hij een gebed, waarbij allen die aanwezig waren, op de knieën gingen, en niet zonder tranen werd er gebeden.

Daarna ging Bogerman naast Maurits zitten en sprak nog een kort troostwoord, zoals de Heere hem dat toen ingaf, over de liefelijke vruchten van het kruis, over het onderscheid tussen de dood der heiligen en der goddelozen, over de schone ruil die allen maken, die in een waar geloof uit deze aardse tabernakel verhuizen, dit jammerdal verlaten, en bij de Heere gaan inwonen. Maurits draaide zich naar de dominee toe en zei: "Zo geloof ik ook, ik ben welbesloten".

Voordat Bogerman nu wegging zei hij nog, hoe hij zich bewust was dat de Heere hier niet zonder zegen in zou zijn.

De Prins greep zijn hand en drukte die twee keer, zodat Bogerman ook zijn tranen niet kon weerhouden en moest zeggen, dat God hem ongetwijfeld een liefelijke en zalige uitgang bereiden zou.

Toen ging Bogerman vermoeid, maar toch blij weg.

De volgende dag, woensdag 23 april, werd hij 's morgens weer geroepen om bij Maurits te komen, die al op het sterven voorbereid was. De dominee vroeg naar zijn toestand. Maurits zei toen: "Het ligt even vast als gisteren".

Bogerman las daarop enkele Schriftgedeelten voor als troost, voor hem die nu zo zwak lag. Maurits zei verder: "Ik ben wel vastberaden, en er is niets ter wereld dat mij bezwaart. Ik was er alleen bekommerd over, of mijn berouw over mijn zonden wel groot genoeg was. En het smart mij dat ik mij niet zo verbeteren en God dienen kan' als ik wel zou willen. God zal mij sterken, ik ben gerust".

Zo gaf de Prins te verstaan, dat hij innerlijk geheel gerustgesteld was, en zijn strijd door Gods genade had beëindigd.

Daarna sprak Bogerman nog een poosje en raadde hem aan te blijven bij die enige troost, die er is in leven en sterven, waarop hij dit uit de Heidelberger Catechismus' vraag en antwoord één voorlas.

Toen zei Maurits: "Dat is ook mijn enige troost. Ik ken géén andere. Dit is mijn enige toevlucht, waar ik bij blijven wil".

Even daarna verliet de dominee de vorst, hem een zalig einde toewensend.

's Middags om vier uur werd hij weer geroepen. Dit zou zijn laatste bezoek zijn, want de Prins was stervende. Spreken kon hij niet meer, ook kon hij de ogen niet meer

opslaan. Bogerman sprak toen aan het oor van de Prins, te denken in zijn hart aan zijn Heiland Jezus Christus, nu hij niet meer spreken kon. De Prins liet hem merken dat hij het begreep. Hierop ging Bogerman voor in gebed, waarbij weer allen aanwezig bleven en op hun knieën meebaden. Na het "amen" stond Bogerman op en sprak aan 's Prinsen oren deze woorden: "Zo u het verstaan hebt en in de Heere Jezus nog wel gerust bent, dan verzoek ik u dit met een handdruk mij te kennen te geven".

De Prins pakte toen de hand van de dominee zo vast, dat deze hem niet kon losmaken, totdat de levenskracht verdween, alsook de polsslag. Toen sprak Bogerman nog de volgende woorden: "Heere Jezus, ontferm U mijner, Heere Jezus ontvang mijne geest".

Prins Maurits toonde nog dit te verstaan. Daarna deed Bogerman nog krachtig een gebed. Toen rustte de Prins in de Heere, tegen de avond tussen vijf en zes uur. Zo ontsliep hij zacht en liefelijk, onder de gebeden der omstanders.

Bogerman zag nooit een mens zo sterven, zonder de geringste verandering in enig lichaamsdeel, en zonder enige moeite van zijn ademhaling.

Zo stierf Prins Maurits, in de leeftijd van achtenvijftig jaar. Bogerman heeft dit sterven opgetekend en dit geschrift kort daarna uitgegeven.

Hij besluit dit verhaal als volgt:

"God heeft ons enkele jaren geleden de vrome heer Graaf Willem Lodewijk ontnomen. Daarna bezocht God deze landen met een zware pestilentie, dure tijd, hoge watervloeden en zo'n vurige oorlog, als nog ons te wachten staat. Thans slaat God ons bovendien deze diepe wonden, om onze grote zonden, en dat in zulk een tijd, waarin wij deze goede Prins het allermeest nodig hadden. Wil God ons dan ten enenmale verlaten en van ons wijken? Soms schijnt dat wel het geval te zijn, en het is stellig géén geringe zorg. Maar de Koning aller koningen en de Heere aller heren (Die nimmermeer sterft, en Wiens oordelen rechtvaardig en Wiens wegen onbegrijpelijk zijn) kan en zal ons naar Zijn oneindige goedertierenheid, om Zijns heiligen Naams en beminden Zoons wil behouden; namelijk indien wij (zowel regeerders als onderdanen) onze zonden recht haten en verlaten, en ons intijds van harte tot Hem bekeren en in Zijn heilige wegen, die ons niet onbekend zijn, oprecht wandelen. Daarom besluit ik met de bede tot God, of Hij in deze ernstige tijden, waarin de gehele Christenheid onderling zo verschrikkelijk in strijd is, de satan wil bedwingen en Zijn volk op aarde genadig wil bewaren. Dat zij zo".

Johannes Bogerman. *Het christelijk overlijden van de doorluchtige en hooggeboren Prins Maurits*. Veenendaal 1975.

De 1e druk verschenen in Den Haag, 1625, 2e druk Den Haag, 1825. In 1915 opnieuw uitgegeven. In 1975 in hedendaagse spelling (4^e druk) door ds. J. v.d. Haar; waarvan in 1976 een herdruk verscheen.

2. Frederik Hendrik van Oranje (1584-1647)

De Stedendwinger

Stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Overijssel, Gelderland, Groningen en Drenthe. Jongste zoon van Willem van Oranje en getrouwd met Amalia van Solms. Ter nagedachtenis aan hem is de Oranjezaal gebouwd.

Frederik Hendrik werd in 1584 geboren als zoon van Willem van Oranje en Louise de Coligny. Een paar maanden na zijn geboorte werd zijn vader in Delft vermoord en bleef hij samen met zijn moeder en stiefzussen achter. Omdat de financiën slecht waren zocht zijn moeder eerst hulp bij zijn oom Jan van Nassau en later bij haar eigen familie in Frankrijk. Hoewel Louise haar zoon in Frankrijk wilde grootbrengen, werd hij op zijn vijftiende door zijn zeventien jaar oudere halfbroer Maurits naar Den Haag gehaald. Door hem werd hij opgeleid in de militaire krijgskunst.

Zowel Maurits als Frederik Hendrik hadden omgang met diverse vrouwen, maar wilden niet trouwen. Dit tot ongenoegen van Louise Coligny. Toen Maurits ongehuwd op sterven lag, dwong deze Frederik Hendrik echter toch te trouwen, omdat er anders geen nageslacht was voor de Oranjes. Als Frederik Hendrik niet trouwde, zou Maurits alsnog met zijn maîtresse Margaretha van Mechelen trouwen en werden haar drie zoons de erfgenamen van Oranje. Hierop trouwde Frederik Hendrik op veertigjarige leeftijd uiteindelijk met de 23-jarige Amalia van Solms. Zij kregen vijf kinderen, vier meisjes en de latere stadhouder Willem II

Na de dood van Maurits werd Frederik Hendrik ook stadhouder van Groningen en Drenthe. Hij probeerde probeerde verschillende steden in het zuiden te veroveren, om daarmee een buffer te creëren tegen de Spanjaarden. Hierin was hij erg succesvol. Frederik Hendrik verwierf zo de bijnaam 'de Stedendwinger'. Onder meer 's Hertogenbosch werd ingenomen, zijn grootste militaire triomf. De zuidelijke steden werden vooral als buffer gebruikt en hadden zelf geen beslissingsrecht in de Staten-Generaal.

Frederik Hendrik wilde ook graag Antwerpen innemen, maar werd teruggeroepen door de Staten Generaal, die bang was dat de haven met Amsterdam zou gaan concurreren. Antwerpen was namelijk in verval geraakt nadat de Spanjaarden de Schelde hadden afgesloten. De Hollandse steden waren bang dat als de Schelde weer open ging, de Antwerpse haven weer zou gaan bloeien. Het feit dat Frederik Hendrik de stad Antwerpen niet mocht innemen heeft hem altijd dwars gezeten.

Een reden dat Frederik Hendrik genoeg geld had om oorlog te voeren is niet alleen de fikse oorlogsbuit die hij kreeg, maar ook omdat hij tien procent kreeg van de opbrengst van de Zilvervloot die Piet Hein in 1628 had veroverd. Dat geld gebruikt hij ook om samen met zijn vrouw Amalia van Solms diverse paleizen te verfraaien (waaronder paleis Noordeinde) en nieuwe te bouwen.

Ook werd het Binnenhof aangepakt en werd een begin gemaakt met de bouw van een paleis in het Haagse bos, het latere Huis ten Bosch.

Door al die verfraaiingen kregen de stadhouder en zijn vrouw een bijna koninklijke allure. Dit kwam ook door Amalia van Solms, die nogal eierzuchtig was. Zij zorgde er ook voor dat al haar kinderen goede partners trouwden, zodat de familie nog meer aanzien kreeg. Zo trouwde haar zoon Willem al op 14-jarige leeftijd met de 9-jarige Maria Stuart. Alleen haar dochter Albertine Agnes liet zich niet dwingen en trouwde tegen de zin van haar moeder in met de 20 jaar oudere Willem Frederik, een kleinzoon

van Jan de Oude, de broer van Willem van Oranje. Uit die lijn komt de huidige koninklijke familie.

De invloed van Amalia van Solms stopte niet bij haar kinderen. Toen Frederik Hendrik in de laatste jaren van zijn leven steeds meer aftakelde – ook geestelijk – zorgde zij ervoor dat hij akkoord ging met vrede met Spanje.

Frederik Hendrik overleed in 1647. Zijn laatste woorden zouden zijn geweest:

“Ick ben des Heeren Staeten Dienaer”.

Hieronder volgt een passage uit een boek met 225 bladzijden van P. Louwerse, *De Vaandrig van Frederik Hendrik*. Het is in verouderd taalgebruik maar biedt veel informatie.

Hoofdstuk 15

... De Zondag was vrij rustig voorbij gegaan. Alleen om de belegerden nog enig teken van leven te geven, had me zeven bommen afgeschoten, die geen ander kwaad gesticht hadden, dan dat ze een arme jongen, die op een bleekveld was, een been ontnamen.

Na het bijwonen van de veldprediking zochten de meesten zich door rust te versterken, want er was in de vorige week zoveel gedaan, dat het lichaam wel nieuwe krachten nodig had. Toch was vermoeidheid niet de enige oorzaak van die gedrukte stemming. De natte voeten, waarmede men wel eens de spot dreef, — de natte klederen, die men maar al te dikwijls aan het lijf moest laten drogen, de natte bodem, die zelfs tot in de tenten te zien was, maakten de mensen ontevreden, hongerig en lusteloos. Elke dag kwamen er ook steeds meer zieken bij, en als men bij dat alles nog nederlagen leed, zoals bij de Hinthammerpoort, dan is het niet te verwonderen, dat de stemming onder de belegeraars wel wat te wensen overliet, en dat er hoognodig eens iets moest gebeuren, dat de moed wát opwekte.

In het kamp van Luitenant-Kolonel Pinsen van der Aa was de stemming heel anders, en daar waren gegronde redenen voor, nietwaar? Met het verdelen van de rijken buit was alles naar wens afgelopen. De veroverde ossenkarren werden vooreerst het eigendom van Peter, en de ossen, wiep door Jan Van Westersouburg de trekspieren afgesneden werden, gingen naar het kwartier van de Heer Pinsen van der Aa, om daar geslacht, en onder al de soldaten rondgedeeld te worden. Van het gevonden geld kreeg Peter voor zich en zijn makkers het vierde deel, en de Heren Maurice en Stakenbroek een ander vierde deel. Dit geld evenwel deelden deze laatsten weer uit ander hun gekwetste of zieke soldaten. Van de levensvoorraad, het bier en de wijn namen ze hun aandeel niet, en dit alles werd dan ook onder al de deelnemers van de strooptocht gelijkelijk verdeeld.

Eer alles in het kwartier gebracht en voor zover dat ging, goed bezorgd was, meenden de meesten, dat de dag al te ver verstreken was om in de taveerne de gelukkigen uitslag van de tocht met de andere makkers feestelijk te vieren.

Men besloot daartoe een' anderen dag af te wachten. Zij die de vorigen nacht zich zo wakker geweerd hadden, verlangden bovendien naar rust, te meer daar Krijn en Jan Pietersz. aan de beurt waren om twee morgenwachten te betrekken. Het was dus zeer vroeg dag voor die twee.

Eén was zeer ontevreden geweest, en dat was de Stad houder, die evenwel genoodzaakt was om van die ontevreden stemming in geen geval enig blijk te geven. Eigenlijk hing toch alles van hem af, want zo hij de belegering wilde staken, denklijk zou niemand hem dat belet hebben.

In Gelderland en het Sticht zag het er bitter slecht uit, en geen wist dat beter dan hij, daar hij eiken dag door renboden bericht kreeg, maar meestal die berichten maar voor zichzelf hield

Zijne verhouding tot de Staten-Generaal was vrij goed en de Prins had niet te klagen, dat ze hem in de verdediging van het land niet genoeg steunden, want bij het begin van, het beleg had de Republiek een leger op de been van minstens 80.000 man, en toen het gevaar dreigender werd, deden ze al wat ze konden om het leger nog sterker te maken. Aan vaderlandsliefde ontbrak het in die dagen bij slechts enkelen.

Maar, als aan het einde van het jaar eens al die miljoenen zo goed als weggeworpen waren, omdat er geen enkel voordeel behaald was, wat dan? Dan zouden alle vaderlandslievende gedachten verdwijnen bij het zien van de sommen, die in plaats van baten, die men billijk verwachten mocht, slechts verliezen opleverden. Dan zou zijn gezag, waarop de Prins zeer veel prijs stelde, licht geknibbeld worden. Immers nu reeds gingen hier en daar stemmen op tegen de uitgaven van dat grote leger, en tal van mensen, waartoe zelfs vele Regenten behoorden, zagen niet in, dat het *innemen van Den Bosch* voor de Republiek der Verenigde Nederlanden van zulk een overwegend belang was, dat men er zoveel schatten aan ten koste legde. In Gelderland en het Sticht meende men, dat men van de rampen van de oorlog verschoond zou gebleven zijn, als de Prins zijn plan niet zo halsstarrig had doorgedreven.

Moest hij nu het beleg opheffen, dan zou men nog een andere beweeggrond hebben om voortaan aan een Stadhouder minder gezag in handen te geven.

Nu kwamen de nederlagen aan de *Hinthammerpoort* er weer bij. En hoe ongelukkig trof hij het met de natte zomer, die aan de belegerings-werken zoveel schade bracht!

Waarlijk, Stadhouder Frederik Hendrik wandelde in die moeilijke dagen niet op rozen. En dat was nog niet eens alles. Wat moest er niet menigmaal naar de Haag geschreven worden om geld, omdat de vreemde soldaten, hoe ze er ook prijs op stelden om het vaandel waaronder ze streden, eer aan te doen, zouden weigeren langer hun leven te wagen, als ze geen soldij ontvingen.

Nog kort geleden had men zich genoodzaakt gezien aan Hun Hoogmogenden te schrijven, dat de hele voorraad kruit slechts dertigduizend pond bedroeg, ja, dat er geen meel genoeg voorhanden was om, als er eens een paar dagen niets gezonden kon worden, het nodige brood te bakken. Toch dacht de Prins er niet aan, het beleg op te breken. Integendeel, hij verklaarde stelliger dan ooit, dat hij de belegering door wilde zetten, en wilde men in het Sticht de vijand met hoop op goede uitslag bestrijden, dan moest men de onwilligen, die het algemene belang aan hun eigen voordeel opofferden, maar dwingen en bij verzet straffen.

Zelfs drong de Prins er op aan, om de officieren, die zich bij de overgave van Amersfoort zo lafhartig gedragen hadden, naar zijn leger te zenden om ze daar voor de krijgsraad te laten verschijnen.

Hij wilde dus het beleg niet opbreken, dat stond vast. Maar wanneer zou hij zijn doel bereikt hebben, en, hoeveel offers, in goed en bloed uitbetaald, zouden er nog gevergd worden, eer Den Bosch in zijn handen was?

Van de overrompeling van **Wezel**, waarvan hij zich van het begin af, reeds zo weinig voorgesteld had, hoorde hij niets, zodat hij ertoe gekomen was om dit, als Bene mislukt onderneming, te beschouwen.

Reeds van des morgens vroeg af had hij in gezelscha van de Heeren Jonker van Thye, Kapitein Biel, de Perceval: Jan Adriaensz. Leeghwater en eenige vestingbouwkundigen, het legerkamp in zijn gehele omvang nog eens opgenomen; en andermaal vergeleken met die van andere belegeringen. Hier werd die hoek

veranderd, daar werd een loopgraf aangelegd en ginds een voor onnodig verklaard. Kortom, men berekende alles, als het ware, nog eens opnieuw. En als hij dan op Heymshuys aankwam, zette hij zich met genoemde Heren aan de arbeid om de belegeringswerken op de kaart te veranderen, of hij riep zijn trouwe Geheim schrijver, *Johannes Junius*, wie hij brieven te schrijven gaf aan de Staten-Generaal, de Gedeputeerden, de Magistraten der verschillende steden, of aan anderen. Nauwelijks gaf hij zich de tijd tot behoorlijk eten en drinken, en zijn lijfarts Dr. Van der Straaten mocht hem al plechtig verzekeren, dat de sterkste lichaam tegen zulk een arbeid niet bestand waren, het baatte niet.

Na 's middags de veldprediking onder de Predikant Marquinius te hebben bijgewoond, ging hij in de grote zaal zitten werken, of hij hield zich onledig met het bespreken van staats- en krijgswaken met de Heren van zijn gevolg en de Gecommitteerden der Staten-Generaal. Toen dezen reed allen vertrokken waren, en de zon ook al lang onder was boog hij zich nog over de oorlogskaart van zijn leger, en trachtte hij onder het opstellen van verschillend gekleurde spelden een nieuw plan van aanval te beramen. Ondertussen werd de ene schildwacht na de andere afgelost, en de vetkaarsen, die reeds op de profijters stonden te branden, waarschuwd de Prins, dat het meer dan tijd was, zich ter rust te begeven.

Nadat de Prins opgestaan was begaf hij zich naar de wastafel, goot een kom vol water en waste zich. Vervolgens trok hij zijne laarzen aan, sloeg een ruitersmantel om, zette een muts of baret, zonder enig versiersel op, en ging naar buiten.

"Wie daar?" riep de schildwacht.

"Amersfoort!" zei de Prins, die natuurlijk het wachtwoord wel wist.

De schildwacht, die zelfs vóór het ontvangen van het wachtwoord reeds wist, wie die nachtwandelaar was, liet hem voorbij, doch bromde in zijn baard: "Daar straks zag ik nog licht in zijn werkkamer en nu weer buiten! Slaapt hij dan niet?"

De Prins ging verder, en iedere schildwacht, die hem aanriep, het wachtwoord gevend, vervolgde hij zijn' weg naar de Petteler-schans.

Ondertussen begonnen de sterren te verbleken en hoorde men van die geheimzinnige geluiden, die de nadering van de zomermorgen voorspellen.

"Wie daar?" klonk eensklaps een ruwe stem.

"Amersfoort!" sprak de Prins eenigszins boos. Hij was juist door die vraag naar het wachtwoord in eene berekening gestoord geworden.

"Uwe Excellentie daar?" vroeg de man, die hem toegeroepen had.

"Jawel" en gij zijt? Ha, ik ken u al! Goeden morgen, Heer van Brederode! Al zo vroeg op pad?"

"Ik mag aan Uwe Excellentie dezelfde vraag wel doen. Ik ben in alle gevallen dicht bij mijn kwartier, maar U is' er ver af! Uwe Excellentie was vroeg op!"

"Vroeg op, wat zal ik daarvan zeggen? Maar, wat ik vragen wil, is er soms onraad, dat ik u hier ook al ontmoet?"

"Onraad niet, Uwe Excellentie, maar er schijnen gedurig nog boden met brieven door te snappen. Er is vast gisteren weer een bericht gekomen, of een bericht door het leger gaan; want vannacht heb ik weer vuren op de Sint-Jan toren zien ontsteken, en toen ik mij onwendde, zag ik die lichten zo wat op de hoogte van Oosterwijk beantwoord werden. Ze zijn daar binnen taai, Uwe Excellentie!"

"Dat zijn ze, van Brederode, maar hier buiten zijn ze ook. Ons volk houdt zich flink. Ik heb nog van geen enkel verzet gehoord. Het is anders een nare tijd, en had de handen vrij, hoe ik dien Montecuculi en mijn "zo lieven" neef van de Bergh te woord zou staan! Maar we zijn hier gebonden en liggen vast, als een hofhond aan zijn ketting."

"Het is te hopen, dat Uw Excellentie het beleg ten slotte er nog maar niet moet opgeven. Hoe men dan in Madrid Brussel "victorie" kraaien zou!"

"Het beleg opgeven, van Brederode? Bij God is alles mogelijk, en men bezondigt zich niet te zeggen nooit! Maar dat wil ik u wel zeggen, voor zover de voortzetting van het beleg van mij afhangt, zal ik voor Den Bosch sterven, of hare poorten binnentreden!"

"Tenzij Hunne Hoogmogenden de Staten-Generaal er ander over denken, Uwe Excellentie!"

"Wat? Zij zullen het toch niet wagen, dat te doen?" riep de Prins verontwaardigd.

"Het algemene belang gaat boven dat van bijzonder personen, Uwe Excellentie! Het kan voor de Verenigde Provinciën nodig- zijn, dat het beleg opgeheven worde!"

"En moet ik dan gehoorzamen?"

"Dat zou ik in dat geval Uwe Excellentie ongetwijfeld moeten aanraden!"

"Hoor eens, van Brederode, zo ik u niet beter kende, dan zou ik zeggen, dat gij u aangesloten hadt bij die enkele, lieden, die menen, *dat ik teveel macht heb, en dat het nodig zou zijn, dat mij wat minder gezag gegeven werd!*"

"Als dat tot welzijn van het Vaderland mocht blijken nodig te zijn, ik sloot mij bij die lieden stellig aan! Uwe Excellentie kan hiervan verzekerd zijn!"

Deze woorden mochten wel als een soort van profetie beschouwd worden. Deze Johan Wolfert van Brederode was door zijn huwelijk met Louise Christina, zuster van Frederik Hendriks Gemalin, een zwager van de Prins, en in 1654 was hij, stellig om dezelfde redenen, die hij hier de Prins opgaf, een der eersten, die zijne stem gaf aan het voorstel om de jonge Prins van Oranje van alle waardigheden en ambten in de Staat uit te sluiten.

De Stadhouders keek zijn zwager niet zeer vriendelijk aan, doch juist toen deze laatste het gesprek op een ander en minder teder onderwerp wilde overbrengen, werd hij hierin weerhouden door een uit de verte naderend gerucht.

"Stil," zei van Brederode, "ik hoor wat! Het is, dunkt me, de hoefslag van een hollend paard. Men kan niet te voorzichtig zijn! In 't geweer!"

Dat laatste: "In 't geweer!" werd met een forse stem geroepen en van alle zijden zag men de soldaten zich in het gelid scharen.

"Houdt u gereed! Wacht op nader bevel," sprak van Brederode en zijn degen even in de grond stekende, legde hij zijn oor op de gouden greep van het staal.

"Het is een paard en het nadert uit de richting van Uw kwartier, Uwe Excellentie! Het rijdt in een vliegende draf!"

"Laat horen," sprak de Prins en legde het oor ook op de greep.

Na even geluisterd te hebben, zei hij: "Er zijn twee paarden! Ze zijn nu zowat bij de Joffer- schans!"

"Ik zie ze, Uwe Excellentie, ik zie ze!" riep van Brederode wat opgewonden.

De Prins en zijn legerhoofd, zowel als de soldaten, die in het geweer stonden, zagen nieuwsgierig uit naar de naderende ruiters.

"Kijk, kijk, op het achterste paard zitten er twee!" zeiden enkelen.

De mannen op het paard kwamen bij de Prins.

"Wezel is verrast, Uwe Excellentie!"

"Wezel verrast? Man, man, spreekt gij de waarheid?"

"Zo waar als ik hoop eenmaal zalig te worden, zo waar is het dat Wezel verrast is, Uwe Excellentie!"

Prins Frederik Hendrik was stom van verbazing en blijdschap. Hij liep op de eenvoudige ruiter, die ondertussen van zijn paard gesprongen was, toe, drukte hem de handen en riep met tranen in de ogen: "O, mijn zoon, mijn kind, mijn zoon, is het zo

geschied? Is het zo? zo is het louter een werk van Gode, en niet van mensen!"

"Hier is een veroverd vaandel, Uwe Excellentie," sprak de bode en reikte vol trots een Spaanse vlag over.

De Prins nam ze aan en zei: "Hoe is uw naam en de naam van uw vriend hier?"

"Ik heet **Dirk Mulder**, Uwe Excellentie, en deze is mijn broeder Pieter. **Heer Van Dieden** heeft ons evenwel niet gezonden ; wij zijn de bode, dien hij afzond, zeker vooruit geijld. Pieter vertrok wel vier uur vroeger dan ik, doch ik haalde hem, in."

"En wie is zijn bode?"

"Wat zal dat geven? Zou Utrecht in de macht der vijanden zijn? Naarden wellicht of, misschien Woerden?"

"Dat verhoede God, enz.

... Hij zelf begaf zich naar zijn Hoofdkwartier, en nauwelijks was hij daar, of hij ontbood zijn' Secretaris, en zodra deze verschenen was, zei hij: "Junius, vriend, Wezel is bij verrassing ingenomen! Zet u en schrijf, wat ik u zal voorzeggen!" 1

Bevend van aandoening nam de oude Junius de pen op en schreef aan de Staten-Generaal dezen brief.

"Hooge ende Mogende Heeren!

Desen morgen sijn alhier aengecommen seeckere soldaet en de ruyter die gisteren morgen uytte stat Wesel gescheyden waren, d' een om vier en d' ander om acht uren, beide relaterende [berichtende] dat Heer van Dieden de voorsz. stadt met omtrent 2500 man te voet en 7 Compaignien te peert denselven morgen om drie uren ingenomen, de gouverneur met eenige officieren gevangen, ende geheele stal in sijne macht hadde, uytgenomen een bolwerck aen de Rijncant, daerop eenige des vijants soldaten geweken sijnde noch eenich tegenweer deden.

Uyttet leger van 's Hertogenbosch de 20 Aug. 1629.

F. HENRY DE NASSAU."

Junius legde de Prins deze brief voor en Zijne Excellentie zette er zijn handtekening onder. Zodra de gewichtige brief gesloten was, werd een ijlbode gelast hem naar Utrecht te brengen, waar de Staten-Generaal hunne vergaderingen hielden in plaats van in de Haag, om de bedreigden Stichtenaars door hun tegenwoordigheid te bemoedigen.

... Van Merode komt bij de Prins na een gevaarlijke tocht.

Ja, Uwe Excellentie! Ik moest vele voorzorgen nemen, dat de Spanjaarden mij niet vonden."

"Juist, en door de Peel heen liep men minder gevaar de Spanjaard te ontmoeten. Maar waar is de brief van onzen van Dieden? Eerst als ik zwart op wit de verzekering heb, dat het zo is, als de gebroeders Mulder mij vertelden, ben ik gerust!"

Van Merode haalde hierop een klein briefje uit een der knopen van zijne wijde broek. Die knoop kon losgeschroefd worden en dan zag men, dat het een doosje was.

Wie nooit van die grote knopen gezien heeft, bekijke de dracht van de Zeeuwse boeren en onze vissers maar eens. Toen waren de broeken met zulke grote knopen algemeen in gebruik

De Prins las de brief en geloofde. Thans was hij er ook bijna zeker van, dat de vijand het op de Veluwe en in Utrecht niet meer houden kon en dat hij zou moeten terugtrekken. Thans was hij er ook bovendien bijna zeker van, dat Den Bosch vallen

moest.

Mulder en Dichter.

Het was op Maandag-avond de twintigste Augustus "Inden Snoeck sonder Graet" bijzonder druk. En geen wonder! De Zeeuwen onthaalden hunne makkers op wat anders dan zuur bier. Men was onder elkander overeen gekomen, Pieter Mulder uit te nodigen in de taveerne te komen, om daar een "sloksken te, drinken op de goeden uitslag van Wezels verrassing.

Pieter was met zijn broeder Dirk gekomen, en beiden werden met gejuich en onder het aanheffen van een krachtig "Wilhelmus" ontvangen.

Toen de eerste opgewonden drukte wat voorbij was, en de kelen vochtig genoeg waren om te vertellen, begon Pieter aldus.

"Het is misschien de luiden hier ook al terooren gekomen, dat Otto van Gent en Oyen, Heer van Dieden en Gouverneur van Emmerik, reeds, vóór de Prins het beleg voor Den Bosch sloeg, aan Zijne Excellentie de voorslag gedaan heeft, Wezel in te nemen. En op wat grond, denk-je? Mijn broeder en ik en onze kameraad Jan Rootleer, een wakker smidsgezel, zijn altijd volbloed Geus geweest en droegen niet dan zeer ontevreden het Spaanse juk. Ik kende de Heer van Dieden van vroeger, en nadat ik met Dirk en Jan behoorlijk alles afgesproken had, ging ik op zekeren dag naar Emmerik om daar de Gouverneur, te spreken.

Ik werd vriendelijk ontvangen en de man had wel oren naar mijn voorslag, doch kon mij niet bepaald zeggen, of hij er gevolg aan geven zou, ja of neen ; want hij moest er - eerst met Zijne Excellentie over spreken. Deze had er geen lust toe om dat nu al te wagen.

"Had hij het maar gedaan, misschien was de Bosch dan al lang in onze handen geweest, en de vijand had zeker in Gelderland en het Sticht niet zo huis gehouden," zei Sjoerd.

"Ja, en al dat kostelijke land, dat nu onder water, staat, zou droog gebleven zijn," meende een Stichtenaar.

"Had hij, had hij ...," hernam Pieter Mulder, "mannen, dat betekent niemandal! We moesten liever ons oordeel opschorten, want stellig zal Zijn Excellentie goede redenen gehad hebben om het waagstuk niet toen al te ondernemen. Ondertussen had hij verzocht, het plan niet geheel te laten varen, en daarom hield de Heer van Dieden de kennis met ons aan.

We hebben gedurende die tijd wat menigmaal gezucht, als we onder een sterk konvooi al dat graan en die oorlogsbehoefte uit onze stad zagen vertrekken, om de vijand in Gelderland niet van honger te doen omkomen, of als we, wat in Gelderland en het Sticht buitgemaakt was, de stad zagen binnenbrengen. ...

DEN BOSCH BEVRIJD

Meester Quintijn ging terstond aan het dichten en kwam nog die eigen avond met een jaardicht voor de dag kwam, dat verwondert ons niet. Het was van dezen inhoud:

In de Herfst-Maent VoorWaer,
Is 's HertogenbosCh CLaer,
Van de Spaense Tlranl VerLost,
Dan 't heeft geLt en bLoet gheCost."

... Het was op Maandag, de 17e September, dat er in het legerkamp voor Den Bosch weer een buitengewone drukte heerste.

En geen wonder! Meester Quintijn schreef dien morgen in zijne Appollo-zaal op een schoon blad papier.

"O, schoon roemrijcken Dagh, o Uer van herte weelde
 Hoe of uw aenblick mij 't hoochhertig herte streelde,
 Hoe of uw sonnenglar, die van de Hemel daelt,
 Het Pat van onsen Prins al met Glorie bestraelt.
 Heldt Grobbendonck, die wel baes *Grovvenbock* kon heeten
 Heeft in 's Hartogenbosch sijn laesten broek geëten,
 End' hij die binnen was, die treekt daer huyden uyt.
 Den Bosch die fiere Maegt wordt STEDEDWINGHERS buyt.
 De vijant uyt de Stat en Tstaetsche volck naer binnen,
 So gaet dat yedereen, die so weet t'overwinnn,
 So gaat dat yedereen, die dapperlick hem weert.
 Ey, lieve borghers, siet hoe dese Krijchskans keert.
 Heldt Fredrick Hendrick gaet sijn Bruyt, sijn uytvercoren
 In mueren murf ghebèuckt soet fluysteren aen d' oren,
 En Baes van Grovvenbock, die krijght vandaeg de Schop"
 Die 't meysken hielt ghevang, rolt nu sijn matten op."

Ja, Meester Quintijn heeft gelijk. Het is voor Prins Frederik Hendrik, zijne moedige Bevelhebbers en het dappere Staatse leger vandaag weer een dag van eer. Zij, die honderdnegen dagen (109) lang binnen waren, moeten naar buiten. Zij, die honderdnegen dagen lang buiten waren, zullen naar binnen gaan. En ziet eens, welk gewoel daar in het legerkamp! Mannen en vrouwen zijn van alle kanten samengekomen om die bewonderde en vermaarde belegeringswerken met eigen ogen te zien. Ze willen de intocht van de Steden-dwinger en de uittocht van de verslagenen zien. En het is van het edelste bloed uit de lande, dat zich daar beweegt tussen het eenvoudige Brabantse boeren- volk uit de omstreken van de veroverde stad. Van de 11^e September af heeft het niet stil gestaan van bezoekers. Voerlieden en schippers waren dag en nacht in de weer om nieuwsgierigen te brengen en weer te halen, en velen bleven en behielpen zich zo goed dat kon. Ook Amalia van Solms, de Gemalin van de Prins Stadhouder, was met gevolg aangekomen. Ook zij wilde getuige zijn van de roemrijke intocht van haar Gemaal, wiens naam in Europa geen mindere klank verkregen heeft dan die van zijn broeder Maurits. Wat al lofdichten werden haar op hare reis naar de Bosch niet al aangeboden! Dichters en rijmelaars, mannen van naam en onbekende stillen in de lande, hadden zich neergezet om dat roemrijke wapenfeit te bezingen. In de Amsterdamse kousenwinkel schreef een Joost van de Vondel; in het torentje van het Muiderslot dichtte een Hooft, en op het afgelegene kamertje boven de stal van het Heymshuys, rijmde een Quintijn. Ieder vogeltje zong, zoals het gebekt was. Geleund op de sterken schouder van Pieter Janssen, trad "vrouw Katrijne" langs de belegeringswerken voort. ...

Aangekomen in het Heymshuis zat de Prins op de voornaamst plaats. Aan zijn rechterhand zat Amalia, naast haar prinses Elizabet, een dochter van de Engelse Koning Jacobus I. Ze was gehuwd met Frederik V graaf van de Palts. Verder had men er de Stadhouder van Friesland Graaf Ernst Casimir van Nassau; Willem Graaf van

Nassau; Ulrich Prins van Denemarken; Johan Wolfert van Brederode; en verder een groot gedeelte van de Staten-Generaal en de meeste Krijgsoversten en veel andere belangrijke Heren en Vrouwen.

Abraham van de Velde schrijft:

... Volgens Bor, in het begin van zijn 28e boek, was er niets waarover de Staat zich meer bekommerde, dan dat zij de dood te weinig ontzagen, en hun leven niet genoeg verschoonden; daar zij bij belegeringen in de uiterste loopgraven, ja in de galerijen gingen, waar het granaten of vuurballen scheen te hagelen en waar de dood zijn zeis in het rond sloeg. Gods wonderbare Voorzienigheid was hier zichtbaar; daar de Heere deze Vorsten zo nauw bewaard heeft, dat men zegt, dat **Prins Frederik Hendrik** nooit de geringste wond bekomen heeft.

... Uit deze laatste voorbeelden blijkt, hoe onze grote God als door de gehele natuur, de bedoelingen van onze vijand, ons ten goede, verijdelde. Nog een paar voorbeelden moeten wij bijbrengen, waarin te zien is, hoe de Heere ook aan de andere zijde door gunstig weer de plannen van de vijand verijdelde. Hier moeten wij dan gedenken aan de merkwaardige belegering van 's Hertogenbosch, een stad, die men, als rondom in moerassen gelegen, onneembaar achtte; die de vijand noemde: "de enige kurk van Spanje en de enige kruk van Oranje, een maagdestad en achtste wonder der wereld;" zodat de vijanden als zij een onmogelijke zaak te kennen wilden geven, zeiden: "Ik verkoop het u op de Bosch Geus." Anderen zetten hun geld, in plaats van op lijfrenten, op het overgaan van den Bosch aan de zijde der Geuzen, daar zij zulks geheel onmogelijk hielden; ja, zij durfden zo godslasterlijk te spreken, dat zij zeiden: "Als den Bosch overgaat, zo is God geus." O schandelijke mensen! die door hun lichtvaardigheid zo verschrikkelijk Gods heilige Naam durfden misbruiken. Zie Souterey SeneBoher, pag. 38 en 173.

Zelfs toen men de belegering van den Bosch begon, werd er gewed, dat men in dat jaar (1629) de Prins dood of gevangen in Brabant zou brengen; en dat, volgens Bor, in zijn Beschrijving van de belegering van 's Hertogenbosch pag. 195, met zulk een overmoed, dat men zoals te Antwerpen en te Brussel geschiedde, vier en vijf tegen één durfde zetten. De oude Grobbendonk zei, dat de Prins wel een zotte daad zou doen, indien hij zijn stad met het leger meende in te sluiten. Van hem wordt getuigd, dat hij altijd zei, dat hij wel wilde, dat men hem kwam bespringen; wensende dat Prins Frederik dit durfde; hij zou tonen wat man hij was. *Sentiet qui viri simus.*

Het is aangenaam, te lezen, wat over deze belegering geschreven is. Toen de Prins een trompetter tot Grobbendonk zond, hoorde hij hem deze woorden spreken: "Wat laat uw Prins Frederik zich voorstaan? Uw Prins Maurits heeft ons tweemaal komen belegeren, en zonder iets uit te richten, moest hij weer opbreken en vertrekken. Wat meent nu zijn broeder te kunnen doen? Voorwaar, uw Prins Frederik is zeer onberaden, dat hij een zo grote zaak durft bij de hand nemen; wij hadden verwacht, dat uw Prins voorzichtiger was."

Waarop de trompetter hem zeer aardig ten antwoord gaf: "Heeft onze Prins Maurits met de maagd van 's Hertogenbosch twee geboden gehad, en die niet kunnen verkrijgen, nu komt onze Prins Frederik het derde gebod bieden, om met de Bruid te gaan strijken;" zoals te vinden is in "Souterey SeneBoher" pag. 25, 26.

't Is waar, dat Prins Maurits in 1601 en in 1603 den Bosch belegerd heeft, en telkens genoodzaakt is geweest de belegering op te breken; maar, toen echter de tijd gekomen

was, dat het de Heere liefde onze Staat daarmee te vermeerderen en te versterken, en onze vijanden te schande te maken, zo heeft Hij ook, gelijk Van Sande wel zegt, klaarblijkelijk voor ons gewerkt; want Zijn Majesteit heeft onze Staat en de ontwerpen daarvan begunstigd met zulk een buitengewoon droge zomer, dat die van den Bosch het oude spreekwoord gebruikten: "Wind en weer zijn der Geuzen soldaten;" door welke soldaten de Heere ons een sleutel van onze Staat, een voorschans van ons land, een bevrijding van de Betuwe, Bommelerwaard, de landen van Heusden, Altena, enz., alsmede van de rivieren de Maas en de Waal in handen gaf; en waardoor wij nu gelegenheid hadden om de vijand ten zeerste afbreuk te doen.

.. Daniël Souterius vertelt in zijn "Eben-Ezer," pag. 516, dat, toen Prins Frederik Hendrik, die voor den Bosch lag, de tijding van de inneming van Wezel ontving, hij het in het eerst slecht kon aannemen, maar dat hij daarna een geruime tijd, vol verwondering, met de ogen ten hemel geslagen stond, zijn hoofd ontblootte en in deze Godvruchtige woorden uitbarstte: "Is het zo, zo is het louter een werk Gods, en niet van mensen!"

Hendrik Velthuijzen getuigt in zijn predikatie, gedaan voor Maastricht, pag. 282, dat hij vervolgens zou gezegd hebben: "Al had mij God uit de hemel keus gegeven, wat Hij mij in deze tijd geven zou naar de wens van mijn hart, ik had niet anders van Hem kunnen bidden, dan de overwinning van Wezel. Nu begeer ik slechts, dat mij God genade wil geven, dat ik Hem recht mag dankbaar zijn."

Van Graaf Hendrik wordt verhaald, dat hij, toen hij de tijding ontving, met grote verbaasdheid op de aarde neerviel; dat zijn gelaat geheel veranderd was; dat hij de ogen woest in het rond sloeg en als een wanhopig en zinneloos mens uitriep: "O mijn God! dit is het gevolg van ons al te groot verzuim." Zie Souterius, pag. 61.

De vijand, zijn achterdeur gesloten en zijn magazijn in onze handen ziende, verliet terstond Amersfoort en vluchtte, zonder gejaagd te worden, door de Veluwe naar zijn bruggen over de IJssel.

Op deze overwinning is zeker jaardicht gemaakt, dat aldus luidt:

*"Als de SpaensCh, en KelsersChe, ons heeL soChTen te versLinden,
Heeft ons Godes MaChTlge handt VVeseL doen VVinnen.*

Nadat onze God onze vijand door deze overwinning als met de bliksem getroffen had, is kort daarop, de 14e Sept. 1629, de stad 's Hertogenbosch gewonnen en aan de Prins overgegeven. Al deze heuglijke wonderwerken des Heeren zijn zodanig geweest, dat sommigen niet machtig waren de vreugde te dragen. Van Sande vertelt in zijn 10e boek, dat een goed burger te Arnhem, door die spoedige verandering en vreugde een beroerte kreeg en dadelijk stierf.

En waarlijk, zo de Verenigde Nederlanden ooit een zegen- en vreugderijk jaar gehad hebben, het is het jaar 1629 geweest; in welk jaar de Heere onze Staat met verschillende heerlijke overwinningen gekroond heeft; want, zoals iemand wel zegt, op de twee voorgaande overwinningen is dadelijk een gehele keten van overwinningen gevolgd.

2A. Amalia van Solms (Slot Braunfels, 31 augustus 1602 - Den Haag, 8 september 1675), Gravin van Braunfels, de vrouw van Frederik Hendrik van Oranje

Amalia van Solms-Braunfels werd op 31 augustus 1602 geboren als dochter van Johan Albrecht I van Solms-Braunfels (de oudste zoon van Elisabeth van Nassau, een zuster van Willem van Oranje) en Agnes van Sayn-Wittgenstein. Haar jeugd bracht zij door op het Slot Braunfels aan de Lahn.

Op 18-jarige leeftijd kwam zij als hofdame van Elizabeth Stuart, echtgenote van Frederik V van de Palts, de 'winterkoning' van Bohemen (en neef van de stadhouder), naar Den Haag. Hier leerde zij Frederik Hendrik kennen, wiens achternicht zij was. Zij trad op 4 april 1625 met hem in het huwelijk. Frederiks halfbroer Maurits had dit op zijn sterfbed aan hem gevraagd.

Uit hun huwelijk werden negen kinderen geboren, van wie vier de volwassen leeftijd niet bereikten:

Willem II van Oranje (27 mei 1626 - 6 november 1650) (stadhouder) gehuwd met Maria Stuart

Louise Henriëtte van Nassau (7 december 1627 - 18 juni 1667), gehuwd met keurvorst Frederik Willem I van Brandenburg

Henriëtte Amalia van Nassau (26 oktober 1628 - december 1628)

Elisabeth van Nassau (4 augustus 1630 - 4 augustus 1630)

Isabella Charlotte van Nassau (28 april 1632 - april 1642)

Albertine Agnes van Nassau (9 april 1634 - 24 mei 1696). trouwde met Willem Frederik van Nassau-Dietz

Henriëtte Catharina van Oranje (10 februari 1637 - 3 november 1708), trouwde met Johan George II van Anhalt-Dessau

Hendrik Lodewijk van Nassau (30 november 1639 - 29 december 1639)

Maria van Nassau (5 september 1642 - 20 maart 1688), trouwde met Lodewijk Hendrik Maurits van Palts-Simmern (was de zoon van Lodewijk Filips van Palts-Simmern en van Maria Eleonore van Brandenburg)

Toen Frederik Hendrik na het overlijden van zijn broer prins Maurits stadhouder werd, wist hij zijn invloed op het beleid sterk uit te breiden. Hiermee groeide ook de invloed van Amalia.

Onder Frederik Hendrik en Amalia nam het ceremonieel in het Haagse hofleven aanzienlijk toe. De bouw van een aantal paleizen, waaronder het Huis Honselaarsdijk, het paleis te Rijswijk, het Huis ten Bosch en aanzienlijke verbouwingen aan het Oude Hof in het Noordeinde, het kasteel van Buren en het Hof van Solms in Oirschot, volgden. Amalia was de stuwende kracht achter het huwelijk van haar oudste dochter

Louise Henriëtte met de keurvorst van Brandenburg en haar zoon Willem II met Maria Henriëtte Stuart. Na de dood van haar zoon nam zij de voogdij van haar kleinzoon Willem III op zich.

Na het overlijden van haar echtgenoot stond in 1649 Filips IV van Spanje het grondgebied van Turnhoutaan haar af. Als vrouwe van Turnhout had zij een belangrijke invloed op de Geschiedenis van Baarle en de enclave-geschiedenis van Baarle.

Haar stoffelijk overschot werd bijgezet in de Grafkelder van Oranje-Nassau in de Nieuwe Kerk in Delft.

DE HOFDAME VAN DE KEURVORST**DOOR
A. G. EGGEBEEN****Een historisch verhaal uit het leven van Amalia van Solms, gemalin van Prins
Frederik Hendrik van Oranje-Nassau**

N.V. DRUKKERIJ-UITGEVERIJ "DE BANIER" – UTRECHT. 1960

INHOUD

1. Bij het ziekbed van prins Maurits
2. Naar het hof van de Keurvorst
3. Schaduwen
4. Vluchtelingen
5. Hereniging
6. Een vorstelijk huwelijk
7. Droevige dagen
8. Naar het toppunt van grootheid
9. 'Gelukkige jaren
10. Wederwaardigheden
11. Frederik Hendriks laatste reis
12. Een 'geslagen weduwe
13. Waar de boom valt

1. BIJ HET ZIEKBED VAN PRINS MAURITS

Het is stil in de donkere ziekenkamer van Prins Maurits op het Binnenhof in Den Haag. Slechts nu en dan dringt het rumoer van af en aan rijdende karossen door tot de kamer van de Oranjeprins. Eenzaam en lijdend aan onduldbare pijnen ligt de beroemde veldheer op zijn ziekbed, dat straks zijn sterfbed zal worden.

Zijn taak is afgelopen. Zijn gehele leven heeft hij opgeofferd aan de benarde zaak der Nederlanden, die de zijne is geworden.

Lang, heel lang heeft de oude Prins de teugels van het bewind in handen gehouden, maar hij moest ze noodgedwongen afstaan. Zijn gezondheid is geknakt, het ging niet langer meer. Slechts met grote tegenzin heeft hij de leiding overgedragen aan zijn jongere halfbroer Frederik Hendrik.

Maar ondanks zijn ernstige ziekte volgt Prins Maurits met levendige belangstelling het verloop van de strijd, de oorlog met Spanje. En met groot genoegen ziet hij, dat Prins Frederik Hendrik zijn verwachtingen niet beschaamd.

Slag op slag moeten de verzwakte Spanjaarden verliezen en de ene stad na de andere wordt heroverd" Later zal Frederik Hendrik de ere naam van de "Stedendwinger" krijgen.

Prins Maurits heeft echter één groot probleem. Dit is geen ogenblik uit zijn gedachten. Dat probleem is... Frederik Hendrik is nog steeds niet getrouwd. Evenals vroeger Prins Maurits voelt hij er niets voor om een huwelijk, met wie ook, te sluiten. Maar, en dat begrijpt Prins Maurits heel goed, het grote gevaar dreigt, dat de mannelijke nakomelingschap van Prins Willem I, de Vader des Vaderlands, al in het eerste geslacht zal uitsterven.

Deze gedachte is voor Prins Maurits ondragelijk. Nu heeft hij er spijt van, dat hij zelf nooit getrouwd is geweest; dan was alles misschien anders gelopen. Maar gedane zaken nemen geen keer. Zijn eigen kinderen kunnen hem jammer genoeg niet opvolgen, want dezen zijn onwettig geboren, maar als Frederik Hendrik zijn zin niet doet, dan zal hij één van zijn bastaardzonen als zijn opvolger benoemen. Heeft Prins Maurits dan kinderen?

Ja, Prins Maurits heeft *vijf bastaardkinderen*. Lang heeft de Prins een verhouding gehad met de freule van Mechelen, waaruit twee jongens zijn geboren. Uit een verhouding met een andere vrouw zijn nog drie kinderen geboren.

In die tijd vond men het heel gewoon dat een vorst bastaardkinderen had. Zijn vader, Prins Willem I, had ook een bastaardzoon, *Justinus van Nassau*, geboren uit een verhouding met een Vlaams meisje.

Toen de moeder van Frederik Hendrik, Louise de Coligny, nog leefde, heeft het verlangen haar zoon gehuwd te zien haar geen rust gelaten. Herhaaldelijk kwam zij met een huwelijkskandidate aanzetten, tot groot verdriet van Frederik Hendrik.

In haar ijver had de prinses-douarière eens het oog geslagen op een dochter uit één der vorstelijke geslachten van Frankrijk, dat de zijde der Hugenoten had gekozen, Anna de Rohan. Zij ging er zelfs speciaal voor naar Frankrijk.

"Ik wil die beiden elkander doen ontmoeten en dat huwelijk bevorderen, zoveel ik kan. Er is niets wat ik zo zeer beger; ik zoude dan in vrede kunnen sterven.

Deze woorden schreef de oude Louise de Coligny aan haar stiefdochter Charlotte Brabantine, de hertogin de la Trémoille, vlak voor het vertrek naar haar oude vaderland (Charlotte Brabantine is een dochter van Charlotte de Bourbon en Prins Willem I).

Maar Frederik Hendrik stelde zijn moeder hevig teleur. Hij dacht er niet over, te

huwen met deze Anna de Rohan, die hij nog nooit in zijn leven gezien had. Hij voelde er totaal niets voor en onomwonden zei hij dat tot zijn moeder, die het toch zo goed met- haar zoon meende.

Louise die Coligny bleef echter bij hem aandringen, want zij was erg bang dat haar enige zoon de voetstappen van Prins Maurits zou gaan volgen en dat hij een 'groot aantal ibastaardkinderen zou krijgen. Tevergeefs.

Frederik Hendrik luisterde niet naar zijn moeder. De prinsesdouarière is in het jaar 1620 op haar landgoed te Lierville in Frankrijk gestorven, zonder dat haar hartewens is vervuld geworden.

En nu - vijf jaren later - is Prins Frederik Hendrik nog niet getrouwd. Er moet iets gebeuren, dat begrijpt Prins Maurits maar al te goed. Na zijn dood is het te laat, want zijn halfbroer zal zich door niemand anders tot een huwelijk laten dwingen.

Frederik Hendrik vertoefte in het leger, dat in het zuiden van het land is gelegerd.

Prins Maurits weet echter wat hij wil. hij heeft een plan gemaakt. Hij laat zijn geheimschrijver bij zich ontbieden, wie hij opdracht geeft een brief aan zijn halfbroer Frederik Hendrik te schrijven. Zelf kan hij de penneneer niet meer hanteren.

Frederik Hendrik moet onmiddellijk naar Den Haag komen; het is zeer belangrijk.

Zo spoedig mogelijk moet deze brief naar het leger worden gebracht. Een uur later vertrekt een ijlboode met de brief in ,de borstzak naar het Staatse leger.

Verwonderd neemt Prins Frederik Hendrik de brief van de bode in ontvangst. Deze, van onder tot boven met modder bespat, staat op zijn benen te trillen van vermoeidheid. Zonder één ogenblik te rusten is hij naar het leger ,gedraafd. Slechts eenmaal heeft hij. van paard gewisseld. Nu is zijn gewichtige opdracht vervuld.

De Prins maakt de brief open en leest. "Wat?" Zijn mond zakt open van verbazing.

"Hij moet onmiddellijk naar Den Haag komen."

Prins Frederik Hendrik weet niet wat hij er van denken moet, maar hij gehoorzaamt zijn zieke halfbroer en vertrekt zo spoedig mogelijk naar het stadhouderslijk verblijf in Den Haag. Het opperbevel over het leger heeft hij tijdelijk overgedragen aan één van zijn vertrouwelingen.

Het duurt niet lang of Frederik Hendrik staat bij het ziekbed van Prins Maurits. Hartelijk is het weerzien tussen de beide halfbroers, want zij houden veel van elkaar. Jarenlang hebben zij, lief en leed gedeeld in de strijd tegen de Spaanse dwingeland en de verstandhouding is altijd goed geweest, op enkele strubbelingen na.

Dan begint Prins Maurits te spreken en hij vermaant zijn halfbroer dringend, ;dadelijk en zo spoedig mogelijk een huwelijk te sluiten met de Gravin Amalia van Solms Braunfeld, een hofdame van de keurvorst van de Paltz, de winterkoning, die met zijn gevolg bescherming heeft gezocht bij zijn oom Prins Maurits in Den Haag.

Want, zo voegt Prins Maurits er aan toe, dit is de enige en laatste mogelijkheid om het Huis van Oranje wettig te laten voortbestaan Met zwakke stem tracht de grijze veldheer zijn verblufte halfbroer te overtuigen van de noodzaak, een huwelijk te sluiten met Gravin Amalia van Solms-Braunfeld.

Frederik Hendrik staat perplex. Dit heeft hij niet verwacht. Hij, huwen met Gravin Amalia van Solms? Hij kent de jonge Gravin wel. Enkele malen heeft hij haar ontmoet en gesproken, maar nooit is het in zijn gedachten opgekomen haar ten huwelijk te vragen. De knappe hofdame van de keurvorst heeft veel aanbidders, die haar het hof maken, maar zij heeft nog niemand van hen hart en hand geschonken. Frederik Hendrik voelt er echter niets voor met Amalia van Solms te trouwen en onomwonden zegt hij dat tegen zijn halfbroer. Hij weigert Amalia van Solms' ten huwelijk te vragen! Prins Maurits geeft echter die moed niet op en blijft bij hem aandringen en eindelijk, na veel maren en bezwaren, geeft Frederik Hendrik toe.

Hij zal met Gravin Amalia van Solans huwen. tenminste, als zij haar toestemming geeft.

Dodelijk vermoeid zijgt Prins Maurits in zijn kussen, met een glimlach op de bleke lippen.

Nu is hij gerustgesteld. Nu zal er - zo God wil - een opvolger kunnen komen. Nu kan hij rustiger sterven. De ouder Prins van Oranje weet dat het sterven wordt en hij weet dat dit alleen kan in de gerechtigheid van Jezus Christus. Niest door vele verdiensten voor heft vaderland, maar uit vrije genade. Deze belijdenis onderstreept hij van harte. In hem hebben destijds de contra-remonstranten hun voorvechter gevonden. Hij, de Prins van Oranje, kwam op voor de zuivere leer der Reformatie.

Openlijk heeft hij in een vergadering der Staten de zijde gekozen van de verdrukte kerk des Heeren. Met vlammende ogen, de hand op het gevest van zijn degen, heeft hij haar rechten en belangen verdedigd, en met krachtige stem de lange rede van die Arminiaan Hugo de Groot onderbroken met de woorden:

"Mijne heren, wij hebben hier geen krullende rede van node, nog minder een geleerd betoog. Met dit zwaard zal ik de religie verdedigen, die mijn heer vader hier heeft gepland, en ik wil die man eens, zien, die mij dit zou beletten!"

De grijze krijgsman heeft bewezen, wat een dichter van hem zong:

*Ick heb my ook hegheven
tot Godt, de hope myn,
om na syn Woord te leven
in waarheyt, niet in schyn.
Godt sal my kracht verlenen,
dat ick met goede spoet
de twisten sal vereenen,
die allom zyn ghebroet.*

Nu Prins Frederik Hendrik eenmaal zijn toestemming heeft gegeven, laat hij er geen gras over groeien, maar vraagt onmiddellijk Amalia van Solms, de hofdame van de keurvorst, eten huwelijk. En deze stemt toe.

Op de 29e maart stelt Frederik Hendrik de Staten-Generaal op die hoogte van zijn huwelijksaanzoek en hij vraagt de hoge heren of zijn besluit hun goedkeuring kan wegdragen.

Het hoge college is verheugd als zij de mededeling, van de Prins ontvangen en een groot gejuich gaat op in de vergadering. Ook zij hebben het gevaar, dat het Huis van Oranje dreigt, onder ogen gezien. Meermalen hebben zij over deze gewichtige zaak ge-

sproken, maar daar is het dan ook bij gebleven. Zij kunnen toch de Prins van Oranje niet dwingen een huwelijk te sluiten? Eenparig verklaren zij:

"Al voor lang te hebben gewenst, dat de prinselijke bruidegom hem ten huwelijken staat zonde begeven."

Om het huwelijk zo vlug mogelijk te kunnen sluiten, geven de Starten van Holland het prinselijk paar vrijstelling, van de vereiste huwelijksgeboden, want Frederik Hendrik moet weer terug naar het leger. Maar wie is deze nieuwe Prinses van Oranje?

2. NAAR HET HOF VAN DE KEURVORST

Het is een mooie dag in augustus. Lustig kwinkeleren en fluiten de talrijke vogels in de uitgestrekte bossen, die het kasteel van de Graaf van Solms omringen.

Een zacht windje suist door de toppen van het zwaar bebladerde

64 geboomte en brengt wat verkoeling voor mens en beest. En daarboven drijven zachte witte wolkjes langs de helderblauwe: hemel. In zijn werkkamer loopt de Graaf van Solms-Braunfeld rusteloos heen en weer.

Het is warm in het vertrek, maar de Graaf merkt het niet. Zorgelijk staat zijn edel gelaat. Koortsachtig werken zijn gedachten. Zo nu en dan blijft hij voor het geopende venster staan. Maar hij ziet .het schitterende panorama niet, dat zich voor zijn ogen ontrolt.

Nee, het is hem en zijn gemalin Agnes von Sayn-Wittgenstein de laatste jaren niet erg voor de wind gegaan. Tegenslag na tegenslag hebben zij moeten incasseren.

Armoede hebben zij gelukkig niet, maar erg rooskleurig staan de financiën er niet voor.

En wat het ergste is, hij kan zijn kinderen tot zijn grote spijt geen vorstelijke opvoeding geven. Zijn drie zoons hebben reeds lange tijd het ouderlijke slot verlaten om zich een eigen toekomst op te bouwen. Zij bevinden zich als officieren in het leger van Prins Maurits en Frederik Hendrik in de Nederlanden.

Gelukkig hebben de jongens het hun vader niet verweten, dat het landgoed niet goed beheerd wordt. Zij weten wel dat vader zijn uiterste best doet alles zo goed mogelijk te beheren. Zonder tegenwerpingen zijn zij met zijn drieën naar de Nederlanden vertrokken om te trachten in het Staatse leger vooruit te komen. Wat het vertrek van zijn drie jongens de Graaf van Solms heeft gekost, is niet te beschrijven. Zij hebben een leegte in zijn vaderhart achtergelaten.

En nu. nu zal zijn oudste dochter Amalia het gezin gaan verlaten, want huwelijkskandidaten zijn er niet op het eenzame slot. Het meisje heeft zo langzamerhand de huwbare leeftijd bereikt. Zelden of ooit is er immers bezoek op het slot. Daarom moet Amalia zelf het slot verlaten. De kans om aan een geschikte gemaal te komen is dan veel groter.

De Graaf wist zich het zweet van zijn voorhoofd en zucht. O, had hij toch maar meer geld, dan zou dit alles niet hoeven te gebeuren. Dan zou hij een eigen vorstelijke hofhouding hebben.

Een beetje jaloers denkt de Graaf van Solms aan de Nassaus en andere rijke adellijke geslachten, die een eigen vorstelijke hofhouding, rang en stand waardig, 'kunnen voeren. Maar zij.

Diep in gedachten sluit de grijze Graaf het geopende venster, verlaat zijn werkvertrek en begeeft zich naar de kamer, waar zijn gemalin en zijn drie dochters verblijf houden. Zonder één woord te zeggen, gaat de Graaf bij hen op een bank zitten.

Buiten kwetteren de vogels.

Gravin Agnes, ziet het direct, dat haar gemaal neerslachtig is, en met enkele hartelijke woorden tracht zij hem wat op te beuren. Stil legt zij haar haakwerk op tafel en schenkt een kroes koel bier voor haar gemaal.

In haar hart voelt zij zich ook verdrietig, want het zal stil zijn als haar altijd opgewekte Amalia weg zal zijn, maar zij laat het haar gemaal niet merken; hij zit toch al zo in de put. Maar het is, immers voor haar bestwil, dat zij de ouderlijke woning verlaat.

Nee, Gravin Agnes heeft het haar 'gemaal nooit verteld, dat zij iedere dag gekweld wordt door de angst.

Iedere dag opnieuw ziet zij haar jongens sneuvelen op het slagveld, daar ver in de Nederlanden. Meestal kan ze 's nachts niet slapen. Uren aan één stuk ligt zij te tobben over haar lievelingen. In het hart van het jonge meisje is er ook vreugde. Zeker, zij

heeft het thuis altijd goed gehad, maar onweerstaanbaar trekt haar het hof van keurvorst Frederik van de Paltz, waar zij al zoveel over heeft gehoord.

Immers de weinige 'bezoekers van het ouderlijk slot hebben er altijd de mond vol over. Luxueus en weelderig is de hofhouding van de keurvorst, en dat wil het jonge meisje. Thuis kan ze dat niet vinden; het hier veel te eentonig en eenvoudig naar haar zin, Haar moeder heeft niet eens een kamenier en hoe dikwijls moet ze zelf niet in de keuken staan. Morgen zal zij naar het hof van de keurvorst van de Paltz in Heidelberg vertrekken (Keurvorst Frederik is de zoon van Louise Juliana, de oudste dochter van Charlotte de Bourbon en Prins Willem I, de Vader des Vaderlands).

Terwijl haar gemaal in zijn werkkamer was, heeft moeder Agnes Amalia ernstig gewaarschuwd voor de vele gevaren en verleidingen aan het wufte hof in Heidelberg.

De oude Gravin weet maar al te goed, dat er heel veel veranderd is op het kasteel van de keurvorst. Van de eens zo godvruchtige leiding, van de vrome keurvorst Frederik LII is weinig meer te bespeuren. Het tegenwoordige hof gaat op in ijdele genoegens en feesten.

Het klokje van de kleine slotkapel slaat acht uur. Na de gezamenlijke maaltijd heeft Amalia zich teruggetrokken in haar torenkamertje, dat zij deelt met haar jongere zuster. Met weemoed in haar hart staart het jonge meisje door het geopende venster over het prachtige boslandschap. Tranen branden achter haar ogen en zij heeft een brok in haar keel. Als een zilveren lint slingert een riviertje door de beboste heuvels. Zij kan het ruisen van het kleine watervalletje horen. Hoe dikwijls heeft zij hier zitten dromen over de toekomst? Zij weet het niet. Het is de laatste avond thuis. Hoe zal het morgen zijn?

De zon is al enige tijd verdwenen achter zware donderwolken, die zich aan de horizon hebben opgestapeld, en zo nu en dan verscheurt een bliksemstraal het zwerk.

Al nader komt het gerommel. De eerste druppels beginnen te vallen, gepaard gaande met - grote rukwinden, die het stof hoog doen opwaaien. Het duurt niet lang of de regen klettert in grote druppels neer. Het geruis van het watervalletje wordt er zelfs door overstemd. Het wordt noodweer.

Huiverend sluit Amalia het venster en gaat op de rand van haar bed zitten. Zij kan het niet begrijpen, dat zij nu voorgoed het ouderlijke slot zal verlaten. Wat zal ze moeder missen en haar zusters. Het is misschien wel een afscheid voor jaren. Haar vreugde wordt er een beetje door getemperd.

Enkele weken geleden heeft een bode van de keurvorst de gewichtige boodschap gebracht, dat het verzoek van de Graaf van Solms, zijn oudste dochter Amalia als hofdame op te nemen in de hofhouding, is toegestaan.

Enthousiast heeft Amalia de lang verbeide boodschap ontvangen. Met een van geluk stralend gezicht heeft zij moeder Agnes omhelsd en vader een klinkende zoen op zijn wang gegeven. Het is een grote gunst van de keurvorst, heeft de Graaf van Solms zijn dochter verzekerd. En daar is de toekomstige hofdame van overtuigd. Het is inderdaad een grote gunst van de keurvorst, want er zijn zoveel meisjes uit adellijke geslachten, die hofdame willen worden. En de keurvorst kan hen toch niet allemaal in zijn hofhouding opnemen; daar is het hof te klein voor.

Langzaam sluit Amalia de twee grote reisvaliezen en gaat de torentrap af naar beneden, waar de gehele familie op haar zit te wachten. Voor het laatst zijn ze allen bij elkaar.

Het is laat, heel laat als de grafelijke familie zich ter rust: begeeft. Reeds lang heeft het klokje twaalf uur geslagen.

In het torenkamertje ligt Amalia op haar bed te woelen. Hoe zij zich draait of keert, zij kan met geen mogelijkheid in slaap komen. Als een droom trekt het verleden aan haar

geestesoog voorbij. Het eerste licht van de nieuwe dag breekt al aan als Amalia vermoeid van het denken in een lichte sluimering valt.

Nog geen uur later wordt zij door haar moeder, Gravin Agnes, gewekt. Het is nog vroeg in de morgen als een klein gezelschap het kasteel van de Graaf van Solms verlaat.

De zon is net boven de kim verschenen tussen grote slierten neveldampen. Het belooft een mooie zomerse dag te worden. Het is echter nog heerlijk fris in het heuvelachtige boslandschap. De onweersbuien van gisteravond hebben wonderen gedaan. De natuur is als het ware herleefd.

Vandaag vertrekt de oudste dochter van de Graaf van Solms, Amalia, naar het hof van de keurvorst van de Paltz in Heidelberg. Hartelijk heeft Amalia afscheid genomen van moeder, van vader en de andere zusters, met tranen in de ogen. Een nieuwe onbekende toekomst ligt voor het jonge meisje open. Wat zal ze brengen, voorspoed? tegenspoed? Zij weet het niet, denkt er niet aan.

Zelfs haar lievelingspaard heeft zij niet vergeten, en het leek alsof het trouwe dier het begreep, dat zijn meesteres voor altijd zou weggaan. De trouwe ogen hebben haar gevolgd toen zij de stallen uitging.

Het duurt niet lang of zij hebben het ouderlijk slot al ver achter zich. In de karos zit Amalia. Haar reisvaliezen staan tegenover haar. Enkele malen heeft zij bij een bocht in de weg of boven op een heuvel gekeken naar de plaats waar het kasteel moet liggen. Maar de torens van het kasteel zijn al lang uit het gezicht verdwenen. In een matige draf gaat het voorwaarts en de middag is al ver verstreken als het kleine gezelschap stilstaat bij een herberg, waar de nacht zal worden doorgebracht. Snel maakt de waardin een eenvoudige maaltijd voor de gasten gereed en dezen laten het zich goed smaken.

De volgende morgen reist het gezelschap verder naar Heidelberg, waar zij zonder moeilijkheden tegen het vallen van de avond arriveren. Amalia kijkt haar ogen uit als zij door de nauwe straten van Heidelberg rijden. Nog enkele ogenblikken, dan rijdt de karos het slotplein op van het kasteel van de keurvorst van de Paltz.

Enkele stalknechten schieten toe om de vermoeide paarden uit te spannen en te voederen.

Vijf minuten later staat Amalia voor de keurvorst en zijn gemalin. Hartelijk wordt de jonge Gravin van Solms door hen ontvangen. „Het duurt dan ook niet lang of Amalia begint zich al op haar gemak te voelen. Vooral haar jonge meesteres is een aardige vrouw. Zij zijn zowat van dezelfde leeftijd. De keurvorst is ook wel een aardige man, maar hij lijkt erg stug, en trots te zijn.

Beleefd beantwoordt Amalia de vragen van de keurvorst. Bij de avondmaaltijd mag het jonge meisje naast haar meesteres zitten. Een beetje verlegen en vuurrood slaat zij haar ogen neer als keurvorst Frederik haar aan zijn hofhouding voorstelt. Nieuwsgierig kijken de aanwezigen haar aan.

Na de gezamenlijke maaltijd brengt keurvorstin Elisabeth persoonlijk haar naar haar kamertje. Voortaan zal dat haar eigen kamertje zijn. Een huisknecht brengt even later haar reisvaliezen en terwijl Amalia haar spullen uitpakt, vertelt Elisabeth op innemende wijze het één en ander van het leven aan het hof.

Als de klok acht uur slaat; laat de keurvorstin haar nieuwe hofdame alleen. Als de keurvorstin de deur achter zich heeft gesloten, valt Amalia neer op haar bed. Zij is op van vermoeidheid. Haar hoofd bonst. Zij kan het nieuwe, het vreemde niet verwerken. Reeds spoedig vertelt de regelmatige ademhaling dat het jonge meisje is ingeslapen.

Een nieuwe periode is voor haar begonnen.

In de eenvoudig ingerichte salon van het kasteel van de Graaf van Solms zit de

grafelijke familie bij elkaar. Eén ontbreekt. Amalia is enkele dagen geleden naar het hof van de keurvorst vertrokken. Weer een zorg er bij voor het grafelijke echtpaar. Vier kinderen hebben zij nu moeten afstaan.

Gelukkig is het humeur van de Graaf van Solms weer wat verbeterd. Na het vertrek van zijn oudste dochter heeft hij bijna niets meer gezegd. Stuurs en nors heeft hij de karos nagekeken, met een wond in zijn hart.

Gravin Agnes heeft medelijden met haar gemaal. Het valt ook niet mee, en hij kan zich zo moeilijk schikken naar de omstandigheden. Liefdevol kijkt zij hem aan Nee, hij kan het niet vermoeden, dat zij in het kamertje van Amalia hete tranen heeft geschreid. Op haar knieën heeft Gravin Agnes haar moeilijkheden opgedragen aan Hem, Die zij heeft leren kennen als haar Borg en Middelaar. Het heeft haar weer kracht geschonken om de onbekende toekomst zonder Amalia en haar jongens tegemoet te zien. Haar moederhart schrijnt, maar toch is zij niet opstandig in haar hart. Wat de Heere doet, is goed.

3. SCHADUWEN

Het is een grote verandering voor Amalia, over te gaan van het eenvoudige slot van haar vader naar het weelderige hof van keurvorst Frederik van de Paltz. Gelukkig heeft zij veel steun en liefde van keurvorstin Elisabeth. Zij kunnen buitengewoon goed met elkaar opschieten. Immers, de dochter van de Engelse koning Jacobus I weet uit eigen ervaring wat het zeggen wil, de ouderlijke, te moeten verlaten. Hete tranen heeft zij geschreid toen zij de witte krijtrotzen van haar vaderland langzaam maar zeker uit het gezicht zag verdwijnen, om een vreemde man, die ze nauwelijks kende, te volgen. In plaats van een onderdanige hofdame te, wordt Amalia weldra beschouwd als de beste vriendin van de keurvorstin. Altijd zijn de beide jonge vrouwen bij elkaar; samen besturen zij de uitgebreide huishouding en nooit laat keurvorstin Elisabeth het haar voelen, dat zij maar een hofdame is.

Enkele hofdames zijn jaloers op de nieuweling; zij kunnen het niet goed zetten dat zij, die al zo lang aan het hof zijn, eenvoudig opzij zijn geschoven. Zij laten hun afgunst echter niet te veel blijken, want als hun meesteres het te weten komt! Ogenschijnlijk zijn die op hun tenen getrapte hofdames vriendelijk en voorkomend tegen Amalia. De meesten van hen gunnen echter Amalia de gunst van de keurvorstin. Nooit zal Amalia deze vriendschap ontrouw worden, wat er ook zal gebeuren. De toekomst zal uitmaken hoe hecht deze vriendschapsbanden zijn.

Later bezingt de dichter Joost van den Vondel de trouw van Amalia van Solms met de woorden:

*Zij volgde, trouwelijk met troostelijke stappen,
gespeel in blijde weelde en in rampsaligh ramp,
geselschap in triomf en na verloren kamp.*

Zo gaat het leven verder en de eenvoudige gravendochter ontwikkelt zich tot een gracieuze jonge vrouw met beschaafde, aantrekkelijke manieren. Bijna iedereen op het hof houdt van Amalia en meerdere jonge edelen maken haar het hof, maar zij denkt er niet aan met één van deze aanbidders een huwelijk aan te gaan. Vriendelijk maar beslist wijst de jonge hofdame de huwelijksaanzoeken af.

Het is de wijze voorzienigheid Gods, want een grote taak is voor haar weggelegd. Niemand op het hof in Heidelberg kan vermoeden, dat deze innemende hofdame eenmaal zal huwen met Frederik Hendrik van Oranje-Nassau, de voorvechter van de

vrijheid van de Lage Landen aan de Noordzee. Zij is het, die het doorluchte Huis van Oranje zal moeten helpen bouwen. Uit haar geslacht zal de beschermer van het geloof, koning-stadhouder Willem III, geboren worden.

Ja, het is Gods vinger, die de historie schrijft!

Een heel enkele keer brengen de Graaf van Solms en Gravin Agnes hun dochter een bezoek op het hof van Heidelberg. Dan is het feest voor Amalia, want zij houdt veel van haar ouders. Allerlei vragen moet moeder Agnes dan beantwoorden en alle bijzonderheden over haar broers in de Nederlanden wil Amalia weten. Na zo'n bezoek heeft zij altijd heimwee naar huis, naar het stille torenkamertje en naar al die vertrouwde dingen.

Donkere wolken verduisteren echter de horizon. Want wat gebeurt er?

Keurvorst **Frederik van de Paltz** is niet tevreden met zijn vorstendom. Al enkele jaren zint hij op middelen om zijn kleine rijk te vergroten en dit is niet uit zijn hoofd te praten, ondanks alle waarschuwingen van zijn gemalin. Elisabeth ziet de gevaren zo goed. De Duitse keizer zal het immers nooit dulden dat Frederik zo machtig wordt. En als het eventueel mis zou gaan, dan kan haar vader Jacobus geen hulp bieden, want in Engeland gaat het ook niet goed. De Engelse koningstroon is al aan het wankelen. De keurvorst luistert niet naar zijn gemalin. Niet zij, maar hij beslist over het wel en wee van zijn vorstendom.

In het hart van Elisabeth is vrees geslopen. De keurvorstin heeft op een dag haar hart uitgestort voor Amalia. Bleek heeft deze geluisterd. Ook zij voelt de stille dreiging, die hun boven het hoofd hangt. Maar zij kunnen niets doen dan afwachten.

Eindelijk krijgt de op macht beluste keurvorst zijn zin, want als de koning van Bohemen plotseling sterft - die geen zoon heeft om hem op te volgen - biedt men hem de Boheemse koningskroon aan. En Frederik aarzelt niet. Hij stemt toe en onmiddellijk neemt hij het koningschap op zich. Maar in Heidelberg kan hij niet blijven wonen. De nieuwe koning van Bohemen zal in de hoofdstad van het land moeten wonen, en dat is Praag!

Met ontzetting hebben Elisabeth en Amalia de gang van zaken gevolgd. Wat zal het einde van dit alles zijn? De keurvorstin voelt er totaal niets voor om koningin van Bohemen te worden. En nu moeten zij het geliefde Heidelberg gaan verlaten; de stad, waaraan zij zo gehecht zijn.

En zo breekt de dag aan, dat een lange stoet, ruiters, karossen en volgeladen wagens, getrokken door vurige paarden, het kasteel van de keurvorst verlaat. Slechts enkele bedienden blijven achter om het kasteel voor verval te behoeden.

Dagenlang hebben tientallen bedienden de verhuizing voorbereid. De keurvorst zelf rijdt te paard met zijn lijfgarde aan het hoofd van de stoet. Een trotse glimlach speelt over zijn lippen. Hij, de koning van Bohemen.

Honderden bewoners uit Heidelberg zijn toegestroomd om hun keurvorst en zijn gemalin uitgeleide te doen. Het is een afscheid voor altijd; nooit zullen zij hen terugzien.

Vele toeschouwers kijken echter bezorgd; de leveranciers van het kasteel zien het met lede ogen aan, dat hun vorst vertrekt. Zij zijn hun broodwinning grotendeels kwijt.

In de eerste karos zitten Elisabeth en Amalia met nog twee andere hofdames. Zwijgend kijken zij naar de deinende mensenmassa in de nauwe straten. Tien minuten later rijdt de stoet de poort uit. Nog eenmaal kijken Elisabeth en Amalia om naar de stad, met weemoed in het hart. Daar, boven op de heuvel ligt het vertrouwde slot. Een periode van vrede en geluk is voor altijd afgesloten. Een nieuwe, onbekende toekomst ligt in het verschiet.

Na een reis van vele dagen en zonder veel moeilijkheden arriveren zij in Praag, de

hoofdstad van Bohemen. Duizenden en nog eens duizenden mensen zijn op de been om hun nieuwe koning te verwelkomen. Zelfs op de daken van de huizen zijn de mensen geklommen, om toch maar niets van het schouwspel te missen.

Trots, met de hand op het gevest van zijn degen, rijdt Frederik Praag binnen. Zijn vermoeidheid is verdwenen. Een donderend gejuich komt hun tegen. Het enthousiasme van de Bohemers kent geen grenzen. Twaalf kanonnen, die op de wallen staan, vuren welkomstschoten af. Het is feest in Praag, want de nieuwe koning is gekomen. Langzaam kruipt de stoet door de nauwe straten vooruit. Er is haast geen doorkomen aan Wild steigeren de paarden op. Het schuim staat hen op de mond en de koetsiers hebben dan ook de grootste moeite om de dieren in bedwang te houden.

Eindelijk staat de stoet stil op het slotplein van het kasteel, waarin de nieuwe koning zijn intrek zal nemen.

Amalia is evenals de anderen op van vermoeidheid. Zij voelt zich geradbraakt. Het kan ook niet anders, want dagen achtereen heeft zij doorgebracht in een hotsende en schokkende karos. Geen andere wens heeft de jonge hofdame van de keurvorst, dan te mogen slapen, dagenlang.

Een week na de aankomst worden keurvorst Frederik en keurvorstin Elisabeth met veel pracht en praal plechtig tot koning en koningin van Bohemen gekroond. Amalia is er getuige van dat haar geliefde meesteres de koningskroon op het hoofd wordt gedrukt. Maar de nieuwe koningin kijkt niet gelukkig. Amalia begrijpt het; ook zij zal het nooit in Praag kunnen wennen.

Zeker, zij vindt de schitterende hofhouding prachtig, maar dikwijls gaan haar gedachten uit naar Heidelberg; daar voelde zij zich thuis, maar hier.

Amalia heeft medelijden met koningin Elisabeth, want haar meesteres voelt zich helemaal niet goed. De reis van Heidelberg, naar Praag is voor haar één grote kwelling, geweest. Binnen enkele, maanden verwacht Elisabeth een baby. Nee, die drukte is helemaal niet goed voor haar gezondheid. Zij moeten zich echter schikken naar de omstandigheden.

De wens van Frederik is vervuld, maar. ... De Duitse keizer ziet het met lede ogen aan, dat keurvorst Frederik van de Paltz, zijn leenman, zo machtig wordt. Nee, dat kan de grote keizer niet dulden. De nieuwe koning van Bohemen zal misschien in de toekomst een gevaar worden voor het Duitse keizerrijk. Het is te verwachten, en die kans is zeer groot, dat hij nog niet tevreden zal zijn met zijn nieuwe grondgebied en, als de mogelijkheid zich voordoet, dat hij zijn rijk opnieuw kan uitbreiden, zal hij niet aarzelen zijn slag te slaan, en dan is hij bijna even machtig als zijn heer, de keizer.

Onvoorwaardelijk verklaart hij koning Frederik van Bohemen de oorlog. Onmiddellijk stuurt de keizer zijn keurtroepen naar Bohemen en een vreselijke broederoorlog, met alle gevolgen van die, ontbrandt. Het duurt niet lang, of het leger van de keizer is de grens van Bohemen gepasseerd. In ijlt tempo rukken zij op naar Praag.

Frederik zal echter zijn land verdedigen tegen de indringers. Onversaagd trekt hij met zijn troepen de vijanden tegemoet. Een felle strijd ontbrandt; met de moed der wanhoop verdedigt koning Frederik zijn land. Het is tevergeefs, het keizerlijke leger wint slag op slag en in november van het jaar 1620 worden de dappere Boheemse troepen verpletterend verslagen. Honderden Boheemse soldaten worden in koelen bloede afgeslacht. Een wilde paniek ontstaat in de gedunde gelederen, en hoe dapper koning Frederik naar voren springt, met de degen in de vuist, het baat niet meer; de soldaten werpen hun wapens weg en wie vluchten kan, die vlucht, want de keizerlijke troepen kennen geen pardon. De keizer is overwinnaar.

Voor koning Frederik is het een grote ontnuchtering, Met één slag zijn zijne illusies en toekomstdromen verdwenen en er rest niets anders dan smadelijk de vlucht te nemen.

Zijn koningschap, dat maar één winter heeft geduurd, is afgelopen; het is hem tot een volkomen ondergang geworden. Van een machtig vorst is hij een bedelaar gelijk geworden. In gezelschap van enkele getrouwen vlucht hij zo spoedig mogelijk naar zijn hoofdstad Praag.

Met angst in het hart volgen de vrouwen op het kasteel te Praag het verloop van de strijd. Wat zal er van terecht komen?

Hevig is de ontsteltenis als koning Frederik met enkele officieren, berooid en dodelijk vermoeid, het kasteel binnenrijdt. Het is afgelopen. Snel geeft de koning instructies. Zij moeten vluchten voordat de keizerlijke troepen in Praag zijn gearriveerd.

Zo spoedig mogelijk verlaten Frederik, Elisabeth, enkele hofdames, waaronder Amalia, en een drietal bedienden, het kasteel. Zij zullen er nooit weer terugkeren.

Maar Frederik weet niet waar hij vluchten moet.

Naar het vertrouwde Heidelberg terugkeren kan niet meer; dat is te gevaarlijk. De onttroonde koning weet maar al te goed, dat hij dan in de handen van de keizer zal vallen. En deze zal hem niet sparen; daar is Frederik van verzekerd.

Maar wat dan?

4. VLUCHTELINGEN

Het is een treurig gezelschap dat het koninklijk kasteel te Praag verlaat.

Het is ex-koning Frederik van Bohemen met zijn gemalin en enkele getrouwen, die hun heer en meesteres in deze benarde omstandigheden niet willen verlaten.

Ook Amalia bevindt zich in de kleine stoet. Wat er ook gebeuren zal, zij zal haar vriendin en meesteres Elisabeth nooit in de steek laten. Huiverend duikt het jonge meisje dieper in de kraag van haar wijde mantel. Zij rilt van de kou en van ellende. De moed zinkt haar in de schoenen als zij aan de donkere en uitzichtloze toekomst denkt. Wat zal het einde van dit alles zijn?

Haar reisvaliezen met haar weinige bezittingen staan nog op "haar kamer. Tot haar grote spijt heeft zij ze niet mee kunnen nemen. Het is koud buiten. Het vriest en telkens dwarrelen sneeuwvlokjes uit de loodgrijze hemel naar beneden.

Zwijgend rijdt het gezelschap door de uitgestorven straten van Praag. Niemand waagt zich buiten. Niets beter dan dicht bij het haardvuur met dit weer. Menige inwoner van de stad heeft echter angst in het hart. Als de keizerlijke troepen komen, wat dan?

Niemand van hen kan vermoeden dat op dit ogenblik hun koning en koningin rillend van de kou de stad uitvluchten. Nee, niemand is er om hen uitgeleide te doen. Met stille trom vertrekt de met gejuich ingehaalde koning Frederik.

Angst doortrilt ook de harten van de vluchtelingen, want ieder ogenblik kunnen de keizerlijke troepen voor de poorten van de stad verschijnen en dan is geen ontvluchten meer mogelijk.

Even later staan zij voor de gesloten poort. Langzaam komt de oude poortwachter uit zijn warme wachtlokaal aansloffen en opent niet begrijpend de poort.

Knarsend valt de zware deur achter de ruiters in het slot. Hoofdschuddend gaat de poortwachter het wachtlokaal binnen. Zou koning Frederik vluchten? Dat zal niet veel helpen; de keizer zal hem toch wel vinden. De koning had beter in Heidelberg kunnen blijven. Zelfs zijn lijfwacht heeft hem in de steek gelaten.

Een zucht van verlichting ontsnapt de borst van Frederik. Gelukkig, zij zijn zonder moeilijkheden uit de stad gekomen. Hij is de keizer te slim af. Als de keizerlijke troepen Praag, binnen zullen trekken, wat bijna zeker is, zullen zij koning Frederik niet meer aantreffen.

Het begint harder te sneeuwen. De vluchtelingen zijn nu helemaal wit geworden. De sneeuw vriest vast aan hun mantels. Zwijgend rijdt het gezelschap verder; niemand heeft behoefte om te spreken; ook Frederik niet.

Angst doortrilt de harten, want ieder ogenblik kunnen zij een patrouille van de keizer tegenkomen en dan is alles verloren.

Als een geslagen man zit Frederik in het zadel. Alles komt hem weer voor de geest. Even denkt hij aan het vertrouwde slot in Heidelberg. Zo nu en dan kijkt hij medelijdend naar zijn gemalin.

Eigen schuld! eigen schuld! Had hij maar naar haar geluisterd. Zij heeft hem, zo dikwijls gewaarschuwd, maar het is nu te laat!

Maar als plotseling schiet een plan in zijn gedachten. als hij Elisabeth eens naar Praag terugstuurde, dat zou toch veel beter zijn. De keizer zal haar niet gevangen nemen.

Frederik houdt zijn paard in en met een vermoeide stem stelt hij zijn gemalin voor maar naar Praag terug te keren. Nu kan het nog, straks niet meer.

Maar Elisabeth laat zich niet overtuigen.

Terugkeren? Dat nooit! Zij zal haar gemaal, die zij ondanks alles liefheeft, niet verlaten. En hoe Frederik ook tracht haar om te praten, het lukt hem niet; zij is niet te overtuigen.

De keizer dreigt Frederik zelfs met de rijksban. Nee, niemand wil zijn vingers branden.

In de ijzige koude en meestal in de open lucht moet het kleine gezelschap de nachten doorbrengen. Amalia's paard is van uitputting gestorven. Nu zit zij samen met haar meesteres op één paard.

Eén nacht mag het gezelschap bij een boer in de schuur slapen. Voor wat geld maakt de boerin een grote ketel soep klaar. Nog nooit heeft het voedsel hen zo goed gesmaakt als nu. Op het kasteel in Praag en vroeger in Heidelberg waren er altijd verschillende soorten spijzen; iedereen kon krijgen wat hij of zij wilde.

Ook Amalia laat het zich goed smaken. De hete soep verwarmt haar verkleumde lichaam en als zij die nacht heerlijk warm onder een dikke laag hooi ligt, denkt de hofdame van Elisabeth dankbaar aan de vriendelijke boer en zijn vrouw.

De volgende dag moeten zij echter, tot hun grote spijt, weer verder, opnieuw de bittere koude in. In minder dan geen tijd lijken zij op een gezelschap rondreizende bedelaars en landlopers. Hun vorstelijke kleren zijn grauw van het vuil geworden. Zo nu en dan kunnen zij zich wassen. Voedsel kunnen zij haast niet meer krijgen; zij hebben bijna geen geld meer om het te kopen.

Amalia volgt nog steeds haar meesteres, maar hoe? Dagen aan één stuk moet zij achter haar meesteres zitten in een ongemakkelijke houding, en bij elke stap schieten pijnscheuten door haar rechervoet. Hun paard is gestruikeld en daarna gevallen. Het arme dier kon haast niet meer en slechts met de grootste moeite kon Frederik, geholpen door de anderen, het moede dier overeind krijgen. Elisabeth mankeerde niets, maar Amalia heeft lelijk haar voet verstuikt. Eindelijk arriveert het droevige gezelschap in het rustige stadje Küstrin. Er komt hoop in de harten van de verkleumde vluchtelingen. Immers, daar is voedsel en warmte.

Hartelijk worden de vorstelijke vluchtelingen door de herbergier ontvangen, maar als hij hoort dat de vreemdeling met het grauwe gelaat ex-koning Frederik van Bohemen is, betreft zijn gezicht. Nee, dat niet! Als de keizer het te weten komt! De herbergier wil geen risico's nemen. De ongewenste gasten moeten onmiddellijk vertrekken.

Even later valt de deur met een slag in het slot. De vluchtelingen staan weer buiten.

Het is te veel voor Elisabeth. Zij barst in snikken uit. Hete tranen druppen langs haar vermagerd gezicht. Wild schokken haar schouders. Felle pijnscheuten schieten

meedogenloos door haar verzwakte lichaam.

Medelijdend slaat Amalia haar arm om de schouders van haar meesteres. Langzaam verlaat het gezelschap het erf van de ongestuvige herbergier en in één van de nauwe straten spreekt Frederik met de moeder der wanhoop een wandelaar, een oude heer aan. Zij moeten onderdak vinden en zo spoedig mogelijk, want Elisabeth. . . .

Medelijden is er in het hart van de vreemdeling als hij het verkleumde gezelschap aanziet. Hij neemt de vluchtelingen mee naar zijn huis en geeft hun een kleine kamer. Hij kan het niet over zijn hart krijgen om die arme mensen weg te sturen. Na vele dagen hebben de zwervelingen weer een dak boven het hoofd.

Precies op tijd, want nauwelijks zijn zij in Küstrin aangekomen, of Elisabeth schenkt **het leven aan een zoon.**

Een vorstenzoon, geboren in een koude kamer en zonder toekomst. Hoe zwaar moet Frederik boeten voor zijn machtswellust. Het bekende woord "hoogmoed komt voor de val" is ook op hem van toepassing.

Doch ook in Küstrin kunnen de vluchtelingen niet lang blijven; nergens zijn zij veilig voor de speurhonden van de keizer. Maar doelloos heen en weer trekken, dat gaat niet meer. Het pasgeboren kind zou sterven van ontbering, terwijl ook de jonge moeder nog veel te zwak is.

Frederik van de Paltz besluit dan ook naar de Nederlanden te vertrekken om bescherming te zoeken bij oom Maurits van Oranje- Nassau in Den Haag. Het gelukt hem voor een schappelijke prijs een oude afgedankte karos te bemachtigen. Het geld heeft Frederik geleend van de oude heer, bij wie ze zo hartelijk waren ontvangen. Geen penning wil hij hebben voor het verblijf van zijn gasten. De ex-koning moet het maar terugbetalen als hij in de Nederlanden is aangekomen.

Zo spoedig mogelijk verlaten zij het ongestuvige Küstrin en begeven zich naar de grenzen van de Nederlanden, waar zij op een gestuvige ontvangst hopen.

In de karos zitten Elisabeth, Amalia en de twee andere hofdames. Bleek en diep in gedachten zit de jonge moeder in een hoek. Amalia heeft het kleine kind in de armen. Met zorg heeft zij het wicht in wat oude rafelige dekens gewikkeld. Van een medelijdende vrouw heeft Elisabeth wat kinderkleertjes gekregen. De ratelende wielen overstemmen de kreetjes van het kind.

Toch voelen de vrouwen zich wat opgewekter, want nu behoeven zij niet meer in de open lucht te rijden. Het zou ook niet meer kunnen; het arme kleintje zou sterven van de kou. Amalia gaat mee, want zij wil haar zwakke meesteres niet in de steek laten. Geen woord van verwijt komt er over haar lippen, dat Frederik zo roekeloos geweest is. Zij heeft medelijden met de in enkele dagen grijs geworden Frederik.

Het is dan ook een armoedig gezelschap, dat op het Stadhouderslijk verblijf in Den Haag arriveert.

Tot hun grote blijdschap ontvangt de medelijdende Prins Maurits hen hartelijk en hij weet te bewerkstelligen dat het verstoten echtpaar ondersteuning krijgt van de Staten-Generaal, om de vorstelijke waardigheid op eenvoudige wijze te kunnen ophouden. Ook de Prins zelf neemt een deel van de kosten voor zijn rekening.

Gelukkig, eindelijk heeft ex-koning, Frederik van Bohemen met zijn gemalin, kind en getrouwen een thuis gevonden. Maar vanaf dit ogenblik moeten zij genadebrood eten. Spottend noemt het Hollandse volk hem de "Winterkoning". Holland.

Veel heeft Amalia er over gehoord. Immers, over de gehele wereld is het bekend, dat dit kleine landje aan de Noordzee een geweldige strijd voert voor de vrijheid van godsdienst en geweten tegen, het machtige Spanje.

En nu, nu is zij in dit kleine dappere landje, maar als een bannelinge. Wat zal de

toekomst brengen?

5. HERENIGING

In de onmiddellijke nabijheid van het stadhouderslijk verblijf, het Binnenhof, heeft Frederik van de Paltz een groot herenhuis, omsloten door zware olmen, tot zijn beschikking gekregen.

Zijn oom, Prins Maurits, heeft hiervoor gezorgd en het voor zijn neef gekocht. Ja, Prins Maurits heeft het huis zelfs compleet laten meubileren. Gelukkig, het verstoten koningspaar heeft weer een eigen huis.

Zo gaat het leven verder, alleen valt het niet mee voor Amalia hofdame te zijn aan een "hof", dat altijd geld tekort heeft. Elisabeth kan niet met geld omgaan, Frederik ook niet. Hun gehele leven hebben zij geld in overvloed gehad, nu moeten zij zoveel mogelijk bezuinigen en dat kunnen zij niet. De uitgaven zijn altijd hoger dan de inkomsten. Ex-keurvorst Frederik leeft op te grote voet. Telkens eisen schuldeisers betaling van schulden. Het gevolg hiervan is, dat Amalia slechts zo nu en dan een bedrag krijgt om nieuwe kleren te kopen. Maar het meisje valt haar meesteres nooit lastig. Zij kan het volkomen begrijpen, het kan er nu eenmaal niet af. Ondanks alles blijft Amalia ook nu haar geliefde meesteres trouw.

Het verstoten echtpaar waardeert de trouw van Amalia en hechter wordt de vriendschap tussen de beide vriendinnen. Samen verzorgen zij het kleine kind, dat nu heerlijk in zijn wieg, kan slapen. Nee, het prinsje weet niet wat er allemaal gebeurd is. Later, dan zal zijn moeder het hem vertellen.

De Engelse koningsdochter is echter dikwijls neerslachtig. Soms heeft zij heimwee naar het oude, vertrouwde Heidelberg. Maar er komt geen woord van verwijt over haar lippen, dat haar gemaal zelf de schuld is van zijn ondergang. Elisabeth voelt zich medeschuldig. Op het eerste gezicht merkt men niets aan de jonge moeder, maar diep in haar hart schrijnt het. Haar kind heeft immers geen toekomst. Amalia laat de moed niet in de schoenen zinken en overal waar zij komt, is zij geliefd door haar charmante en vlotte verschijning. Op alle feesten en op het Binnenhof is zij present. Vele edellieden maken haar het hof, maar evenals in Heidelberg geeft zij niemand hart en hand.

Op een dag, het is ongeveer half mei geworden, zitten Amalia en Elisabeth samen in de grote huiskamer. De twee andere hofdames bevinden zich op hun kamers. Frederik is naar het Binnenhof gegaan om enkele zaken met Prins Maurits te bespreken.

In de verte klinkt het geratel van een karos. Al nader komt het geluid en het duurt niet lang of vlak voor het huis van Frederik van de Paltz stopt een vreemd rijtuig. De koetsier springt van de bok en opent met een beleefde buiging één van de portieren.

Verbaasd kijken Elisabeth en Amalia naar buiten. Een grijze dame, gevolgd door een edelman en drie meisjes, stapt uit de karos.

Amalia springt op. "Moeder! Vader!"

Amalia schreeuwt het uit en snelt naar buiten met uitgestrekte armen. "Moedertje! Moedertje!" Snikkend laat zij zich in de armen van moeder Agnes vallen. Innig drukt de Gravin van Solms haar oudste dochter aan haar hart. Onstuimig slaat Amalia even later haar armen om de hals van haar vader, de Graaf van Solms. Daarna kust zij met betraande wangen haar zusters.

Intussen is ook Elisabeth naar buiten gekomen. Even heeft zij gewacht. Hartelijk ontvangt zij de ouders en zusters van Amalia.

Samen zitten zij enkele minuten later in de huiskamer. Amalia kan het niet geloven.

Haar lieve ouders in de Nederlanden, hoe kan dat nu toch?

Als de gemoederen wat gekalmeerd zijn, begint de Graaf van Solms zijn verhaal.

In allerijl is de Graaf van Solms met zijn gezin naar de Nederlanden gevlucht. De Duitse keizer vertrouwt de Graaf van Solms niet meer, want deze is altijd een grote vriend van Frederik van de Paitz geweest. De keizer besloot hem gevangen te nemen en naar zijn hof over te laten brengen. Een troep soldaten had opdracht gekregen de Graaf in alle stilte op te lichten.

Gelukkig heeft men deze aanslag op de Graaf kunnen verijdelen. In de herberg van een dorpje in de nabijheid van het grafelijk kasteel, waar de soldeniers zouden overnachten, liet een half dronken soldaat uit zijn mond vallen, dat zij op weg waren om de Graaf van Solms gevangen te nemen.

De aanwezige burgers en boeren, die een kroes bier of wijn kwamen drinken, schrokken geweldig, want zij mogen allen, zonder uitzondering, de altijd vriendelijke Graaf graag. Altijd is hij bereid te helpen als er iemand van hen in nood zit. Dat wisten de eenvoudige dorpsbewoners en daarom zullen zij de sympathieke Graaf helpen met alles wat in hun macht is.

Enkelen verlieten de herberg en achter de stallen maakten zij snel een plan, het de Graaf mogelijk te maken zo spoedig mogelijk de vlucht te nemen.

Eén van hen zou onmiddellijk naar het kasteel gaan om de Graaf te waarschuwen; de anderen zouden weer in de herberg gaan en de soldaten ophouden en hun zoveel mogelijk wijn te drinken geven, op hun kosten.

De ruwe soldaten waren hier wel voor te vinden en in minder dan geen tijd waren zij stomdronken. De één na de ander viel op de grond in slaap. Ook de hoofdman heeft de verleiding niet kunnen weerstaan, en evenals zijn manschappen viel hij als een blok op de grond. De opzet was gelukt!

Intussen had de boer de grafelijke familie gewaarschuwd en voordat de soldaten nuchter konden zijn, begaven de Graaf, zijn gemalin en zijn dochters zich op weg naar de Nederlanden, waar zij zonder moeilijkheden zijn gearriveerd.

Ook Amalia's ouders zijn nu bannelingen geworden. Nooit zullen zij hun bezittingen terugzien.

De Graaf van Solms gold als één van de armste edelen van Duitsland, maar nu is hij alles kwijt, en dat door een gril van de keizer. Zeker, de Graaf is een grote vriend van ex-koning Frederik, maar daarom is hij geen verrader!

Prins Maurits heeft medelijden met het ongelukkige echtpaar en neemt hen gastvrij op in zijn hofhouding. Zij krijgen enkele kamers op het Binnenhof tot hun beschikking. De Prins van Oranje weet maar al te goed wat het zeggen wil, banneling te zijn.

Voor Amalia is het prettig dat haar ouders in Den Haag zijn. Enkele malen per week brengt zij moeder Agnes een bezoek op het Binnenhof. Samen spreken zij dan over vroeger, toen zij nog allemaal thuis waren op het vertrouwde slot.

De oude Gravin voelt zich niet thuis op het Binnenhof. Heimwee is er in haar hart, heimwee naar huis, naar de golvende heuvels en bergen in het Duitse vaderland.

Gravin Agnes bewaart dit echter diep in haar hart. Niets laat zij merken van haar verterend verlangen naar huis. Doch aan de andere kant is zij ook dankbaar, want nu is zij dicht bij haar kinderen, bij haar jongens in het leger, bij Amalia.

Al enkele keren hebben de jonge officieren verlof gekregen om hun ouders een bezoek te brengen. Na jaren was toen het gehele gezin weer bij elkaar. Wat een blijdschap is er in het moederhart geweest. De jongens konden echter niet in Den Haag blijven. De plicht riep, zij moesten weer naar het leger terug.

Dikwijls waarschuwt de oude moeder haar oudste dochter, toch niet de dingen der wereld te zoeken, maar het enige nodige; dat is belangrijker dan al die gouden zeepbellen van de wereld, ja het is het allerbelangrijkste.

Gravin Agnes ziet de vele gevaren zo goed, die de wufte Amalia bedreigen. Nee, het is haar Amalia van vroeger niet meer. Het lijkt wel alsof zij haar opvoeding totaal is vergeten. Nooit spreekt zij over de eeuwige dingen. Het doet het welmenende moederhart pijn. Amalia lacht om de bezwaren en vermaningen van haar moeder, die het toch zo goed met haar meent. Zij wil niet luisteren, maar gaat haar eigen gang.

Godsvrucht, och, op het hof van de Stadhouder vraagt men daar niet meer naar; dit heeft afgedaan.

De oude Gravin van Sohns heeft gelijk. Iedere dag opnieuw ergert zij zich aan de bandeloosheid van de jonge edelen. Veel is er veranderd aan de hofhouding, van de prinsen van Oranje.

Prins Maurits, die vroeger met straffe hand zijn hofhouding bestuurde, of liet besturen als hij in het leger vertoefde, is oud en ziekelijk. Evenals vroeger zijn vader, de Vader des Vaderlands, en zijn halfbroer Filips Willem, de gevangene van Madrid, lijdt hij aan de jicht, terwijl de grijze veldheer ook nog te kampen heeft met een lever-aandoening.

Ook Frederik Hendrik kan de hofhouding niet besturen. Het grootste deel van het jaar vertoeft hij in het leger, dat nog altijd verbitterde gevechten levert tegen de Spanjaarden.

Vroeger waren daar de Godvruchtige Charlotte de Bourbon en Louise de Coligny. Maar nu, nu de nood voorbij is, vergeet men de Uithelper, met Wie eenmaal Willem de Zwijger een vast verbond maakte. Het is nog niet zo heel lang geleden, dat de smeebeden van vele godvruchtigen opklommen tot God, de Heere, om. Zijn onmisbare hulp en bijstand in de toen zo benarde omstandigheden.

Ja, het hof van de Prins van Oranje is veranderd. Men neemt het niet zo nauw meer. De oorlog tegen Spanje gaat immers goed en in Den Haag zullen zij niet meer komen. Een donkere schaduw valt echter op het grafelijk gezin van Solms, want wat gebeurt er?

Het is al laat in de avond als Amalia zich op de 16e mei van het jaar 1623 naar het Binnenhof begeeft.

Zojuist heeft een huisknecht van Prins Maurits de droevige boodschap gebracht, dat de Graaf van Solms stervende is.

Reeds lang heeft Amalia's vader geklaagd over een hevige pijn in de buik. De chirurgijn heeft hem kruidendrankjes gegeven, maar tot nu toe heeft het niet geholpen. De pijn blijft. De laatste dagen is de toestand van de Graaf zelfs verergerd en iedere dag heeft Amalia haar vader een bezoek gebracht, zelfs vanmorgen is zij nog bij hem geweest, niet vermoedend dat zij nu weer zou moeten gaan.

Zo vlug mogelijk, in gezelschap van de huisknecht, loopt Amalia naar het Binnenhof. Enkele minuten later lopen zij de binnenplaats op. De huisknecht verdwijnt in het gebouw en Amalia snelt naar de ziekenkamer, waar moeder Agnes met haar zusters op haar zit te wachten. Fluisterend vertelt de oude Gravin met rood behuilde ogen de toestand van vader. De Graaf is niet meer bij kennis Zijn ademhaling is onregelmatig. Met tranen in de ogen kijkt Amalia naar de lijder. Vader!

De chirurgijn komt nog even kijken, maar hoofdschuddend bereidt hij de grafelijke familie op het ergste voor. Nog één zucht. dan is het afgelopen. De Graaf van Solms, is niet meer.

Diep buigt Gravin Agnes von Wittgenstein het hoofd onder de zware slag, haar toegebracht in het vreemde land.

6. EEN VORSTELIJK HUWELIJK.

Enkele jaren zijn voorbijgeleden. Het leven op het kleine eenvoudige hof van keurvorst Frederik van de Paltz gaat zijn gewone gang. Ook Amalia, die nu twee-en-twintig jaar is geworden, bevindt zich nog steeds bij het verstoten koningspaar. Maar in de jaren, dat zij in de Nederlanden is, heeft zij zich verder ontwikkeld tot een aantrekkelijk, levenslustig meisje. Zij is dan ook het zonnetje in het huis van Frederik en Elisabeth. Nooit is zij humeurig, altijd weet zij met veel takt en met de inzet van haar gehele persoonlijkheid de moeilijkheden tot aller tevredenheid op te lossen.

Elisabeth beschouwt haar dan ook al lang niet meer als haar gediensstige hofdame, maar als een lieve vriendin. De keurvorstin zou Zich het leven zonder Amalia niet meer voor kunnen stellen, vooral nu, in dit vreemde land.

Dikwijls zijn er feesten en banketten op het Binnenhof, en op de meeste is Amalia, de hofdame van keurvorst Frederik, tegenwoordig. Reeds enkele malen heeft zij Prins Frederik Hendrik ontmoet en deze heeft een diepe indruk op haar gemaakt. Zij bewondert de altijd eenvoudige man om zijn grote dapperheid in de strijd tegen Spanje. Als Frederik Hendrik op het Binnenhof aanwezig is, is hij altijd de gevierde held.

Maar de Prins van Oranje heeft de knappe aantrekkelijke hofdame nooit het hof gemaakt, in tegenstelling met vele anderen, die om haar gunst dingen. Diep in het hart van de Prins van Oranje is echter genegenheid gegroeid voor de hofdame van de keurvorst. Zelfs Prins Maurits heeft het gemerkt. Maar Frederik Hendrik zal het nooit toegeven; hij wil het niet weten.

Amalia verwacht absoluut geen huwelijksaanzoek van de Prins. Het is immers bekend dat Frederik Hendrik er totaal niets voor voelt om een huwelijk te sluiten, met wie ook. En de Prins van Oranje is twintig jaar ouder dan de twee-en-twintigjarige Amalia.

Maar dan komt de grote dag voor Amalia. Plotseling is Prins Frederik Hendrik op het Binnenhof verschenen. Waarom zou Prins Frederik Hendrik naar Den Haag, zijn gekomen? Zij kan er geen antwoord op vinden.

Nee, niemand weet dat zij altijd met grote interesse de krijgsverrichtingen van de beroemde veldheer volgt. Het angstzweet breekt haar soms uit als zij van de bloedige gevechten hoort. O, als Frederik Hendrik sneuvelt.

Plotseling wordt er op de deur geklopt. Het volgende ogenblik wordt de deur geopend en staat Prins Frederik Hendrik voor haar Amalia voelt zich vuurrood worden. De Prins van Oranje. op haar kamer.

Rustig gaat Frederik Hendrik op een stoel zitten en kort verklaart hij het doel van zijn komst. Het duizelt de eenvoudige hofdame van de keurvorst. Zij trouwen met Frederik Hendrik? De Prins van Oranje vraagt haar hand.

En Amalia aarzelt niet; zij geeft haar toestemming.

Kan zij zich ooit een betere toekomst voorstellen dan aan de zijde van de gevierde en door het volk op de handen gedragen Prins van Oranje, Frederik Hendrik?

Elisabeth begrijpt het dadelijk als zij het van geluk stralende gezicht van Amalia ziet. Het kan niet anders of de Prins van Oranje heeft haar ten huwelijk gevraagd.

Hartelijk feliciteren zij het paar. Zij gunnen Amalia het geluk, alhoewel Elisabeth, zowel als Frederik, er niet aan kan denken dat Amalia nu voorgoed zal vertrekken.

Drukke dagen breken nu aan voor de hofdame van de keurvorst, want het huwelijk zal

op korte termijn worden gesloten.

Nee, de betrekkelijk eenzame Frederik Hendrik wil, nu hij toch, op aandringen van zijn halfbroer Prins Maurits een vrouw heeft gekozen, niet anders dan een gelukkig huwelijk. Geld speelt hierin geen rol.

De huwelijksplechtigheid zal een sober karakter dragen, want het gaat niet goed met Prins Maurits. Het zal niet lang meer duren of de grijze veldheer zal het tijdelijke met het eeuwige moeten verwisselen.

Het is jammer, dat het huwelijk niet met pracht en praal gesloten kan worden, maar Amalia begrijpt volkomen dat dit in de huidige omstandigheden niet past. Zonder tegenwerpingen schikt zij zich, zoals zij dat al zovele malen gedaan heeft in het verleden.

"Mijn ongeluk is uw geluk, mevrouw", zegt haar meesteres Elisabeth, als de dag is angebroken dat Amalia in het huwelijk zal treden met de Prins van Oranje.

Een kern van waarheid schuilt in die weemoedig uitgesproken woorden, want menselijkerwijs gesproken zou de geschiedenis zich heel anders hebben ontwikkeld als de hofhouding, van keurvorst Frederik van de Paltz zich nog in Heidelberg zou bevinden.

Amalia is diep onder de indruk als zij gereed is om haar vorstelijke bruidegom, Frederik Hendrik, tegemoet te treden.

Een schitterende bruidsjacon heeft de bruid niet aangetrokken. Sober is haar kleding, maar in haar ogen ligt een diepe en warme glans van blijdschap.

Nu warden zij familie van elkaar. Straks zal Elisabeth een nicht zijn van de nieuwe Prinses van Oranje.

In de oude Kloosterkerk in Den Haag wordt het *huwelijk zonder enige praal gesloten*, in aanwezigheid van de heren Staten-Generaal en vele edellieden.

Met een van geluk stralend gelaat treedt Amalia, na de plechtige kerkdienst, het Binnenhof binnen, nu niet meer als gaste, maar als Prinses van Oranje. Voortaan zal zij de scepter voeren over de grote hofhouding. De bandeloosheid van de jonge edelen en hofdames zal door haar met krachtige hand zo veel mogelijk beteugeld worden.

Alleen Prins Maurits kon niet bij, de huwelijksplechtigheid zijn. Voor hem is het bijna afgelopen.

Geduldig zijn pijn dragend, ligt de grijze veldheer te wachten totdat hij afgelost zal worden van zijn post. Een glimlach speelt echter om zijn lippen als zijn geliefde halfbroer met zijn bruid aan zijn ziekbed verschijnt. Met een bevende hand wenst de levensmoede Oranjeprins het pas getrouwde paar geluk. Vermoeid valt de zwakke man weer terug in de kussens. Hij hijgt er van, maar zijn ogen, die jong zijn gebleven, glinsteren.

Nu is Prins Maurits gerustgesteld. Nu zal er een wettige opvolger kunnen komen.

Nu kan hij rustig sterven, want sterven wordt het en het zal niet zo heel lang meer duren dat zware klokketonen zijn stoffelijk overschot zullen begeleiden naar de familiegrafkelder in de Nieuwe Kerk te Delft.

Acht dagen na zijn huwelijk vertrekt Frederik Hendrik weer naar het leger, om het opperbevel weer op zich te nemen. Zijn jonge gemalin blijft achter op het Binnenhof.

Nee, de Prins van Oranje heeft niet kunnen vermoeden, dat hij als een getrouwd man naar zijn troepen zou terugkeren.

De toekomst zal uitmaken hoe gelukkig dit feitelijk gedwongen huwelijk zal worden.

Prinses. Amalia zal een onmisbare steun worden voor de gevierde veldheer.

Maar een vrouw als Juliana van Stokberg, Charlotte de Bourbon en Louise de Coligny is zij niet. Deze nieuwe Prinses van Oranje gaat op in haar eigen geneugten, zonder

God in de wereld. Groot is het verschil.

7. DROEVIGE DAGEN

Enkele weken is Prins Frederik Hendrik weer in Binnenhof gaat het leven zijn gewone gang. Amalia, nu Prinses van Oranje, leeft als in een toekomst voor haar zó rooskleurig geweest.

Prinses, en een beroemde veldheer als haar geniaal. Geld in overvloed, wat kan zij nog meer wensen? Maar 'de vroegere hofdame van keurvorst Frederik heeft geleerd zuinig en ordelijk te zijn. Gelukkig voor haar heeft Prins Maurits in 1624 een hofreglement ontworpen, waaraan een ieder zich moet houden. Speciaal moet Amalia nu letten op de goede orde aan de verschillende "tafels" van de hofhouding.

De tafels worden nauwkeurig geplaatst naar de rangorde van de deelnemers. Aan de hoofdtafel zit Amalia met de prinselijke familie. De tweede tafel wordt bezet door de leden van de raad van Frederik Hendrik. Ook de jonkers **Willem en Lodewijk** van Nassau, de *bastaardzonen van Prins Maurits*, zitten aan deze tafel. Verder is er nog een edelliedentafel, pagientafel (acht pages van Frederik Hendrik), een groot-officierentafel, een klein-officierentafel, een lakeientafel, een jonkers-jongentafel, en :zo kunnen wij doorgaan tot de bediendentafel toe.

Van deze uitgebreide hofhouding is Amalia het middelpunt. Maar ondanks het geluk van Amalia staan de eerste weken van hun huwelijk in het teken van de rouw. Enkele dagen na de huwelijksplechtigheid is de toestand van Prins Maurits zienderogen achteruit gegaan. De onduldbare pijnen, veroorzaakt door zijn leverkwaal, voorspellen hem het naderend einde. Het ziekbed wordt zijn sterfbed.

Dikwijls zit zijn nieuwe schoonzuster aan zijn ziekbed. Prinses Amalia ziet het wel, dat het niet lang meer zal duren. De grijze Prins is bijna uitgeeraard en voedsel gebruikt hij niet meer.

Eén wens heeft de vorstelijke lijder nog. De godzalige predikant Bogerman moet komen. Met zwakke stem vraagt Prins Maurits om Ds. Bogerman te laten halen, als hij wil komen.

Amalia doet wat haar gevraagd wordt. Zij geeft bevel onmiddellijk een karos naar Ds. Bogerman te sturen om hem te halen.

Deze is gelukkig bereid de laatste wens van Prins Maurits in te willigen, om hem de laatste uren van zijn leven geestelijk bij te staan.

Op de 23e april 1625 komt het einde.

Aan het sterfbed van de vorstelijke lijder staan Emilia, Maurits eigen zuster, Prinses Amalia, enkele leden van de Staten-Generaal, de raadsheer Vosbergen, de voornaamste leden van de hofhouding en de in allerijl ontboden Ds. Bogerman, die de stervende in zijn laatste uren zal bijstaan.

Dan neemt de Leeuwarder predikant Ds. Bogerman het woord. Onomwonden vraagt hij de stervende Oranjeprins naar zijn staat voor de allesbeslissende eeuwigheid. De predikant wil hem beproeven en wijst hem op zijn grote verdiensten voor land en volk.

Maar Prins Maurits geeft hem te kennen, dat al zijn grote daden en verdiensten niet genoeg zijn tot zaligheid. Het is groot, maar niet genoeg. Al deze dingen kunnen zijn zondelast tegenover een rechtvaardig Rechter niet goed praten. Er is meer nodig, namelijk dit: afwassing der zonden door het bloed van Jezus Christus, Die op Golgótha uitriep: "Het is volbracht".

De leraar vraagt niet meer verder, maar zegt de lijder: "'t Is recht, genadigste heer, en

het is een hoge trap in 't oprecht berouw, zich te bekommeren over de onvolkomenheid van het berouw". De vromen - vervolgt Ds. Bogerman - beklagden niet alleen hun onvolmaaktheid, doch het meest de staat hunner zonden; dat deed Zijne Vorstelijke Genade ook".

Emilia en Amalia knielen snikkend voor het sterfbed neer als Ds. Bogerman zijn laatste gebed uitspreekt voor de stervende Prins van Oranje.

In het ernstige gebed haalt Ds. Bogerman de vreselijke dood der goddelozen aan, en het zalige afsterven van de vromen, die Christus tot hun deel hebben. Hartelijk draagt de predikant hem op aan de troon der genade.

De uitgeteerde Prins Maurits is er door gesterkt en ziet de geliefde predikant zó strak aan, dat deze er zich over verwondert.

Fluisterend en moeilijk lispelt Prins Maurits:

"Zo geloof ik mede"; daarna: "Ik ben wel geresolveerd".

Dan komt het einde. Nog één zucht, en het is afgelopen.

Enkele dagen later wordt Prins Maurits ten grave gedragen. Duizenden staan langs de weg als de grote rouwstoet naar Delft vertrekt. De klokken van de kerken beieren. doodsklokken! In de Nieuwe Kerk te Delft krijgt Prins Maurits een laatste rustplaats bij de zijnen, totdat straks de bazuinen zullen schallen.

De geheimschrijver Constantijn Huygens, bezingt de dood van Prins Maurits in het onvergetelijke symbolische gedicht: "Scheeps-Praet ten Overlijden van Prins Maurits van Oranje".

Mouringh, die de vrye Schepen van de seven-lantsche buert1)
Veertigh jaren, onbegrepen,2) onbekropen3), heeft gestuert;
Mouringh, die se door de baren van soo menigh tegen-ty,
voor de wint heeft leeren varen; al en was 't maar wint op sy.

Mouringh, Schipper sonder weergaë, die syn' onverwinlickheyt,
waer de son op, waer sy neer gae, t' aller Doren heeft gespreit4).
Mouringh, die de Zee te nauw hiel 5) voor syn seilen en syn wand;
die de vogelen te gauw viel, al beseilden hy maer 't sand.

Mouringh was te koy ekropen, en den endeloose slaep
had syn waaker oogh beslopen, en hem, Leeuw,
gemaect tot Schaep. Roeërs en Matroosen6) riepen:
"Och, de groote Schipper, och! wat sou 't schaên
of wy al sliepen, waecte Schipper Mouringh noch!"

"Schipper Mouringh! maer je leghter,
maer je leghter plat evelt;7) stout verweerer, trots bevechten,
bey te Zeewort8) en te Veld. Kyck,
de takels en de touwen en de vlaggen en het schutt9)
staen en pruylen10) in den rouw en altemaelen in den dut!"

1) De zeven Verenigde Nederlanden.

2) Onaangetast.

3) Zander dat de vijand er in slaagde ze te overrompelen.

4) Gepraaid.

5) Vond.

- 6) De Staten en het volk.
- 7) Gestorven.
- 8) Ter zee.
- 9) Geschut.
- 10) Staan te treuren.

Het is te begrijpen dat de dood van Prins. Maurits een sombere schaduw werpt op die eerste huwelijksweken van het prinselijk paar. Vooral voor Prins Frederik Hendrik is het hard, want nu moet hij alleen optrekken in de strijd tegen Spanje. De laatste jaren is dit toch wel het geval geweest, maar Prins Maurits is altijd zijn ruggensteun geweest, die hem met raad en daad bijstond.

Eén troost heeft Frederik Hendrik. Gelukkig heeft hij nu een lieve gemalin, die hem volkomen begrijpt en met hem meeleeft. Zij is het, die met haar talrijke brieven de soms wat neerslachtige Prins van Oranje nieuwe krachten geeft om de strijd vol te houden, ondanks de reeds behaalde successen. Nee, Frederik Hendrik heeft er geen spijt van, dat hij Amalia van Solms, de eenvoudige hofdame, getrouwd heeft.

In het testament van Prins Maurits staat, dat zijn halfbroer *Frederik Hendrik zijn enige erfgenaam is*. Evenals destijds Philips Willem, wil hij de bezittingen van het Huis van Oranje bij elkaar houden.

Als er verschillende erfgenamen zouden zijn, zou alles in stukken uiteen vallen. Wel heeft de overleden Prins enkele legaten geschonken aan zijn eigen zuster Emilia, zijn twee zoons Lodewijk en Willem, en jonkvrouw van Mechelen, de moeder van de beide jongens.

De erfenis is echter niet mis, want men schat de erfenis van Frederik Hendrik op 5 á 6 miljoen gulden.

Weldra is de overleden Prins Maurits vergeten. Amalia legt haar rouwkleren weer af en zo gaat het leven verder en herneemt alles op het Binnenhof, met Prinses Amalia aan het roer, zijn normale loop.

Een periode van ongekende welvaart breekt nu aan.

Doch niet alleen de functies van zijn halfbroer, maar ook de taak van de onthoofde Johan van Oldenbarnevelt zal de Prins in de toekomst moeten waarnemen. Hierdoor krijgt Prins Frederik Hendrik meer macht dan Prins Maurits.

Jacob Cats benoemt hij tot raadspensionaris. Cats is één van zijn vertrouwelingen, die zijn belangen en wensen nauwkeurig zal behartigen.

Ook Amalia heeft veel met Cats op. Zij mag de dichter wel en het kan ook haar goedkeuring dragen, dat Jacob deze hoge post krijgt. Maar verder houdt zij zich tot nog toe buiten het politieke beleid van haar gemaal. Later zal dat anders worden.

De godsdiensttwisten, die de laatste jaren van Prins Maurits hebben vergald, weet de Prins tot rust te brengen. Tijdens zijn stadhouderschap worden de godsdienstoefeningen der remonstranten oogluikend toegelaten, met het gevolg dat vele verbannen remonstrantse predikanten naar de Nederlanden terugkeren.

Nee, Prins Frederik Hendrik is niet zo'n felle remonstrantenhater, maar toch zijn de remonstranten teleurgesteld. Zij verwachten meer van de Prins. Het is toch algemeen bekend, dat Frederik Hendrik het niet eens was met de zienswijze van zijn halfbroer. Meermalen hebben zij vroeger over deze toch zo belangrijke kwestie woordenwisselingen gehad.

In 1630 krijgen de Remonstranten meer. Amsterdam staat hun toe een kerk te bouwen; een kerk zonder toren. En twee jaar later een seminarie om hun predikanten op te

leiden.

Dit is de eerste stap van de weg af. Immers het is nog niet zo lang geleden, dat duizenden martelaren hun leven hebben opgeofferd voor de vrijheid van de ware godsdienst, een godsdienst, die God op het hoogst verheerlijkt en de zondaar op het diepst vernedert. Nederland, let op uw saeck.!

Op het maatschappelijk gebied heerst er welvaart in de Nederlanden. Welvaart is er onder Frederik Hendriks bestuur. Handel en scheepvaart bloeien. In alle havens, waar ook ter wereld, worden de Hollandse koopvaarders gevonden. Het gaat naar het toppunt van grootheid. Joost van den Vondel zegt er van:

Vorst Frederick in 't hart des volcx gegriffeld staet.
't Geen olie is de wond, dat is hij onzen Staet;
hij dempt wraekgierigheid, die lange was aen 't woeden,
en strengelt lieflijk der burgeren gemoeden;
en murwt het steenen hart en levert het gedwee,
en loekt en werkket van nieuws den zegen uyt de zee.
Koophandel wackert weer, die trager scheen en luyer.
De koe belooft meer rooms uyt haer geswollen uyer,
en treedt tot aen den buyck in 't frissche klavergras,
en d' acker seyde ons toe een heerlijck gewas.

8. NAAR HET TOPPUNT VAN GROOTHEID

Ondanks het voortdurende oorlogvoeren neemt de macht der Republiek ter zee meer en meer toe. De koopvaardijvloot heeft zich op verbazende wijze ontwikkeld. Overal ter wereld kan men ze vinden, de Hollandse koopvaarders, aangevoerd door bekwame bevelhebbers. Ook de kolonien worden aanzienlijk uitgebreid. Na de verovering van Jakatra (Djakarta) 'en de stichting van Batavia (Djakarta) breidt de Oost-Indische Compagnie haar handelsbetrekkingen met de machtige Indische vorsten steeds meer uit. De hardnekkige tegenstand van de Portugezen wordt door wijs beleid verzwakt, ja geheel vernietigd. Op de Europese zeeën blinkt de heldenmoed van de Hollandse zeevaarders uit, maar nooit schitterender dan in de beroemde zeeslag van Duins.

De Spanjaarden hebben een aanzienlijke vloot uitgerust van zevenen-zestig grote oorlogsschepen, met zeventienhonderd stukken en vier-en-twintigduizend man aan boord. De Spaanse vloot gaat echter haar ondergang tegemoet. Met achttien schepen moet admiraal Tromp het opnemen tegen een overmacht. Na een vreselijk gevecht moet de vijand zich echter terugtrekken.

Twee dagen later vallen de Spanjaarden opnieuw aan, maar weer tevergeefs. De inmiddels tot dertig schepen aangegroeide vloot der Hollanders slaat hen terug en met verlies van twee schepen nemen de Spanjaarden de wijk naar de rede van Duins, een haven aan de Engelse kust.

Tromp volgt hen op de voet en houdt de Spaanse vloot ingesloten. Geen enkel Spaans schip kan de zee bereiken. Onmiddellijk zendt admiraal Tromp bericht naar het vaderland, waar nu alle krachten worden ingespannen om nog meer schepen te zenden. Binnen vier weken is de vloot uitgerust met zes-en-negentig schepen, meest bewapende koopvaarders. De Engelsen willen echter geen gevecht op hun rede en brengen een grote vloot bijeen om de Spanjaarden desnoods te beschermen.

Tevergeefs zijn de langdurige onderhandelingen en de Staten-Generaal geeft admiraal

Tromp opdracht om de vijand aan te vallen.

Tromp slaat toe en met succes. Van de zeven-en-zestig schepen ontkomen er nauwelijks achttien. Zevenduizend man vinden de dood of worden gevangen genomen. De Hollandse vloot verliest één schip en honderd matrozen.

Dit is één voorbeeld van de dapperheid van de Hollanders; er zijn er nog talloze.

De Hollanders zijn oppermachtig op de wijde zeeën.

Holland, het land waarvan de dichter J. van Lennep eenmaal zong:

*'t Was enkel water, bos en zand,
die, oudtijds, in ons vaderland
zich aan het oog vertoonden;
geen mens, maar wolf en wilde stier,
en herteb'ok en everdier,
die 't eenzaam woud bewoonden.*

Dit land heeft zich met Gods hulp ontwikkeld tot een natie, waarvoor de gehele wereld diep respect heeft. Het kleine volk weet echter dat alle welvaart komt van Hem, Die zo grote wonderen heeft verricht. Het goud stroomt de Republiek binnen en met dat goud maken de nijvere bewoners van de lage landen aan de Noordzee van grote meren vruchtbare polders.

Maar ook de wetenschap kent haar gulden tijd.

Christiaan Huygens, een zoon van de dichter Constantijn Huygens, een bekend natuurkundige, vindt het slingeruurwerk uit. Niet alleen in wiskunde, ook in de natuur-, sterren- en werktuigkunde kan hij zijn mannetje staan. Anthonie van Leeuwenhoek weet de mikroskoop, door Drebbel te Alkmaar uitgevonden, te verbeteren.

De bouwmeesters Jacob van Campen en Daniel Stalpaert bouwen het meest beroemde bouwwerk uit die tijd, het stadhuis van Amsterdam op de Dam. Het bestaat nog, want nu wordt het gebruikt als Koninklijk paleis. Hendrik de Keyser, de beroemde bouwmeester, bouwt de prachtige Westertoren te Amsterdam. Het praalgraf van de Vader des Vaderlands in de Nieuwe Kerk te Delft is eveneens van zijn hand.

De ongeëvenaarde meesters in de schilderkunst schilderen hun meesterwerken, die op het ogenblik tienduizenden guldens waard zijn. Daar zijn Rembrandt van Rijn, Frans Hals, Paulus Potter, Vermeer, Jan Steen en nog vele anderen.

De dichters blijven niet achter. Talrijke gedichten van Joost van den Vondel, Gerbrandt Adriaansz. Bredero, Hooft, de godzalige predikant Jacobus Revius, zien in deze gouden tijd het licht.

Eén van de meest bekende gedichten van Ds. Revius is "Zondeschild":

*'t En zijn de Joden niet, Heer' Jezu! die u kruisten,
noch die verraderlijk U togen voor 't gericht,
noch die versmadelijk U spogen in 't gezicht,
noch die U knevelden en stieten U vol puisten;
't en zijn de krijgslui niet, die, met hun felle vuisten,
de rietstok hebben of den hamer opgelicht,
of het vervloekte hout op Golgotha gesticht,
of over Uwen rok tsaam dobbelden en tuisten.
Ik ben 't, o Heer!' ik ben 't, die U dit heb gedaan;
ik ben de zware boom, die U had overlaan;*

*ik ben de taaie streng, daarmee Gij waart gebonden,
de nagel en de speer, de gesel, die U sloeg;
want dit is al geschied, helaas! om mijne zonden!*

Daar is Jacob Cats, geboren in Brouwershaven. Hij is de vertrouweling van Prins Frederik Hendrik. Geen enkel dichter is bij en onder het gewone volk zo geliefd als hij. Zijn gedichten koopt men in boeken, zo groot als Bijbels, en in vele huizen kan men aan de ene zijde op de kast de Bijbel, en aan de andere zijde de werken van vader Cats zien staan.

Ook de ontwikkeling in de oorlog tegen Spanje geeft reden tot grote tevredenheid. Onder de bekwame leiding van Prins Frederik Hendrik worden de Spanjaarden langzaam maar zeker teruggedrongen. Váár alles wil de Stadhouders de vijand uit de oostelijke gewesten verdrijven, waar de vestingen Oldenzaal, Grol en Lingen nog altijd in handen van de Spanjaarden zijn. Enkele jaren voór het twaalfjarig bestand werden deze vestingen door de Spaanse bevelhebber Spinola veroverd.

In 1627 worden Grol en Oldenzaal ontzet, en Frederik Hendrik besluit daarop de vijand 's-Hertogenbosch te ontfutselen. In 1629 slaat hij het beleg voor de stad, die geldt als één van de sterkste vestingen der Spanjaarden. Ook deze stad valt in de handen van de Steden- dwinger.

Het is natuurlijk ondoenlijk alle veroveringen en veldslagen te beschrijven. U kunt deze vinden in de vaderlandse geschiedenis. De verdrukte landen kennen nu welvaart en bloei. In die welvaart deelt ook Prinses Amalia, de gewezen hofdame van de keurvorst.

9. GELUKKIGE JAREN

Het middelpunt van de grote welvaart der Nederlanden is het stadhoudelijk hof in Den Haag. Nergens in Europa is er zo'n schitterende hofhouding als op het Binnenhof. De stadhouder Prins Frederik Hendrik staat op het toppunt van zijn macht. De rijkdom van de Prins staat wijd en zijd bekend. Immers, zijn moeder Louise de Coligny heeft hem een groot vermogen nagelaten. Op haar landgoed Lierville in Frankrijk heeft de oude Prinses van Oranje destijds de basis gelegd van dit grote fortuin. Doch niet alleen de rijke erfenis van zijn moeder, maar ook de vermogens van zijn halfbroers Philips Willem en Prins Maurits zijn in zijn handen gevallen.

Nooit heeft er in de lage landen aan de Noordzee zulk een praalvertoon plaats gehad.

Op den duur is het Binnenhof te klein voor de zich steeds meer uitbreidende hofhouding. Enkele malen wordt het vergroot en verbouwd naar de eisen van de tijd, onder het wakend oog van Prinses Amalia. Fraaie wandversieringen worden in de grote kamers aangebracht en kostbare meubelen vullen de vertrekken.

Strenge tucht heerst er echter op het Binnenhof. Prinses Amalia houdt de teugels strak en onder haar bekwame leiding verloopt alles in de grootste orde en regelmaat.

Dit wil niet zeggen, dat de sfeer op het Binnenhof niet gezellig is. De ruwe toon van de vele krijgslieden, die vroeger Prins Maurits omringden, is verdwenen, om plaats te maken voor een waardige en bevallige etiquette. Met grote strengheid treedt Prinses Amalia op tegen de niet steeds oorbare verhoudingen tussen de jonge edellieden en jonkvrouwen. Zij moét streng zijn, dat begrijpt Prinses Amalia heel goed, want als zij één vinger geeft, dan nemen zij de hele hand. Het wemelt immers van edellieden in Den Haag. Edellieden van verschillende nationaliteiten, die elk hun eigenaardigheden en volksgewoonten: hebben.

Buiten het Binnenhof heeft zij echter niets te zeggen en daar leven de edellieden zich dan ook uit. Intriges, liefdesaffaires, duels en wat niet al zijn aan de orde van de dag. Eenmaal gebeurt het zelfs dat een edelman in koelen bloede wordt vermoord.

In tegenwoordigheid van Prinses Amalia en haar hofdames, bij gelegenheid van een receptie ten huize van de Graaf van Kuilenburg, de grijze president van het hoge college; der Staten-Generaal, wordt zelfs een jong edelman wegens een belediging bloedig verwond door een driftige luitenant. Verscheidene dames en heren worden door de regen van vuistslagen en degenstoten deerlijk getroffen. Het scheelt niet veel of de Prinses wordt getroffen. Door toedoen van de hoogst beledigde Prinses Amalia worden de beide vechtersbazen spoedig daarna het land uitgezet.

Frederik Hendrik is in zijn schik als hij ziet hoe goed Amalia het er af brengt. Hij heeft grote bewondering voor haar energiek optreden. Zijn gemalin heeft zijn verwachtingen ver overtroffen. Samen geniet het prinselijk paar een grote populariteit in de Nederlanden.

De Staten-Generaal zijn er eveneens, mee ingenomen, dat Den Haag in het middelpunt van de Europese belangstelling staat. Maar diep in hun hart vinden de hoge heren het niets prettig dat de Prins van Oranje, hun dienaar, zo 'oppermachtig' geworden is. Zij durven er echter niets van te laten merken; de prinsgezinde bevolking zou het hun hoogst kwalijk nemen.

Groot is de vreugde in het stadhoudelijk verblijf als Prinses Amalia in de morgen van de 27e mei 1626 het leven schenkt aan een welgeboren zoon.

Vondel heeft, toen Prinses Amalia in blijde verwachting was, de geboorte van haar eersteling ingeluid met de dichterlijke woorden:

De hemel had in u dat heilig pand besloten,
 daar 's Moeders gloor uitblinkt en 's Vaders majesteit.
 Pand, 't welk gezegend rijk in rijk borduursel leit
 op koesterende schoot, met schoonheid overgoten;
 pand, 't welk Oranje troost en Hollands bondgenoten;
 pand, met veel wensen van veel duizenden verbeid;
 pand, daar mijn Callioon iets zeldzaams van voorzeit:
 gevierd en aangebeên van Christe werelds groten.

Willem zal het Prinsje worden genoemd, naar zijn beroemde grootvader Willem de Zwijger, de Vader des Vaderlands. Deze Willem zal de dynastie der Oranjes voortzetten. Als Prins Maurits dit nog eens had mogen beleven, het zou zijn hart goed gedaan hebben.

De Staten-Generaal zijn verheugd met de geboorte van de stamhouder van het Huis van Oranje en bieden zichzelf aan als "gevaders". Dit vererende aanbod wordt door de gelukkige vader, Prins Frederik Hendrik, aangenomen. In een vergadering van het hoge college zegt de Prins, dat hij "geen andere gedachten had, dan dat hunne hoogmogende heren niet alleen gevaders, maar ook vaders voor de jonggeborene zouden willen wezen".

De Staten-Generaal laten het hier niet bij en schenken de kleine Prins Willem een rentebrief van achtduizend gulden per jaar in een gouden doos. De Staten van Holland blijven niet achter en schenken het Prinsje een jaargeld van vijfduizend gulden. De stad Delft schenkt een jaargeld van zeshonderd gulden.

De kleine Willem weet niets van dit alles. Stil ligt hij in de prachtige beklede wieg, onder het wakend oog van Prinses Amalia. Het Oranjehuis zal in stand blijven!

Even denkt moeder Amalia aan de oudste zoon van haar vroegere meesteres, keurvorstin Elisabeth. In een koude kamer in Küstrin werd hij geboren in kommervolle omstandigheden. Zij rilt als zij nog aan die vreselijke tocht denkt. Dankbaar is Prinses Amalia dat haar kleine Willem niet in een oude gescheurde deken gewikkeld behoeft te worden. Alles was gereed toen hij zich aankondigde.

Groot is haar tevredenheid over de bekwame vroedvrouw Janneke van Karbroek. Als er nog meer kinderen komen, besluit Prinses Amalia, dan wil zij geen hulp hebben dan alleen van Janneke. Ook de magistraat van Den Haag is erg tevreden over Janneke. Een jaar later, bij de geboorte van het tweede prinsenkint, besluit de magistraat om aan Jacob Claesz, "als getrouwt hebbende Janneke van Charbrouck, vroedvrouwe van Mevrouw de Princesse van Oranje", vrijstelling te geven van de belasting op wijn en bier, die in Den Haag wordt geheven. Later krijgt Janneke zelfs een jaarlijks bedrag van honderd gulden.

Geen woord van dank aan Hem, Die leven gaf en leven spaarde, komt er echter over de lippen van prinses Amalia. Zij heeft er geen behoefte aan.

Uitbundig viert het volk de geboorte van het Oranjeprinsje. Niemand kan echter vermoeden, dat een gedeelte van ditzelfde juichende volk deze prins van Oranje eenmaal de rug toe zal keren. Nu is het feest. Overal in het land worden de klokken geluid vreugdeklokken.

Enkele maanden later, op 1 juli 1626 wordt de stamhouder van het Huis van 'Oranje gedoopt in de Groote of St.-Jacobskerk te Den Haag. De kerk is geheel met belangstellenden en genodigden gevuld als de predikant de doopplechtigheid verricht. Als meter en peters zijn keurvorstin Elisabeth, de Staten-Generaal, de staten van Holland en de magistraat van Delft aangezocht en deze hebben zonder uitzondering de vererende uitnodiging aanvaard. Prinses Amalia's gezicht straalt van blijdschap om de

eer, die de hoge heren haar en haar gemaal willen bewijzen.

Het leven gaat weer zijn gewone gang op het Binnenhof.

In de loop der tijd worden nog zeven dochttertjes en een zootje geboren op het Binnenhof.

Louise Henriette wordt een jaar na Willem geboren. Daarna schenkt prinses Amalia het leven aan Henriëtte Emilie en Isabella Charlotte, maar deze meisjes sterven beiden heel jong. Albertina Agnes en Henriette Catharina worden resp. in de jaren 1634 en 1637 geboren. Op 30 november 1639 worden opnieuw de klokken geluid.

Opnieuw is er een prinsenkint geboren op het Binnenhof, de tweede zoon, die Hendrik Lodewijk wordt genoemd. Tot grote droefheid van het prinselijk paar sterft dit kleine kind een maand na zijn geboorte. Zes uur voor zijn dood wordt het prinsje in allerijl gedoopt. De vorstelijke peten behoeven niet meer voor de doopplechtigheid te komen. Terwijl de Friese stadhouder Graaf Hendrik Casimir I naar Frankrijk, en Graaf Willem Frederik van Nassau naar Engeland reizen om namens prins Frederik Hendrik de koningin van Engeland en de koning van Frankrijk voor dit doel uit te nodigen, sterft op het alleronverwachts Hendrik Lodewijk. Verder zouden de Staten-Generaal, de Staten van Holland, Gelderland, Zeeland en Utrecht en de magistraat van Haarlem worden verzocht peters te willen zijn. De mens wikt, maar God beschikt. Het heeft niet zo mogen zijn.

Enkele jaren later, op 5 september 1642, schenkt prinses Amalia het leven aan Marie, *het negende kind*.

Met een van geluk stralend gezicht tekent prins Frederik Hendrik in het familieregister op de 26e oktober van datzelfde jaar, de doop aan van zijn dochter Marie.

Albertina Agnes huwt later met Willem Frederik van Nassau. Willem Frederik van Nassau is een kleinzoon van Jan de Oude; Albertina Agnes is een kleindochter van Willem I, de Vader des Vaderlands. *Ons vorstenhuis* stamt dus in rechte mannelijke lijn af van Jan de Oude en in rechte vrouwelijke lijn van de Vader des Vaderlands.

Louise Henriette huwt later met de Keurvorst van Brandenburg, Frederik Willem. Van haar stamt het laatste Duitse keizershuis af. Henriette Catharina en Marie huwen resp. Jan George II, prins van Anhalt-Dessau en paltzGraaf Lodewijk Hendrik, hertog van Zimmeren.

U ziet dus dat de gewezen hofdame van de keurvorst een belangrijke schakel is voor de opbouw van de Europese vorstenhuizen. Het is een gelukkige tijd voor prinses Amalia. Zij vindt het heerlijk om voor haar eigen kinderen te mogen zorgen. De kinderen hebben hun eigen vertrekken, waar zij onbezorgd kunnen spelen.

En vooral als hun vader Frederik Hendrik thuis is, dan is het feest voor de kinderen en ook voor hun moeder. Amalia leeft dan op als zij haar geliefde gemaal bij zich heeft.

Dikwijls brengt keurvorstin Elisabeth haar een bezoek. De hartelijke verstandhouding tussen hen is gebleven. Prinses Amalia bespreekt telkens weer haar moeilijkheden met haar vroegere meesteres, die haar nu met mevrouw aanspreekt. De prinses van Oranje weet wel dat Elisabeth een goede kijk op de zaken heeft, vooral in het besturen van een hofhouding.

Maar prinses Amalia weet ook, dat het eenvoudige hof van keurvorst Frederik van de Paltz hoe langer hoe dieper in de schulden wegzakt. De eens zo gevierde keurvorst-koning lijdt stille armoede. Al tweemaal heeft prinses Amalia, met toestemming van prins Frederik Hendrik de door prins Maurits vastgestelde uitkering verhoogd.

En zij de gewezen hofdame van de keurvorst. zij, heeft alles wat haar hart begeert. Een beroemde gemaal, lieve kinderen en een uitgebreide hofhouding. Eén wenk en de hofdames vliegen voor hun meesteres. Met deze hofdames kan prinses Amalia echter

goed opschieten. Reeds vanaf het begin van haar huwelijk heeft zij een kring van edele jonkvrouwen, de bloem van de Hollandse adel, om zich heen verzameld. Deze hofdames, uit de geslachten de Merodes, de Zevenaars, de Wassenaars en anderen verkeren altijd in haar onmiddellijke omgeving.

Ook prins Frederik Hendrik vindt 's winters rust op het Binnenhof. Het is voor hem een genot in de huiselijke kring te verkeren.

Als echter haar twintig jaar oudere gemaal in het leger is, wordt prinses Amalia door de angst gekweld. Als hem toch eens iets overkomt? Want dat kan toch? Ieder ogenblik kan Frederik Hendrik sneuvelen.

Haar grote voorgangsters hadden een toevlucht, waar zij hun noden kwijt konden.

Prinses Amalia heeft geen enkele toevlucht. Waar is de tijd, dat op het Prinsenhof in Delft de armoede voor de deur stond, waaronder Louise de 'Coligny gebukt ging als onder een zware last. Honderd gulden had zij nog, toen haar gemaal, prins Willem de Zwijger door een moordenaarshand om het leven kwam.

10. WEDERWAARDIGHEDEN

De legerplaats van het Staatse leger vormt een volledige stad. Meer dan zesduizend tenten zijn opgesteld voor de talloze edellieden, bevelhebbers, officieren en manschappen. Uit de levendige gesprekken, waarin de tentbewoners zijn gewikkeld, blijkt, dat het niet lang meer zal duren of het gehele leger zal naar het zuiden vertrekken om de strijd tegen de Spanjaarden te hervatten.

Anderen dwalen door de straten van het grote tentenkamp, om handel te drijven met de soldeniers. Wagens, getrokken door vurige paarden rijden af en aan. Zij brengen grote voorraden munitie en voedsel in het tentenkamp. Dag en nacht is het een drukte van belang.

Op het kasteel te Buren, waar eenmaal prinses Maria van Oranje, de oudste dochter van de Vader des Vaderlands de scepter voerde, heeft prins Frederik Hendrik zijn voorlopig hoofdkwartier gevestigd. Het kasteel te Buren ligt in de buurt van de Schans van Voorne in de Bommelerwaard. Op deze plaats wordt het leger verzameld.

Ja, in het voorjaar herleeft het oude slot. Dan klapperen talloze hoefijzers op het plaveisel van de 'binnenplaats. Vele hoge officieren zijn in deze tijd te gast bij de Stadhouders.

Ook de gemalin van de prins van Oranje, prinses Amalia, bevindt zich op het kasteel te Buren. Zoals gewoonlijk heeft zij het Binnenhof in Den Haag voor enkele weken verlaten, om zolang mogelijk bij haar geliefde gemaal te kunnen zijn. De kinderen zijn ook meegekomen.

Maar de dag breekt aan, dat het leger gereed is om te vertrekken. Prinses Amalia met enkele hofdames staan op de toren van het kasteel, als de ruitery, de regimenten, de lange slieten wagens, volgeladen met munitie en andere krijgsvorraden langzaam, voorbijtrekken.

Het hart van prinses Amalia gaat sneller kloppen als een kleine groep ruiters voorbijtrekt. Het is haar gemaal met zijn vertrouwelingen.

Als de troepen zijn vertrokken, blijft de prinses van Oranje meestal nog enkele dagen in Buren. Alleen, moet zij weer terugkeren naar het Binnenhof.

Nauwlettend volgt zij echter de strijd tegen de Spanjaarden. Vele boden stuurt zij naar het leger om naar de welstand van de prins te vragen. En telkens weer opnieuw smeekt zij haar geliefde gemaal toch voorzichtig te zijn. De prinses weet maar al te goed, dat prins Frederik Hendrik op de meest gevaarlijke plaatsen te vinden is en dat hij zijn

kostbaar leven totaal niet ontziet.

Nee, rust heeft Amalia niet op het Binnenhof. Als zij hoort, dat bij de 'belegging van 's Hertogenbosch vele soldaten sneuvelen, heeft zij helemaal geen rust meer.

Het is echter veel te gevaarlijk om zelf te gaan kijken.

De dichter Hooft maakt een gedicht over het beleg van 's Hertogenbosch en laat hierin Amalia van Solms spreken:

'k Hoor alle daeghs van versche dooden
 Gevelt in hol oft gallery.
 Elck overlijdt aan eighe boden;
 Maer aller koeghels moorden my.
 Want ick my elckmaels voel bezeeren
 Als van een punt,
 Die denkt op 't hooft met witte veeren
 Was dat gemunt.

Frederik Hendrik vergeet zijn gemalin niet, hij weet wel, dat Amalia altijd bezorgd is en daarom schrijft hij dikwijls een geruststellende brief naar Den Haag.

De geheimschrijver van de prins, Constantijn Huygens, heeft van zijn meester opdracht gekregen prinses Amalia iedere dag op de hoogte te houden van het wel en wee van het leger. Constantijn Huygens is niet alleen geheimschrijver van de prins van Oranje, maar ook een bekend dichter. Vele gedichten heeft hij op zijn naam staan. Aan hem is het ook grotendeels te danken, dat het kerkorgel in de kerken als begeleidingsinstrument in de protestantse godsdienstoefeningen in ere is hersteld. Huygens heeft 'hierover een boekje geschreven: "Gebruik en onbruik van het orgel in de Nederlandse kerken". In dit boekje pleitte hij voor de orgelbegeleiding van de protestantse kerkzang. Een groot tegenstander was hij van de pantoffelconcerten, wat hij misbruik van het kerkorgel noemde.

Constantijn Huygens schrijft elke dag zijn brieven naar prinses Amalia, soms onder de bedrijven door en dikwijls onder zeer moeilijke omstandigheden. Het is dan ook niet altijd mogelijk de brieven volgens de voorgeschreven hofétiquette te schrijven.

Maar dit is de trotse Amalia niet naar de zin. Zij laat de geheimschrijver weten., dat hij voortaan de hofregels in acht moet nemen, anders wil zij geen brieven meer van hem ontvangen.

Constantijn Huygens is diep gegriefd. Is dit de dank? Hij heeft zich altijd voor haar uitgesloofd en nu dit. Maar, de geheimschrijver blijft de trotse eierzuchtige prinses van Oranje trouw. Hij vergeeft het haar, maar vergeten, nee, dat kan hij niet. Jaren later spreekt hij er nog over.

Zo gaan de jaren voorbij en het verschil in leeftijd tussen Amalia en Frederik Hendrik begint zich meer en meer te openbaren. Immers, de prins is twintig jaar ouder dan zijn gemalin. De prins wordt oud, terwijl prinses Amalia in de kracht van haar leven is.

Frederik Hendrik, de grote Stedendwinger, voelt het zelf, dat hij ouder wordt en hij gaat Amalia raadplegen, niet alleen over de verfraaiing van hun bezittingen, maar ook over het oorlog voeren tegen Spanje. Niet Frederik Hendrik, maar zijn gemalin wordt nu feitelijk regeringsleider, ook al voert de grijze veldheer al de door haar genomen besluiten uit. Langzamerhand wordt Amalia zijn onmisbare hulp en alle plannen bespreekt hij met haar.

Het is te begrijpen dat de Staten-Generaal de invloed, die Amalia op haar gemaal

uitoefent, niet kunnen goedkeuren. Maar de hoge heren staan er machteloos tegenover, zij kunnen er niets tegen doen. Doch niet alleen de staten, maar ook de regeringsleiders van andere landen bemerken de invloed van de prinses van Oranje.

Kardinaal de Richelieu van Frankrijk heeft Frederik Hendrik nodig voor zijn plannen tegen Spanje. Maar de sluwe kardinaal begrijpt heel goed dat hij de volledige medewerking van prinses Amalia nodig heeft. Voor alles moet zij gunstig worden gestemd. De kardinaal weet wat hij wil. Hij zal speculeren op haar vrouwelijke ijdelheid. Namens de koning van Frankrijk stuurt hij prinses Amalia een vorstelijk geschenk. Later stuurt hij nog enkele geschenken, waaronder een paar gouden oorringen, die alle door Amalia worden aanvaard.

Het is de eerste smet op haar naam. Door dergelijke handelingen verspeelt zij de achting van het volk. Maar, prinses Amalia trekt er zich niets van aan, zij gaat haar eigen gang.

Nee, het volk moet niet veel meer hebben van de prinses van Oranje. De tijd van roem en eer is voorbij en dit komt vooral ook door het huwelijk van de *jonge prins Willem met de Engelse koningsdochter Maria Stuart*.

Het is altijd de wens geweest van moeder Amalia, dat haar Willem zal huwen met een vorstendochter. Zelf heeft zij, met alles wat in haar macht ligt, op dit huwelijk aangedrongen en Frederik Hendrik heeft het niet kunnen beletten, ook al zou hij het gewild hebben. Op de achtste maart 1642 brengt de Engelse koningin Henriette Maria haar dochter Maria naar de Nederlanden. De koningin zal via Den Haag naar de badplaats Spa reizen, maar de eigenlijke reden van haar komst is, dat zij voor haar gemaal hulp wil vragen bij de machtige republiek.

Hartelijk wordt de hoge gaste en de nieuwe prinses van Oranje, Maria op het Binnenhof ontvangen. Alleen het volk trekt zich niets aan van haar komst. Zij moeten niets hebben van al wat Engels is. Ter harer ere zal een schitterend bal op het stadhoudelijk verblijf worden gegeven maar. De kerkenraad van de Haagse kerken is het niet eens met het goddeloze plan. Zij verzoeken prins. Frederik Hendrik vriendelijk doch dringend het bal niet door te laten gaan. Het is moeilijk voor de kerkenraad dit te doen, maar zo zeggen zij, men moet Gode meer gehoorzamen dan mensen. Zij ontzien de stadhouder dan ook niet, maar komen op voor hun belijdenis.

Prins Frederik weigert het verzoek toe te staan en verklaart: "dat, men alle eerlycke recreatien niet kende verbieden; dat de kerckelycken zelf kwamen op gastmalen; dat het danzen was een indifferente Saeck, waerteghen geen kerckelyk verbod was".

De Engelse koningin betreft voorlopig het vorstelijk ingerichte paleis Noordeinde. Prinses Maria blijft op het Binnenhof. Van nu af staat zij onder toezicht van haar aanstaande schoonmoeder, prinses Amalia.

Op de 4e november 1643 wordt Maria Stuart twaalf jaar en dit betekent, dat zij nu zelf over haar hand mag beschikken. Het jonge meisje geeft onmiddellijk toestemming en kort daarna wordt het huwelijk met veel pracht en praal gesloten.

Bitter valt het tegen. Maria Stuart is een eigenaardig, verwend kind, dat zich helemaal niet thuis voelt in het koude Holland. Zij krijgt niet eens een hofhouding, zelfs geen eigen vertrekken.

Amalia wil dit echter niet erkennen, voor haar is het allerbelangrijkste, dat Willem gehuwd is met een koningsdochter. Over liefde wordt niet gesproken. Haar wil is wet. Prinses Maria wil echter niets weten van haar schoonmoeder, van een hartelijke vertrouwelijkheid is dan ook geen sprake. Het grieft prinses Amalia, dat prinses Maria haar niet anders dan op hoofse en ceremoniële wijze wil ontvangen. Het jonge meisje, een kind nog, behandelt de gemalin van de stadhouder als een lagere in rang.

Het huwelijk van Willem brengt met zich mee, dat Frederik Hendrik de zijde kiest van de zwakke koning Karel 1. Het kost hem schatten geld, want het Engelse koningshuis staat er financieel niet best voor. Karels troon wankelt, hij is Whitehall ontvlucht en veel geld is nodig om zijn positie te kunnen handhaven.

De Staten-Generaal steunen Frederik Hendrik niet, integendeel, zij kiezen openlijk de zijde van Karels tegenstanders. Frederik Hendrik weet niet meer wat hij doen moet, maar zijn gemalin weet dat wel. Zij heeft de zijde van Karel gekozen, haar schoondochter stamt uit het Engelse koningshuis, dus met alles wat in haar macht ligt probeert Amalia haar gemaal om te praten. En de grijze veldheer berust. Hij kan niet tegen zijn gemalin op.

Het kost de eens zo gevierde stedendwinger de gunst van het volk. Het prinselijk paar, eenmaal bijna als afgoden vereerd, is de 'gonst en de achting in de Nederlanden verloren en dat enkel door de grenzeloze eerzucht van prinses Amalia.

De bekende historieschrijver A. Hallema beschrijft in zijn boek *"Amalia van Solms, een lang leven in dienst van haar natie"*, uitgave J. M. Meulenhof, een klein stukje hofleven met als hoofdpersonen Amalia en Maria Stuart:

"We begeven ons op 5 september 1643 voor een poosje naar het paleis op het Binnenhof, toen meest als stadhoudelijk kwartier aangeduid. Daar zijn in een der rijke met historische portretten versierde vertrekken, welke uitzicht bieden op de Vijverberg, bijeen verzameld prinses Amalia, haar oudste dochtertje Louise Henriette, haar schoondochter, de bijna twaalfjarige prinses Maria van Engeland, zoals Mary Stuart hier te lande meest werd aangeduid.

Volgens art. 5 van het huwelijksverdrag zou zij in het huis van Zijne Hoogheid Prins Frederik Hendrik aan niets gebrek hebben, terwijl art. 6 van datzelfde statuut bepaalde, dat er niet te veel Engelsen in haar omgeving zouden verkeren, aangezien het voor haar toekomstige staat en positie nodig is, om de taal des lands en het Frans goed te leren en zij daarvan zou worden afgeleid, indien zij veel met haar landgenoten zou converseren. Dus ligt het voor de hand, dat het Engelse gevolg in haar onmiddellijke omgeving gering is en dat zij bij voorkeur door schoonmoeder en -zusje op de hoogte wordt gehouden van het nieuws uit het leger, waarvan de beide Prinsen thans aan het hoofd staan en leiding geven.

De beide jonge Prinsessen korten de tijd met haar vrouwelijke handwerken en vermaken zich voor het overige met een discours door nu en dan de voorbijgangers op te nemen, hetgeen ten gevolge heeft, dat de kluchtige wijze, waarop Prinses Maria zich daarover in het Nederlandsch uitlaat, evenzeer de lachlust van haar schoonzusje opwekt als wel tot terechtwijzingen en correcties van de zijde der schoonmoeder aanleiding geeft, een en ander onder de beste bedoelingen. Toch is Prinses Amalia ondanks de lachsalvo's, welke telkens luide weerklinken, somber gestemd. En daarvoor is wel enige reden.

Haar lieveling, haar enige zoon Willem, is bij zijn vader in het leger. En, zij weet het, ofschoon Willem zijn vader reeds herhaalde malen te velde heeft vergezeld, eerst om de wapenhandel af te kijken, naderhand om zelf aan de gevechten deel te nemen, de zoon ontziet zich evenmin als de vader.

Op het kritieke moment willen beiden vooraan zijn, miskennen de gevaren en stellen zich haars inziens daardoor te veel bloot. En thans is Prins Willem reeds als generaal der ruitery te velde getrokken en zullen er van hem dus als legerleider werkelijke diensten worden gevorderd, hoe jong hij dan ook mocht zijn.

Onstuimig van aard, moedig in de aanval, beleidvol in de verdediging, kloek bij de tegenstand zelfs tegen een overmachtige vijand, zo ziet zij haar zoon reeds werkzaam

en het doet haar trots en hooghartig moederlijk gevoel goed als gemalin van de sinds jaren wereldberoemd geworden Stedendwinger Frederik Hendrik, maar de schaduwzijden van dit heldhaftig gedrag kan zij evenmin geheel wegdringen.

Als hij zich eens te veel aan de gevaren van de oorlog blootstelt, als hij in zijn zucht naar avonturen en heldendaden zich te zeer waagt! Hij is nog slechts zeventien jaar en aan ervaring, om zich desnoods voor de aftocht te dekken, ontbreekt het hem immers. Zijn verwanten, de Graven Ernst en Hendrik Casimir, stadhouders van Friesland, zijn immers enkele jaren voordien, ook op diezelfde wijze gestorven.

Met die sombere gedachten en schrikbeelden voor ogen, ziet de Prinses-moeder elk ogenblik uit naar bericht van of over haar dierbaren, te meer nu 's Prinsen secretaris Constantijn Huygens zo lang niets van zich heeft doen horen, hoe of het in het leger toegaat, welke victories en debâcles staan te wachten en vooral wat er van haar Willem is. Onwillekeurig ziet ze haar twaalfjarige schoondochtertje aan en mompelt in zichzelf: "Kind, wie weet, hoe spoedig gij weduwe kunt zijn!"

Doch het onderwerp van deze mismoedige gedachten, een nog dartel meisje en onschuldig kind, onbewust van de gevaren, welke haar huwelijke staat, veel minder het door haar nog onbegrepen echtelijke geluk zullen kunnen verstoren, die zich bovendien weinig moeite geeft, om zich een denkbeeld te vormen van het gevaar, hetwelk haar jeugdige gemaal boven het hoofd hangt, babbelt lustig door over alles en nog wat en vindt het wat grappig, dat haar verbasterd Nederlands aanleiding geeft tot 'grollen en snakerijen van haar voor humor zo zeer ontvankelijke schoonzusje,

Wel herinnert zij zich echter nog levendig de martiale verschijning van haar Willem, toen deze voor haar stond, om naar het leger te vertrekken en zich door haar gewillig de oranjesjerp liet vaststrikken, als behorende tot zijn oorlogsuitrusting.

Ja, toen was zij in waarheid trots op haar "Willempie" geweest, gelijk zijn vader hem liefst zo lang mogelijk heeft genoemd. Hij had toen haar blonde kopje tussen zijn fijne handen genomen, haar bij herhaling gekust en een tot weerziens toegeroepen zonder echter een spier van zijn gelaat te vertrekken, althans zonder droefheid en teleurstelling wegens het naderend vertrek te tonen. Dat past niet bij zijn aard, zijn moed en durf, waarop zij trots was geweest met te zeggen: "Lieve Willem, je gaat nu van ons weg, zoals het behoort, maar ge moet vooral mij dikwijls schrijven. Beloof je dat?"

En Willem heeft het haar beloofd, "voor zover de dienst het hem 'toeliet en zij ook aan hem denkt".

Zo waren zij gescheiden, deze beide jonge prinselijke gelieven, nog onbezorgd, kinderlijk onschuldig en ongeweten van zovele dreigende gevaren. Maar, alsof zij zich plotseling indachtig wordt, wat bij dit korte afscheid is gesproken en beloofd, kijkt prinses Maria van haar handwerkje op en vraagt: "Moeder, waar zou Willem nu wel zijn?" Haar schoonmoeder antwoordt haar op die vraag enigszins ontwijkend met: "Misschien wel in Vlaanderen, Maria. Althans de laatste brief van mijnheer Huygens deelt mij mede, dat het leger van de prins zich daar ophoudt".

"Ik hoop dan maar, dat hij zich daar dapper gedraagt, moeder. Wat zal ik blij zijn, als hij ook eens als overwinnaar uit de strijd komt".

"Daar kunt ge wel zeker van zijn, Maria, want achteraan blijven, dat zal onze Willem zeker niet doen. Ik ben veeleer bang, dat hij zich te veel in de hitte van 'de strijd zal begeven, want hij kent vaak geen gevaar. Hij is een echte zoon van de Oranje's en Nassau's, die nimmer in de achterhoede bleven".

"Ik wou toch wel dat hij mij weer eens geschreven had", herneemt na enige ogenblikken het jonge prinsesje met een zacht stemmetje, dat evenzeer ontstemming, als een teleurstelling en verlangen kan verraden. "Mijn laatste brief heeft hij nog,

steeds niet beantwoord".

"O, maar dan zal hij het te druk hebben gehad, Maria, want je moet wel bedenken, dat een soldaat te velde maar weinig tijd heeft om te schrijven".

Met deze woorden tracht prinses Amalia haar schoondochter gerust te stellen, hoewel ook zij zelf vurig de komst van een renbode uit het zuiden verbeidt.

Nauwelijks uitgesproken zijnde, treedt echter de wachtdoende page het vertrek der vorstelijke personen binnen en reikt de prinses op een zilveren blad een brief over.

"!Wie bracht die brief?" vraagt ze de page gehaast.

"Een koetsier uit het leger, uwe hoogheid", antwoordt de aangesprokene.

"Hij zocht uwe hoogheid eerst in IJsselstein, doch toen hij uwe hoogheid daar niet meer vond, is hij zo spoedig mogelijk naar 's Gravenhage doorgereden".

"Het is in orde; gij kunt gaan", antwoordt de prinses en het adres nauwkeurig beschouwende, zegt zij op verheugde toon: "Het lijkt wel een brief van mijnheer Huygens, dan is het vast tijding uit het leger. Wat zal het zijn?"

Met gespannen verwachting breekt ze de brief open en nauwelijks heeft ze de eerste regels gelezen, of een glans van genoegen tekent zich af op haar gelaat.

"Het is goed nieuws, Maria, juist wat ge van onze Willem gehoopt en verwacht hebt".

"Is er dan een brief voor mij bij ingesloten?" aldus het jonge prinsesje en zij steekt de hand al uit, om de lang begeerde tijding in ontvangst te nemen.

Haar schoonmoeder moet haar daarin wel teleur stellen, doch neemt die teleurstelling tegelijkertijd weg met de mededeling, dat er inderdaad tijding over de jonge cavaleriegeneraal Willem is gekomen en een wel zeer verheugende boodschap.

Zij leest nu voor wat Huygens daarover uit Bergen op Zoom aan de prinsessen schrijft: "Ik verzoek bodenbrood (een destijds gebruikelijke uitdrukking voor het loon dat de renbode toekwam) van uwe hoogheid voor deze expresse, die ik in allerijl schrijf, aangezien ik zijne hoogheid moet volgen, die onze overwinnende prins Willem tegemoet rijdt".

"Hoort ge dat, moeder! onze overwinnende prins!" juicht prinses Maria.

Prinses Maria is vol bewondering voor haar Willem.

"Moeder, moeder! Wat heeft mijn Willem zich toch dapper gedragen, echt als een Oranje!"

"Ja, dat heeft hij", valt nu ook de meer in zichzelf gekeerde prinses Louise haar bij, "ik hoop, dat mijnheer Huygens nu niet lang zal wachten met ons meer bijzonderheden over dit stoute stuk te melden".

"Dat zal hij zeker niet, daar kunt ge van op aan", verklaart de thans wel wat trots geworden moeder. "En wat we vooral bij het vernemen van deze heuglijke tijding wel mogen bedenken, is grote dank jegens God, Die onze lieve Willem in grote gevaren voor ons allen heeft bewaard", voegt zij er plechtig en overtuigd aan toe. "En wat zal ook vader blij zijn!" meent prinses Louise.

"Ongetwijfeld", antwoordt haar moeder, "met onze zoon, gemaal en broeder zal hij zich verheugen over dit ongedachte succes dat de Voorzienigheid Willem bij diens eerste krijgsverrichtingen in het open veld heeft doen verwerven".

In de namiddag van diezelfde dag komt er nog een tweede brief van Huygens ten paleize aan, gedagtekend op 11 september. Prins Willem heeft na een bloedig gevecht in de buurt van Brasscaet de Spanjaarden verslagen. De gehele onderneming is een der meest vermetele ruitersstukken uit de tachtigjarige oorlog geweest.

Die avond is het feest in de harten van de vorstelijke familie. Immers Willem heeft zijn eerste overwinning behaald."

11. FREDERIK HENDRIKS LAATSTE REIS

Ook voor haar oudste dochter Louise Henriette zal moeder Amalia zorgen, maar het arme meisje mag niet huwen met de man van haar keuze.

Louise Henriette heeft haar hart geschonken aan de jonge hertog de la Trémoille, prins van Talmont, een kleinzoon van Charlotte Brabantine, dochter van Willem de Zwijger en Charlotte de Bourbon.

Deze jonge prins bevindt zich in het leger van Frederik Hendrik en 's winters aan het prinselijk hof in Den Haag.

De jonge edelman wil niet meer in Frankrijk wonen, omdat zijn vader rooms is geworden. En dat wil prins Henry niet, hij wil het protestantisme trouw blijven, ten koste van de goede verstandhouding met zijn ouders.

Ook prins Henry heeft prinses Louise Henriette hartelijk lief gekregen en hij hoopt eenmaal met haar te mogen huwen.

In zijn herinneringen, die bewaard zijn gebleven, schrijft de jonge hertog:

"Wij beleden dezelfde godsdienst, wij sympathiseerden in alles en zij zwoer mij, dat zij nooit iemand anders dan mij zou huwen, dat zij zich niet zou laten bekoren door weidse titels, dat zij ieder aanzoek zou voorkomen door duidelijk te kennen te geven, dat wij ons aan elkander verbonden rekenden. Ik mocht hopen op de goedgunstigheid van 'de prins en op de liefde, die hij zijn dochter toedroeg".

Maar prinses Amalia geeft geen toestemming aan haar dochter, de hertog De la Trémoille te huwen. Ondanks de grote rijkdom van prins Henry, krijgt hij geen kans. Het is niet genoeg voor de trotse eierzuchtige Amalia. Louise Henriette moet en zal met een regerend vorst trouwen.

Haar eigen afkomst is zij totaal vergeten. De gewezen hofdame van de keurvorst kan de weelde niet dragen. Heel haar streven is er op gericht, het Oranjehuis één van de machtigste vorstenhuizen van Europa te maken. Over liefde denkt de prinses van Oranje niet.

De hevig teleurgestelde Louise Henriette moet er in berusten, alhoewel zij het zich niet kan voorstellen, nooit met prins Henry te kunnen trouwen.

Dan komt het huwelijksaanzoek van de keurvorst van Brandenburg en dit aanzoek is koren op de molen van prinses Amalia. Zonder Louise Henriette haar mening over deze toch zo gewichtige zaak te vragen, besluit zij haar oudste dochter aan de keurvorst van Brandenburg uit te huwelijken.

Haar gemaal, Frederik Hendrik, die ernstig ziek is, stelt zij van haar besluit op de hoogte, maar deze heeft te weinig invloed op zijn gemalin, dat hij alles zonder tegenspreken toestemt wat zij voorstelt. In zijn hart is er echter medelijden met zijn dochter, die aan de willekeur van Amalia is overgeleverd.

Het lot van Louise Henriette is beslist, maar verontwaardigd wijst de jonge prinses het huwelijksaanzoek van de hand. Maar tevergeefs, moeder Amalia's wil is wet. Haar dochter zal met de keurvorst van Brandenburg huwen.

Het huwelijk wordt gesloten ondanks de protesten van Louise Henriette, die zelfs nog de avond voor haar gedwongen huwelijk verklaard heeft, dat zij geen toestemming wil geven.

Na het huwelijk mag zij nog enkele maanden thuis blijven, want het gaat niet goed met haar vader. Zijn toestand is zo ernstig geworden, dat men het ergste gaat vrezen. Na drie maanden van lijden komt het einde.

Sterven Frederik Hendrik

In de avond van de 10e maart 1647 overvalt de grijze veldheer een hevige koorts, die

zijn laatste krachten sloop. De volgende dag neemt hij kalm afscheid van zijn geliefde gemalin en kinderen. Ontroerend is het afscheid tussen Louise Henriette en haar vader, Frederik Hendrik, die het zich niet kan vergeven, dat hij zijn lieve dochter tegen haar wil heeft uitgehuwelijkt aan een man, die ze ternauwernood kent.

Ds. Goethals is er getuige van en hij zegt er van:

"Wanneer syne Hoogheyt syne swacke handen "haer toeryckte, heeft sy deselve met sulcke eerbiedigheyt gekust ende met hare tranen bedauwt, dat my het herte breeckt, als lek noch daeraen gedencke, als oock aan de beweeglycke Godvruchtige propoosten, die hare Cheur-vorstelycke 'Doorluchtigheyt geduerende de sieckte van haer Heer Vader menichmael met my heeft gehouden; daerby komende geduerighe teyckenen van een uytsteekende kinderlycke liefde ende Godtsalige voorsorge nevens haren Heer Vader".

De stervende Oranjeprins vermaant zijn kinderen met zwakke stem, hun moeder altijd in ere te houden en haar te allen 'tjide liefde te betonen.

Ook Amalia is aanwezig bij dat ontroerend afscheid. Voor haar is het erg pijnlijk, want de schuld ligt niet bij haar stervende gemaal, maar bij haarzelf.

Wat zij denkt weet niemand, maar het is vrijwel zeker, dat zij zich niet erg behaaglijk voelt. Haar trotse eerzuchtigheid heeft haar parten gespeeld. Nu is het te laat. Het huwelijk is gesloten.

Ook de voorzitter der Staten-Generaal, een deputatie uit de Staten van Holland met de raadspensionaris Jacob Cats en een deputatie uit de Staten-Generaal komen op de 11e maart afscheid nemen.

Met een nauwelijks hoorbare stem beantwoordt prins Hendrik hun welmenende afscheidswaarden en reikt hen voor de laatste maal de hand.

Dan strekt hij zijn armen naar hen uit en roept met een heldere stem: "God zegene u allen".

Diep ontroerd verlaten de hoge heren even later de sterfkamer. Het grootste gedeelte van de 12e maart brengt prins Frederik Hendrik door met gebeden.

Ds. Goethals en de bedroefde prinses Amalia wijken niet van zijn bed en zo nu en dan leest de Delftse predikant enkele toepasselijke vertroostingingen uit de Heilige Schrift.

In de middag van de 13e valt prins Frederik Hendrik in een diepe slaap, waaruit hij op de 14e om twee uur wakker wordt. Maar het is geen beterschap. het einde van de grote stedendwinger nadert.

Ds. Goethals vraagt de vorstelijke lijder of hij getroost heengaat. "*Och ja, als 't God belieft*".

Het zijn zijne laatste woorden.

Stil ligt nu de grote stedendwinger, te midden van zijn biddend neerknielende familieleden, op zijn **sterfbed**, gereed om zijn laatste reis aan te vangen.

Veel heeft hij gedaan in zijn bewogen leven. Krijgsroem en eer heeft hij behaald, maar vorst of bedelaar, de dood komt voor ieder. En nu komt het er voor de stervende prins van Oranje maar op aan, of hij, de beroemde veldheer, al eens gecapituleerd heeft voor de Almachtige God. Nog enkele ogenblikken en God, Die het leven van vorsten afsnijdt als druiven, heeft ook *prins Frederik Hendrik* voor Zijn rechterstoel geroepen, om verantwoording te doen van zijn daden.

De ontroostbare prinses Amalia kan echter nog geen afstand doen van haar geliefde gemaal. Twee maanden lang, blijft de kist met het lijk, dat met terpentijn en

welriekende kruiden is omgeven, op het met rouwfloers behangen Binnenhof staan. Daarna wordt prins Frederik Hendrik ten grave gedragen. Op het Binnenhof stelt de grote rouwstoet zich op. Voorop gaat de prinselijke garde met slepende degens, de geweerkolven omgekeerd.

Een groot aantal officieren in rouwmantels gehuld volgen, dan vierentwintig wagenpaarden, die de wapens en trofeeën van de gestorven vorst dragen. Achter de paarden volgt de met fluweel bedekte lijikbaar, getrokken door acht paarden onder een door acht luitenant-kolonels gedragen rouwhemel. Achttien kolonels lopen aan weerszijden van de lijikbaar. De vier slippen van het rouwkleed worden gedragen door de vier voornaamste officieren van het Staatse leger.

Direct achter de lijikbaar volgt de prinselijke familie. Amalia, in het zwart, volgt haar geliefde gemaal naar zijn laatste rustplaats.

Daarna volgen de leden van de Staten-Generaal, de leden van de Raad van State en de Rekenkamer, de magistraten van de steden Delft en Den Haag en tenslotte de predikanten van de beide steden. Duizenden zijn op de been om de stadhouder de laatste eer te bewijzen. Ondanks alles blijft het volk Oranje trouw.

De laatste tocht van de grote stedendwinger gaat langs de Gevangenpoort, de Vijverberg en den Doelen over het Voorhout, dan door de rouwpoort, opgericht door het volk aan de zuiderbrug van Den Haag over het plaatsje Rijswijk naar de prinsstad Delft. De klokken luiden doodsklokken.

In een plechtige rouwdienst wordt prins Frederik Hendrik bijgezet bij de zijnen in de familiegrafkelder in de Nieuwe Kerk van Delft. Alleen moet Amalia met haar kinderen de terugtocht naar Den Haag maken als een geslagen weduwe.

12. EEN GESLAGEN WEDUWE

Het is een grote slag voor prinses Amalia, dat zij haar geliefde gemaal door de dood heeft verloren. Ondanks het grote verschil in leeftijd hield zij veel van hem. Tweeëntwintig jaar hebben zij lief en leed met elkaar gedeeld. Zij buigt het trotse hoofd en trekt haar rouwkleren aan, die zij haar verdere leven zal blijven dragen, als een laatste blijk van liefde voor haar gestorven gemaal.

De prinses besluit een Mausoleum te stichten, dat de roem van prins Frederik Hendrik altijd zal blijven bewaren. Allerlei mythologische afbeeldingen worden er op afgebeeld. Maar met geen woord wordt gerept over het voornaamste, namelijk dat God Zelf de historie schrijft. Niet Frederik Hendrik, maar Hem komt daarvan alleen de ere toe, en dat begrijpt prinses Amalia niet.

Begin mei 1648 wordt het testament van prins Frederik Hendrik op plechtige wijze geopend. De overleden Oranjeprins vermaakt zijn bezittingen aan zijn enige zoon en opvolger Willem II. Evenals zijn voorgangers wil hij de eigendommen van het Huis van Oranje bij elkaar houden. Wel schenkt hij legaten aan zijn weduwe en andere kinderen. Louise Henriette krijgt 100.000 rijksdaalders, haar zusters ieder 60.000 rijksdaalders. Prins Frederik Hendrik wil lijikbaar na zijn dood iets goed maken met zijn dochter. Zij krijgt 40.000 rijksdaalders meer dan haar zusters.

Prinses Amalia wordt niet vergeten. Zij krijgt een lijfrente van 24.000 rijksdaalders met de aanwezige juwelen en het zilverwerk. Ook de paleizen te Rijswijk en Noordeinde worden haar toebedeeld. Later krijgt zij nog meer, o.a. het kasteel Turnhout.

De weduwe van Frederik Hendrik kan nu niet langer op het Binnenhof blijven wonen. Immers, prinses Amalia heeft afgedaan. Zij moet de leiding van de hofhouding op het

stadhouderlijk verblijf overgeven aan haar schoondochter, prinses Maria, die nu in het vervolg de hofhouding zal besturen. De verhouding tussen haar en prinses Maria heeft de laatste jaren veel te wensen overgelaten. Telkens weer laat de Engelse koningsdochter het haar schoonmoeder voelen, dat zij eigenlijk maar een eenvoudige Duitse Gravin is.

De weduwe verhuist naar het paleis Noordeinde, om zich daar voor goed te vestigen. Enkele tientallen jaren geleden woonde hier haar schoonmoeder, Louise de Coligny, die dit mooie gebouw van haar zoon Frederik Hendrik heeft gekregen. Nu is het voor haar. De tijd van roem en eer is voor altijd voorbij.

Prins Willem II volgt zijn vader op en met ergernis in haar hart moet prinses Amalia het aanzien, dat hij het tegenbeeld is van zijn beroemde vader. De tijden zijn echter niet zo gunstig voor de jonge prins, als toen zijn vader aan het bewind kwam. Dat vergeet moeder Amalia.

Zij heeft niets meer te zeggen, maar zij volgt de gebeurtenissen op de voet, de prinses van Oranje heeft er nu de tijd voor.

In het jaar 1648 wordt de vrede van Munster gesloten. De tachtigjarige oorlog is voorbij, maar daardoor is de macht van prins Willem II verlamd. Voortaan zal hij een ondergeschikte zijn aan de Staten, als stadhouder van vijf gewesten. Het sluiten van de vrede met Spanje is niet naar de zin van prins Willem. Hij wil doorvechten, totdat de totale overwinning is behaald.

De jonge Oranjeprins meent, dat men Frankrijk, waarmee de Republiek een verbond heeft gesloten, in de steek heeft gelaten. En inderdaad, de Franse regering neemt het de Staten-Generaal erg kwalijk en spoedig daarna beginnen de Fransen onze handel te bemoeilijken. Op dat ogenblik regeert daar koning Lodewijk de Veertiende, onder het regentschap van zijn moeder Anna van Oostenrijk.

De verhouding met Engeland is ook niet erg gunstig. Koning Karel is in conflict gekomen met zijn parlement en een burgeroorlog is hiervan het gevolg.

Prins Willem II tracht zijn schoonvader te helpen, maar hij kan de Staten-Generaal niet bewegen om zich aan de zijde van koning Karel te plaatsen. Wel stuurt de Staten-Generaal een gezantschap naar Engeland om het parlement te verzoeken de inmiddels gevangen genomen koning niet om het leven te brengen. De reis is tevergeefs, want in 1649 wordt de Engelse koning onthoofd.

Met gemengde gevoelens ziet Amalia het aan, maar zij heeft totaal geen invloed op haar zoon, die zijn eigen zin doordrijft.

Ook zij is niet meer zo Engelsgezind.

Het doet prinses Amalia pijn, dat zij niet meer wordt meegeteld en zij trekt zich al meer terug. Door al deze nare dingen ontstaat er een kloof tussen moeder en zoon, een kloof, die niet meer overbrugd zal worden, want wat gebeurt er.

Op een dag in het jaar 1650 brengt men prinses Amalia de boodschap, dat haar zoon Willem ernstig ziek van zijn jachtslot te Dieren is thuisgekomen. Het is de vreselijke pokziekte, waaraan de jonge stadhouder lijdt. Onmiddellijk spoedt prinses Amalia zich naar het Binnenhof en ondanks het grote besmettingsgevaar buigt zij zich liefdevol over haar zoon.

Eerst lijkt het dat de prins weer zal opknappen, maar het is een laatste opflikkering. De geneesheren geven het op. **Prins Willem II sterft** nog geen vijftig jaar oud. De republiek is zonder Oranje.

Als prinses Amalia hoort dat de toestand van haar zoon verergert, begeeft zij zich direct naar het Binnenhof om zich op de hoogte te stellen, maar zij komt te laat.

Voordat zij op het Binnenhof arriveert (of als ze pas aanwezig is, volgens andere bronnen) heeft prins Willem de laatste adem uitgeblazen.

Ds. Stermont, die bij het sterven van prins Willem II is geweest, loopt haar tegemoet en ontroerd vertelt hij, dat haar zoon het tijdelijke met het eeuwige heeft verwisseld. Hij voegt er aan toe, dat hij geen woorden heeft om haar te troosten.

"Zoolang daar een God in den Hemel is, heb ik genoeg stof tot troost. Het heeft God liefd het Huis van Oranje te straffen. Bidde Hem, dat het daarbij blijven moge".

Scherp komt dit trotse antwoord, dat van geen bukken weet, uit de mond van de prinses-douarière, maar diep in haar "hart is opnieuw een wond geslagen, want Willem is toch ook haar kind, ondanks de verwijdering.

Weer gaat een rouwstoet naar de Nieuwe Kerk te Delft. Weer luiden de doodsklokken. Groot is de deelneming van vele Oranjegezinden, maar nog groter is de vreugde van de vele vijanden van de overleden prins van Oranje. In het armenzakje van een kerk in Amsterdam vindt men een rijmpje met enkele goudstukken:

*De prins is dood
Mijn gaaf vergroot
Geen blijder maar
In tachtig jaar.*

Voor de weduwe Maria Stuart en haar schoonmoeder Amalia is het een grievende belediging.

Acht dagen na het sterven van prins Willem wordt op het Binnenhof, in een sombere kamer **een prinsje geboren**, een prinsje dat zijn vader nooit zal kennen.

Zwarte kleden hangen in de rouwkamer, zelfs de wieg van de jonggeborene is met zwart laken bekleed.

Een somberder geboorte kan men zich niet voorstellen. Maar het Oranjegezinde volk juicht:

*Al is dat prinsje nog zo klein;
Allewel zal het stadhouder zijn!*

Het zal echter tweeëntwintig jaar duren, eer dat prinsje stadhouder zal zijn.

Prinses Maria is ontroostbaar, eerst haar vader, nu haar gemaal dood!

Het leed over haar vader is echter het sterkste, want wat doet de negentienjarige Maria? Zij besluit haar zoontje niet Willem, maar Karel te noemen, naar haar vermoorde vader Karel I. Als prinses Amalia van haar besluit hoort, is zij vol verontwaardiging en ontzetting. Wat, een Karel van Oranje? Nee dat kan nooit, want hoe kan een Karel van Oranje erfgenaam worden van de titels en tradities, waaraan het Oranjegezinde volk zo gehecht is?

Hij moet **Willem** worden genoemd, wat het ook zal kosten. De prinses-'douarière gaat onmiddellijk naar het Binnenhof om deze zo gewichtige zaak te bespreken. De toekomst van de kleine prins hangt er van af. Het gelukt prinses Amalia haar schoondochter te overreden en het prinsje zal niet Karel, maar Willem worden genoemd. [De latere Prins Willem III, vervolgens Koning van Engeland]

Prinses Amalia ziet wel in, dat Maria haar kind niet kan opvoeden, tenminste niet zoals zij dat wil. Zij kent Maria te goed om niet te begrijpen, dat zij het vermogen van de Oranjes zal gebruiken om haar familie in Engeland te helpen in hun financiële nood.

Dat wil de oude prinses van Oranje voorkomen.

Zij zegt tot Maria, dat zij geen voogdes over haar kind kan zijn. Zij is nog veel te jong, want als zij niet gehuwd was geweest, dan zou zij immers zelf nog onder voogdij staan.

Maar Maria heeft haar eigen wil, zij, voelt er niets voor om haar kind af te staan. Met nadruk komt zij op voor haar kind. Zij wil zelf de kleine Willem opvoeden.

Haar schoonmoeder laat het er echter niet bij zitten en laat het geschil over het voogdijschap gerechtelijk onderzoeken. Het duurt echter nog maanden voordat het Hof van Holland, en de Hoge Raad uitspraak doen. Deze rechtscollege's stellen de jonge moeder in het gelijk. Zij krijgt het volste recht om haar zootje op te voeden. Prinses Amalia en de gemaal van haar oudste dochter Louise Henriette, de keurvorst van Brandenburg, zullen toeziende voogden zijn. Het is een grote teleurstelling voor Amalia van Solms, want zij heeft niet anders verwacht, dan dat zij in het gelijk zou worden gesteld. Opnieuw moet zij haar trotse hoofd buigen.

Maar nu begaat grootmoeder Amalia een grote fout. Zij geeft ruchtbaarheid aan het geschil met haar schoondochter, ondanks de welmenende raadgevingen van Constantijn Huygens, dit niet te doen.

Het gevolg hiervan is, dat de toch al zwakke Oranjepartij in stukken uiteen valt, want zij weten niet meer hoe zij het hebben. De vooruitziende Constantijn Huygens heeft hiervoor gevreesd. Later heeft prinses Amalia er spijt van, dat zij zich niet beheerst heeft.

De Staten lachen in hun vuistje. Zij vinden het wel goed, dat de Oranjepartij is verdeeld. Nu kunnen zij zonder veel moeilijkheden te veroorzaken, handelen.

Twee maanden na de dood van prins Willem II besluiten de Staten geen stadhouder meer te benoemen. *Het eerste stadhouderloze tijdperk* is aangebroken, 1650-1672.

Drie jaar later wordt de door de raadspensionaris **Johan de Witt** opgestelde Acte van Seclusie (acte van aansluiting) door de Staten goedgekeurd. Deze acte bepaalt, dat de jonge prins Willem, van Oranje nooit dezelfde macht van zijn vaderen zal mogen krijgen. Verder belooft Holland aan de Engelse regering, nooit de prins van Oranje of één zijner nakomelingen tot stadhouder te zullen benoemen.

Johan de Witt heeft uit laten rekenen, hoeveel het Huis van Oranje van het jaar 1586 tot 1650 van de Nederlanden heeft ontvangen. Alle geldelijke uitkeringen bedragen een som van 19.699.785 gulden. In zijn verweerschrift komt de raadspensionaris tot de conclusie, dat het Oranjehuis meer dan genoeg heeft ontvangen.

De Oranjegezinden zijn verontwaardigd en een kundig rekenaar dient eveneens een rekening in bij de Staten-Generaal. Daarmee toont de rekenaar aan, dat de Vader des Vaderlands in het voordeel der Nederlanden, bij het bijeenbrengen van twee legers in 1568 en 1572 uit zijn eigen vermogen niet minder dan 8059.480 gulden heeft bijgedragen. Was dit bedrag, volgens de rekenaar, in het bezit van de Oranjes gebleven, dan zou dit bedrag in 1650 met de rente erbij 39.289.965 gulden bedragen, zodat de republiek nog 17.590.270 gulden schuldig is aan het Oranjehuis.

Johan de Witt laat het hier niet bij zitten en toont aan, dat wanneer er rente berekend werd van het uitgekeerde bedrag, de som nog hoger zou zijn dan de uitgaven van het Oranjehuis.

De Oranjegezinden bereiken echter niets. Johan de Witt wil geen Oranje meer. Nooit vergeet hij de woorden van zijn vader Jacob de Witt: "Jongens, vergeet Loevestein niet!"

Immers, prins Willem II heeft destijds Jacob de Witt op het *slot Loevestein* gevangen

gezet en daarmee was de haat tegen het Oranjehuis geboren.

Maar al deze verwickelingen deren Maria Stuart niet. Zij ontvangt haar verbannen familie uit Engeland, waarbij dikwijls botsingen voorkomen tussen hen en de gezanten van de regeringsleider Cromwell.

De Staten maken er echter een einde aan en verbieden de samenkomsten met haar broers in Holland.

Prinses Amalia is het met de Staten eens, het is haar een doorn in het oog. Maar geen nood, prinses Maria verlaat het Binnenhof en verhuist naar het Groot Kasteel van Breda, waar het lieve leventje direct weer begint.

In minder dan geen tijd is de oude Baroniestad het middelpunt geworden van vele aanslagen en complotten tegen **Cromwell**. En wat het ergste is, de Engelse koningsdochter smijt met geld; het geld van haar zoon. Al de renten van Willems bezittingen verhuizen naar de familie Stuart. Alleen voor haar bloedverwanten, heeft Maria nog belangstelling. Voor de anderen heeft zij geen interesse meer. Nee, prinses Maria vindt het maar wat fijn, dat zij haar schoonmoeder krenken en kwetsen kan.

Het is te begrijpen, dat deze lichtzinnige levenswijze van Maria Stuart een grote bron van ergernis is voor de prinses-douarière, Amalia van Solms. Maar tot haar grote spijt is zij niet in staat om enige verandering in deze toestand te brengen. Alle woorden zijn tevergeefs. Maria wil toch niet luisteren. Zij leest de vermanende brieven van haar schoonmoeder niet eens.

De definitieve breuk met haar schoondochter valt, als prinses Maria de tussenkomst van de Franse koning *Lodewijk de Veertiende* inroept, omdat de gouverneur van het prinsdom Orange haar gezag niet wil erkennen. De gouverneur heeft zich op prinses Amalia en de keurvorst van Brandenburg beroepen.

Lodewijk de Veertiende is bereid prinses Maria te helpen en **voegt het prinsdom Orange** voorlopig bij Frankrijk. Nee, de oude prinses van Oranje kan dit nooit vergeven. Maria besteelt zodoende haar eigen kind.

In het jaar 1658 sterft Cromwell en het duurt niet lang, of afgezanten van het Engelse parlement komen Karel II de koningskroon aanbieden.

Karel, die in Breda op het Groot Kasteel woont, aanvaardt het koningschap en verlaat onmiddellijk de Nederlanden.

Nu is Maria ook niet meer te houden en zij wil niets liever dan naar haar vaderland terugkeren. In september 1660 neemt zij in Den Briel afscheid van prinses Amalia en van haar kind. De kleine Willem mag niet mee.

Nooit zal de harteloze moeder haar jongen terugzien, want nauwelijks enkele maanden in Engeland, sterft zij aan dezelfde ziekte als haar gemaal. Prins Willem III is wees geworden.

Veel merkt hij er niet van dat zijn moeder gestorven is. Grootmoeder Amalia heeft zich over hem ontfermd zodra zijn moeder naar Engeland is vertrokken. Zij is de enige die hem nog helpen kan. Zijn grootvader van zijn vaders zijde, Frederik Hendrik, is drie jaar voor zijn geboorte gestorven. Zijn grootvader van zijn moeders zijde is door Olivier Cromwell op het schavot onthoofd.

Zijn vader stierf acht dagen voor zijn geboorte en nu heeft hij zijn moeder ook nog verloren.

Maar gelukkig, grootmoeder Amalia is er nog!

13. WAAR DE BOOM VALT.

Het is voor grootmoeder Amalia moeilijk om de jonge Willem op te voeden zoals zij dat wil. De belangen van haar geliefde kleinzoon worden door de Staten niet meer meegeteld. Oranje heeft afgedaan. Johan de Witt wil geen stadhouder meer, wat het ook kosten zal. Prinses Amalia staat dan ook lijnrecht tegenover de raadspensionaris. Zij meent, en ten rechte, dat het Huis van Oranje nooit losgemaakt kan worden van de Nederlanden. Vele jaren moet zij de strijd voeren tegen raadspensionaris Johan de Witt, die zij ondanks alles toch hoogacht om zijn grote verdiensten voor de lage landen aan de Noordzee.

Zij kan echter niets anders doen, dan maar geduldig, afwachten. De prinses-douarière staat immers geheel alleen, want ook haar trouwe aanhangers kunnen niets voor haar doen. Nog koestert zij een stille hoop, dat alles op korte termijn zal veranderen ten gunste van haar Willem. Maar die hoop wordt de bodem ingeslagen. Het komt zelfs zo ver dat de raadspensionaris haar laat weten, dat alle maatregelen tegen Oranje in het belang zijn van het land.

Om niet alle grond onder de voeten te verliezen, spreekt prinses Amalia gunstig over de besluiten van de Staten. Zij verklaart: "dat sy soo goede patriotte was, dat sy moest bekennen, in cas sy in de vergadering stem had, dat sy selfs niet anders sonde hebben geadviseerd".

Wat deze woorden haar hebben gekost, is niet te zeggen, het is immers de verloochening van de belangen van haar oogappel, de kleine prins Willem?

Door al deze tegenslagen wordt zij ernstig ziek en de geneesheren denken, dat de oude prinses van Oranje zal sterven, maar gelukkig komt zij er weer bovenop en is vrij spoedig weer genezen.

Nu wil zij proberen het prinsdom Orange terug te krijgen voor haar kleinzoon. Koning Lodewijk de Veertiende heeft het nog altijd in zijn bezit. Tot haar grote verwondering en vreugde steunt Johan de Witt haar plannen.

Constantijn Huygens vertrekt naar Parijs om de onderhandelingen over de teruggave van het prinsdom te beginnen. Zodra de trouwe Huygens in Parijs is aangekomen schrijft de reeds ongeduldige prinses Amalia hem een brief:

"Herinner hen er aan, dat de prinsen van Oranje altijd de dienaren der koningen van Frankrijk zijn geweest, maar niet hun onderdanen en nog minder hun slaven. Wij zijn dus tegenover hen wel tot alle welwillendheid verplicht, maar niet tot een onderworpenheid en gedweeheid, die de rechten van de prins, mijn kleinzoon, zouden kunnen schaden en afbreuk doen".

Maar de koning van Frankrijk geeft voorlopig niet toe. De zonnekoning wil het kleine prinsdorp maar al te graag in zijn bezit houden.

Eindelijk, na enkele jaren onderhandelen, krijgt de prins van Oranje zijn erfelijk bezit weer terug. Vier jaar is Constantijn Huygens voor deze zaak in Parijs geweest, maar het is gelukkig niet tevergeefs geweest.

Met veel pracht en praal houdt prins Willem, III zijn intocht in het **prinsdom Orange**,¹ waar de bewoners voor het eerst sedert jaren hun eigen vorst in levende lijve

¹ Het **vorstendom Orange** (Frans: *principauté d'Orange*, Nederlands vaak ook *prinsdom*), is een klein voormalig vorstendom in de Provence, een streek in het zuidoosten van Frankrijk. In het Nederlands werd het historisch als *Oranghien* aangeduid en later verder vernederlandst tot *Oranje*. Het was aanvankelijk een graafschap en na 1163 een vorstendom dat tot 1713 zelfstandig bleef. In het westen grensde het via de rivier de Rhône aan Frankrijk, aan alle

kunnen zien. Vele herinneringen warden opgehaald. Vroeger heeft Philips Willem van Oranje en zijn schone gemalin Eleonora van Bourbon jarenlang in Orange gewoond. Die gouden tijd hebben de bewoners van het prinsdom nooit vergeten.

Zij hopen, dat de prins van Oranje bij hen zal blijven, maar het is een ijdele hoop. De jonge prins vertrekt weer naar de Nederlanden, waar zijn grootmoeder Amalia op hem wacht. Het is een grote triomf voor de prinses-douarière, dat haar kleinzoon zijn erfelijke bezittingen in Frankrijk weer in handen heeft. Het is echter niet genoeg naar haar zin. Zij heeft nog andere grote plannen.

Zij tracht de Staten te bewegen deel te nemen aan de opvoeding van prins Willem.

De Staten voelen hier echter niet zo veel voor, maar het volk begint al harder om de terugkeer van Oranje te roepen. De hoge heren kunnen dat niet begrijpen, het gaat immers toch goed. Er heerst welvaart en de handel bloeit. De Staten hebben geen Oranje meer nodig, zij zullen het voortaan zelf wel opknappen.

Maar prinses Amalia krijgt haar zin, want ...

Ook de Engelse koning Karel II verzoekt de Staten zijn neef stadhouder te maken. Om Karel tevreden te stellen (de heren willen voor alles een goede verstandhouding met Engeland) vernietigen zij de Acte van Seclusie en maken de jonge Willem, tegen hun wil, Kind van Staat.

Het weeskind heeft weer toekomst.

Johan de Witt zal zelf zijn leermeester zijn. Hij krijgt de taak om de zwakke knaap, die slechts slapen kan, als zijn hoofd door enkele kussens wordt ondersteund, in te wijden in de geheimen der staatkunde en hem, en dat is het allerbelangrijkste, "onschadelijk" te maken.

Het lange wachten van prinses Amalia is beloond, maar donkere wolken verschijnen aan de horizon.

De verhouding met Engeland laat spoedig veel te wensen over. Nee, de Staten moeten niet veel meer hebben van de slappe Karel II met het gevolg dat er de eerste tijd niet veel komt van het voogdijschap van de Staten. Het komt weer zover, dat het Eeuwig Edict wordt gesloten, dat bepaalt, dat het stadhouderschap in Holland voorgoed wordt afgeschaft.

Grootmoeder Amalia weet niet meer hoe zij het heeft en teleurgesteld trekt zij zich terug. Voortaan zal zij zich nergens meer mee bemoeien, maar de staat van het Huis van Oranje zal zij blijven voeren, waar zij ook komt.

s Winters verblijft zij in haar huis Noordeinde en s zomers afwisselend op het Huis ten Bosch of op de kastelen te Breda of Turnhout.

Zo weelderig en schitterend is haar hof ingericht, dat de Engelse gezant William Temple, die haar dikwijls een bezoek brengt, er van schrijft:

"Hoewel haar inkomen betrekkelijk klein was, als weduwe gingen haar inkomsten nimmer het bedrag van 120.000 gulden te boven, was haar huishouding deftiger en sierlijker ingericht, dan die van menig machtige vorst, steeds werd zij uit gouden vaatwerk bediend. Zij dronk uit gouden waterflessen, een groot gouden koelvat stond bij de maaltijd naast haar en de sleutels van haar kabinet, kortom alle zaken, waarmede zij gewoonlijk in aanraking kwam, waren van massief goud.

Ik vermeld dit, omdat ik het beschouw als iets, wat zelfs voor de grootste koningen

andere zijden werd het omsloten door het graafschap Venaissin. Bij de **Vrede van Utrecht in 1713** werd het officieel tot Frans grondgebied verklaard, en sindsdien behoort het tot de Franse provincie Dauphiné.

van christenrijken geen gewoonte is en dat aan deze zijde van Perzië geen voorbeeld heeft".

Inderdaad, het is ongelooflijk, hoe vorstelijk het hof van de grijze Amalia van Solms is.

Maar, zij voelt het als haar dure plicht te zorgen, dat dit grote vermogen niet in handen van vreemden valt. Het is alles voor haar oogappel, prins Willem III.

Zo gaan de jaren voorbij, in diepe, vernedering voor de Oranjes, totdat in het jaar 1672 de nood zo hoog is geklommen door de oorlog tegen Engeland, Frankrijk, Munster en Keulen, dat het volk opnieuw om een Oranje begint te roepen. En de oude grijze prinses Amalia beleeft het nog, dat haar geliefde kleinzoon Willem het stadhouderschap op zich mag nemen, terwijl hij ook tot kapitein- generaal van het leger wordt benoemd.

Dit is evenwel het einde van de grote staatsman Johan de Witt. Zijn tijd is voorbij maar dan, dan wordt een zwarte bladzijde geschreven in Neêrlands historie.

Met zijn broer Cornelis wordt de raadspensionaris in Den Haag, door het volk vermoord op de 20e augustus 1672. Het liederlijke en beestachtige Haagse gespuis was de Gevangenpoort binnen gedrongen, waar de voormalige raadspensionaris bij zijn gevangen genomen broer op bezoek was. De beide broers werden naar buiten gesleept en bij het "Groene Zoodje" werden zij, die geen enkel ander doel voor ogen hadden gehad, dan de republiek der Verenigde Nederlanden groot te maken, op de gruwelijkste wijze vermoord. Als misdadigers werden de verminkte lijken aan galgen gehangen. Met ontzetting hoort prinses Amalia het vreselijke bericht aan. Johan de Witt is altijd haar tegenstander geweest, maar zij heeft altijd respect voor hem gehad.

Nee, dat kan zij niet goedkeuren.

Nog enkele jaren mag de grijze prinses-douarière het aanzien, dat haar kleinzoon, stadhouder Willem III, in eer en macht toeneemt. Nu is zij tevreden. Wensen heeft zij niet meer. Bijna vijftig jaar heeft zij het doorluchte Huis van Oranje gediend met alles wat in haar macht lag.

Maar nu wordt het sterven voor de oude prinses. Uit gouden schalen heeft Amalia van Solms gegeten en gedronken, maar heeft zij zich ooit één ogenblik bekommerd om haar onsterfelijke ziel?

Wij weten het niet. Amalia van Solms sterft. Voor haar is het afgelopen.

De grote grafsteen van het familiegraf der Oranjes in de Nieuwe Kerk te Delft wordt weer geopend en Amalia van Solms wordt bijgezet bij haar reeds voorgesane verwanten. De gewezen hofdame van de Keurvorst heeft haar bestemming gevonden.

Het is Gods vinger, die de historie schrijft. Hij, de Almachtige heeft Amalia van Solms willen gebruiken om het doorluchte Oranjehuis te helpen bouwen.

Voornaamste voor dit werk geraadpleegde literatuur.

Johanna W. A. Naber en L. de Neve, De vorstinnen van het Huis Oranje Nassau.

Th. M. Roest van Limburg, Het kasteel van Breda.

Ruth Putnam, Willem de Zwijger.

P. Louwerse, De Vaderlandsehe geschiedenis.

A. Hallema, Amalia van Solms. Een leven in dienst van haar natie.

Witt Huberts Fr.D., Afstammelingen van prins Maurits.

M. J. Leendertse en Jhr. Mr. F. Beelaerts van Blokland, Oranje en Nederland. Van

Gravin Juliana van Stolberg tot prinses Juliana.

Dr. N. Japikse, Prins Willem III, de stadhouder-koning.

Mr. Dr. J. Eysten, Het leven van Prins Willem II.

P. Louwerse, De Vaandrig van Frederik Hendrik.

Zie ook: **HANDBOEK DER GESCHIEDENIS VAN HET VADERLAND**
MR. GROEN VAN PRINSTERER. AMSTERDAM, J.A. WORMSER. 1895.
STICHTING DE GIHONBRON. MIDDELBURG 2007.

3. Willem Lodewijk, zoon van Jan van Nassau (1560- 1620)

Willem Lodewijk (Dillenburg, 13 maart 1560 – Leeuwarden, 31 mei 1620) was graaf van Nassau-Dillenburg, van 1584 tot zijn dood stadhouder van Friesland en later ook van de gewesten Groningen (1594) en Drenthe (1596). In Friesland staat hij bekend onder de bijnaam *Us Heit* (Friesvoor: Onze Vader). Willem Lodewijk was tevens kapitein-generaal van het leger van Friesland en samen met prins Maurits van Oranje opperbevelhebber van het Staatse Leger in de strijd tegen de Spanjaarden. In 1906 werd in Leeuwarden een standbeeld geplaatst ter herinnering aan *Us Heit*.

Willem Lodewijk was de oudste zoon van Graaf Jan VI van Nassau-Dillenburg (Jan de Oude) en diens eerste vrouw Elisabeth van Leuchtenberg.

Willem Lodewijk speelde in de jaren voor het Twaalfjarig Bestand in de Tachtigjarige Oorlog een belangrijke rol in de oorlog, samen met zijn neef en zwager Maurits van Nassau. Hij voerde belangrijke hervormingen in het leger door waarmee hij bijdroeg aan de militaire revolutie. Daarbij gesteund door medewerkers Johan van den Kornput en Everard van Reyd. Aan de ene kant zorgde hij ervoor dat de soldaten op regelmatige tijden hun soldij kregen, aan de andere kant verlangde hij als tegenprestatie uiterste discipline. Hij was een sterk voorstander van een aanvalsoorlog: in plaats van de opstandige gebieden te beschermen tegen Spaanse aanvallen, moesten de opstandelingen de door Spanje bezette gebieden aanvallen. Hierbij gebruikte hij met Maurits oorlogstechnieken die al vele eeuwen eerder door de Romeinen werden gebruikt. Ze bestudeerden daarvoor de beschrijvingen uit de Romeinse *Tactica*.

Bekend is vooral de tactiek die de *Groninger Schansenkrijg* genoemd wordt. Groningen was door het overlopen van de graaf van Rennenberg in Spaanse handen gekomen en het gewest Friesland zou het volgend doelwit kunnen zijn. Pogingen van Willem Lodewijk in 1583 en 1587 om Groningen rechtstreeks op de Spanjaarden onder kolonel Francisco Verdugo te veroveren mislukten. Vanaf 1589 liet hij vervolgens de heirwegen naar de stad stuk voor stuk afsluiten, zodat de bevoorrading stopgezet werd. Eerst werd de toegangsweg langs het Reitdiep afgesloten door het versterken van fort De Opslag. Twee jaar later werd de fortificatie bij de Delfzijlen versterkt en werden er Staatse troepen gelegd. In 1592 werden Steenwijk en Coevorden definitief door de Staatsen ingenomen en versterkt. Ten slotte werd op de laatste verbindingsweg, die naar het Duitse Lingen, op de boerentange de vesting Bourtange gebouwd, waardoor alle heirwegen waren afgesloten. Voorts werden de schansen Bellingwolderzijl, het latere Oudeschans, de Leek en de Zwartendijksterschans gebouwd om de wegen door de hoogveenmoerassen te kunnen controleren. Ook werden het huis te Ruinen en de burcht te Wedde veroverd op de Spanjaarden en versterkt.

In 1594 werd het doel van de krijg in het noorden bereikt. Op 23 juli werd de stad Groningen, na een beleg van toch nog enkele weken, op de Spanjaarden veroverd en werd het Traktaat van Reductie getekend. De stad Groningen maakte weer onderdeel uit van de Unie van Utrecht (1579) en Willem Lodewijk werd naast stadhouder van Friesland ook regeerder van het gewest Stad en Lande.

Willem Lodewijk huwde (waarschijnlijk op 22 november 1587) met zijn nicht Anna van Nassau (dochter van Willem van Oranje en zijn tweede echtgenote Anna van Saksen). Het huwelijk was tegen de zin van Jan de Oude vanwege de schulden van Willem van Oranje. Een ander beletsel was het gegeven dat zij neef en nicht waren. Gereformeerde theologen gaven hierover een instemmend advies. Anna kreeg uit het sterfhuis van Willem van Oranje een jaarrente van 2.000 gulden mee. Anna werd echter al snel ziek en zij overleed tijdens haar eerste zwangerschap in juni 1588. Willem Lodewijk kwam het verlies van zijn vrouw niet te boven en is nooit hertrouwd.

Net teruggekeerd uit Holland, waar hij voor de zoveelste keer de belangen van Friesland had behartigd, werd Willem Lodewijk in mei 1620 getroffen door een beroerte waaraan hij overleed. Na zes weken werd op 13 juli 1620 zijn gebalsemde lichaam met een grandeur die hij tijdens zijn leven niet had meegemaakt, ten grave gedragen. In de lange lijkstatie liepen edellieden, familieleden, grietmannen, de Leeuwarder predikanten, professoren en vele andere hoogwaardigheidsbekleders mee. De lijkstoet eindigde in de Grote of Jacobijnerkerk in Leeuwarden waar hij werd bijgezet in de Grafkelder van de Friese Nassau's waar in 1588 zijn vrouw Anna haar laatste rustplaats had gekregen. Van de begrafenisstoet heeft de Harlinger graveur Pieter Feddes een gedetailleerde tekening gemaakt.

De titel graaf van Nassau-Dillenburg, die hij in 1607 na de dood van zijn vader erfde, ging na zijn dood over naar zijn broer George. Als stadhouder van Friesland werd hij opgevolgd door zijn jongere broer Ernst Casimir van Nassau-Dietz.

Na het overlijden van graaf Jan van Nassau in 1606 werd het Huis Nassau gesplitst in vier linies: Siegen, Dillenburg, Dietz en Hadamar. De Friese Nassaus vormden de linie Nassau-Dietz. Jans oudste zoon, Willem Lodewijk, was namelijk in 1584 stadhouder van Friesland geworden. Deze zoon toonde zich zijn vader waardig, zelfs waar hij diens raad niet opvolgde, werd later zelfs, terecht, opgemerkt.

Willem Lodewijk, geboren in 1560, kreeg zijn vorming op de beroemde hofschool te Dillenburg samen met zijn nichten en neven en andere kinderen van familie en vrienden. In 1575 vertrok hij met acht neven naar Heidelberg, waar hij onderwijs ontving aan het "pedagogium". Na anderhalf jaar kwam hier echter een abrupt einde aan. Na het overlijden van de Calvinistische Frederik III verjaagde zijn fel Lutherse zoon alle Calvinisten uit Heidelberg. Op de Dillenburg en in Heidelberg is de vriendschap van Willem Lodewijk met zijn neef Maurits ontstaan, die hun leven lang zou voortduren.

In 1577 reisde Willem Lodewijk met zijn vader, zijn neefje Maurits en nichtjes Maria en Anna naar de Nederlanden. Prins Willem had namelijk al verschillende keren dringend gevraagd om de terugkeer van zijn kinderen, nu hij was hertrouwd met Charlotte de Bourbon. Aan het hof van zijn oom, prins Willem, kreeg Willem Lodewijk zijn militaire opleiding.

Zijn nicht Maria hield door middel van brieven graaf Jan op de hoogte van de situatie aan het hof in Antwerpen. Maria had tien jaar op de Dillenburg doorgebracht en was zeer gehecht geraakt aan haar grootmoeder en oom Jan. Deze had haar in een brief gevraagd of ze wat wilde toezien op Willem Lodewijk. Begin 1578 schreef ze: "Zoals u mij schrijft, dat ik uw zoon graaf Willem mij steeds aanbevolen zou houden, zo kunt u zonder zorg zijn. Wat ik tot zijn bestwil doen kan, dat zal ik niet laten. Slechts ken ik mijzelf te weinig toe dat ik hem zou onderrichten, het zou beter zijn dat men mij onderwees. Toch mag u vertrouwen, daar u 't verlangt, dat ik mijn best zal doen hem

te vermanen. Ik heb nog niet anders dan goeds bij hem gezien en hoop dat hij zo zal voortgaan"

In september 1579 werd Willem Lodewijk benoemd tot overste over tien vendels. Al op jonge leeftijd bleek zijn grote dapperheid in de strijd tegen Spanje. In 1580 raakte hij gewond in de strijd bij Coevorden. Een kanonskogel trof hem aan het linkerbeen onder de knie. Zijn been was stukgeslagen en "alle aders verpletterd". Eerst gaf hij er niet om, maar de volgende dag moest hij met spoed naar Zwolle worden vervoerd, waar bekwame artsen de wond behandelden. De middelen werden gezegend. Drie maanden later schreef hij aan zijn vader: "Het been is heel veel en boven verwachting beter geworden, zodat, Gode zij lof en dank! de wond weer helemaal geheeld is en 't eerst zo gezwollen been weer tot zijn gewone afmetingen is geslonken... Ik hoop met een veertien dagen met Gods hulp op krukken te springen, voor welke grote weldaad ik de Heere God niet genoeg danken kan!"

Dr. L. H. Wagenaar, die een biografie over Willem Lodewijk het licht deed zien, merkt over de laatst geciteerde woorden uit de brief op: "Uit zulk een uitdrukking spreekt kinderlijke vroomheid. Men ere deze als het schoonste sieraad van een mannelijk karakter. De jonge vorstentelg, op krukken springend, met een been, dat altoos stijf en slepend blijven zal en waarmee hij noch gaan noch staan kan, slaat, in plaats van te zuchten en te morren of als de jonkheid dier dagen bij spel en drank het leed te vergeten, het oog naar Boven, om "den Heere God" (welk een besef ook van de Majesteit des Allerhoogsten spreekt er uit dezen naam) te danken, dat Hij spaarde en genas in genade, en belijdt in ootmoed, "dat hij voor die grote weldaad nooit genoeg danken kan""³

In juni 1581 werd Willem Lodewijk door zijn oom benoemd tot overste en generaal van de ruitery in het Noorden. Sinds september van dat jaar wordt hij wel "de held van Noordhorn" genoemd. Tijdens de slag bij Noordhorn, vlakbij de stad Groningen, gedroeg hij zich bijzonder dapper. De Heere waakte over zijn leven, hij werd door zes kogels geraakt en wist als door een wonder te ontsnappen.

Nadat graaf Jan het stadhouderschap van Gelderland had neergelegd en naar de Dillenburg was teruggekeerd, drong hij er bij zijn zoon op aan hem te volgen. Hij zag de situatie in de Nederlanden heel somber in en had zijn zoon er niet voor over dat hij net zo'n droevige behandeling zou krijgen als hijzelf. Willem Lodewijk was echter vastbesloten om in de Nederlanden te blijven.

Op 21 december 1581 lichtte hij zijn besluit toe: "Vader, ik sta er zó onder, dat de oorzaak van deze krijg alleen Gods eer en de vrijheid van het vaderland raakt, waarvoor ten allen tijde alle dappere lieden gestreden hebben en daardoor grote roem en eeuwige eer bekomen. Maar ook zonder van roem te spreken, iedereen weet dat mijn genadige vader en heer, de prins, gij en uw zalige broeders bij deze zaak tot dusver lijf, goed en bloed hebben opgezet. En dat deze zaak door Gods raad zover gebracht is, dat men zich erover moet verbazen. En dat ik, om kort te gaan, 't in mijn gemoed bespeur en het er vast voor houd, dat het zonder twijfel Gods wil is, en ik anders niet begeer dan God te dienen. Zo reken ik mij gelukkig, als ik, evenals gij en uw broeders, met name zijne vorstelijke genade, deze landen met goed en bloed mag dienen. Ik twijfel niet, of God de Heere zal Zijn zegen daarop geven en de arbeid, die gij en uw broeders volbracht hebben, benedijen. Hij zal deze landen de ogen openen en ook de middelen schenken, zodat gij en wij tezamen eenmaal voor zulke grote moeite, gevaar en schade een zodanige verheuging zullen hebben, dat wij tevreden

zijn. Ik hoop mij ook met Gods hulp zo te gedragen, dat iedereen mij een goed hart en genegenheid toedragen moet. Ik bid u, bevorder mijn voornemen, opdat ik mij in mijn jeugd moge oefenen, ten einde ik heden of morgen het gehele vaderland dienen kan, waartoe ik God Almachtig bid, dat Hij mij Zijn zegen verlene en mij helpe, dat ik daaraan arbeid noch moeite zal sparen. Ik wil Gods Naam aanroepen en uwen 's prinsen raad volgen in onderdanige gehoorzaamheid."

Graaf Jan kon na zo'n antwoord, dat van een roeping getuigt, niet anders dan zich bij het besluit van zijn zoon neerleggen.

In 1582 benoemde Willem van Oranje zijn neef Willem Lodewijk tot plaatsvervangend stadhouder van Friesland. Na het overlijden van zijn oom in 1584 stelden de Staten van Friesland Willem Lodewijk tot hun stadhouder aan. Een taak die vele en grote moeilijkheden met zich meebracht, maar die hij desondanks met bijzondere nauwgezetheid vervuld heeft.

In 1585 probeerden drie neven van Willem Lodewijk met wie hij op de Dillenburg opgegroeid was, Herman, Frederik en Oswald van den Berg, hem over te halen de zijde van koning Filips II te kiezen. Zij zelf hadden twee jaar eerder die lafhartige keus gedaan. Willem Lodewijk gaf echter een waardig antwoord: "Om geen wederwaardigheden wil hoop ik ooit de gerechte zake en de religie te verlaten, maar getroost wil ik afwachten het einde, dat God beschermen zal. En hiervoor beware mij de Heere, dat ik mijn geslacht makel of schande zou doen."

Huwelijk met nicht Anna

Willem Lodewijk trad op 25 november 1587 in het huwelijk met zijn drie jaar jongere nicht Anna, dochter van Willem van Oranje uit zijn tweede huwelijk. Als klein kind (geboren in 1563) was ook zij in 1567 op de Dillenburg terechtgekomen. Met haar twaalfjarige halfzus Maria had ze het voorrecht gehad mede opgevoed te worden door haar grootmoeder Juliana van Stolberg, "die reeds in de kinderkamer zaden van godsvrucht wist te strooien in menig kinderhart, dat haar ter vorming werd toevertrouwd."

Van zowel Willem Lodewijk als van Anna wordt wel aangenomen dat al in hun kinderjaren het onderwijs van Juliana van Stolberg voor hen niet ongezegend gebleven was.

Anna was met Willem Lodewijk opgegroeid, eerst op de Dillenburg en vanaf 1577 in Antwerpen en Breda bij haar vader en diens derde vrouw Charlotte de Bourbon. Willem Lodewijk verbleef in de periode dat zijn vader als stadhouder van Gelderland fungeerde soms bij zijn vader in Arnhem. Meest was hij echter aan het hof van zijn oom Willem "die hem als een zoon beminde" te vinden.

Tussen de jonge Willem Lodewijk en zijn nicht Anna groeide een hartelijke liefdesband. Zijn voornemen om met haar in het huwelijk te treden heeft echter heel wat stof doen opwaaien. Zowel zijn vader als de voogden van Anna, haar oom (keurvorst Christiaan van Saksen) en de familie van haar grootmoeder (de landgravin van Hessen), hadden bezwaren. Ze vroegen zich af of een huwelijk tussen "broederskinderen" wel geoorloofd was. Willem Lodewijk won advies in van enkele beroemde theologen, rechtsgeleerden en politici. Hij ontving een voor hem gunstig antwoord.

Een ander bezwaar was de verwarring rond de nalatenschap van Willem van Oranje, Anna's vader. Er waren vele schulden, waardoor Willem Lodewijk mogelijk in grote moeilijkheden zou kunnen geraken.

De genoemde bezwaren brachten graaf Jan ertoe zijn zoon het voorgenomen huwelijk nadrukkelijk te ontraden. Een uitvoerige brief van Willem Lodewijk (gedateerd 9 november 1585) waarin hij zijn vader verzekerd had dat niemand in Holland en Friesland ergernis aan het huwelijk nemen zou, bracht hierin geen verandering. Graaf Jan was zelfs zo tegen dit huwelijk gekant dat hij zijn zoon negen maanden op antwoord liet wachten.

Op 10 augustus 1586 schreef Willem Lodewijk nogmaals een brief waarin hij de bezwaren probeerde weg te nemen. Hij bepleitte opnieuw in een kalm en waardig pleidooi het goed recht van een huwelijk met Anna. Hij begeerde niet te handelen "uit ijdele en vleselijke hartstochten". Niet graag zou hij aan "vrome lieden" ergernis geven. Ernstig heeft hij over de zaak nagedacht. En gebeden, zo het huwelijk tot zijn tijdelijke en eeuwige schade zou leiden en hij er later berouw over krijgen zou, of de Heere dan "zijn gedachten en zijn hart, dat toch alleen in Zijn hand is, mocht veranderen." Zijn hart en gemoed waren echter, zowel daarna als daarvoor, "vast en bestendig gebleven". Zijn hart heeft nu "in dezelfde genegenheid reeds meer dan vijf jaar standvastig gecontinueerd".

En zijn langdurig geduld toonde toch ook genoeg, dat hij hierin niet lichtvaardig en onbezonnen handelde. "Ik bespeur een rechtmatige vocatie en Gods roeping. Ik word gewaar dat deze persoon mij door de almachtige God is toegeschikt."

En als hij nu alleen om geld zijn gevoelens voor haar zou moeten laten varen, wat hem onmogelijk is, dan zou hem dit "geen geringe smart in zijn consciëntie" zijn. Hij vroeg zijn vader dan ook hem zijn bewilliging in dit huwelijk niet langer te onthouden.

Willem Lodewijk eindigde met de bittere klacht dat hij "in geen jaar lang enig schrijven van zijn vader" had ontvangen, zo erg was hij bij hem in "ongenade" gevallen. Als hij er reden toe gegeven had, waarvan hij zich niet bewust is, dan betuigt hij hierover zijn hartelijk leedwezen. Zelfs had hij geen bericht gekregen van zijn vaders huwelijk met "freule Van Wittgenstein". Toch bood hij zijn gelukwensen aan."

Uiteindelijk werden alle bezwaren weggenomen en kon het huwelijk doorgang vinden. Het werd een heel gelukkig huwelijk. Innig waren Willem Lodewijk en Anna aan elkaar verbonden. Ze waren één, ook in geestelijk opzicht. "Zij paste zo geheel bij 's Graven zeden."

Sterven van Anna

Al spoedig werd Anna echter ziek. Achttien weken lag ze met hevige pijnen op bed. In februari 1588 kwam ook Willem Lodewijk op het ziekbed terecht. Zijn knie was weer opengegaan en begon te zweren. Gelukkig was Anna's zus Emilia er nog om hen te verzorgen. Emilia was na de bruiloft pas aangekomen en sinds die tijd bij hen gebleven. In april 1588 kreeg Anna een miskraam. Ze knapte daarna wel iets op, maar telkens kwamen de pijnen terug. Soms waren er dagen dat ze met haar zus in de tuin kon lopen of met Willem Lodewijk, die weer hersteld was, een flinke wandeling kon maken. Ze maakte zelfs nog een reis naar Harlingen om van de zeelucht te gaan genieten. Willem Lodewijk stelde voor met een schip te gaan en niet in een koets de reis te maken Maar Anna wilde toch met de koets.

Bij aankomst in Harlingen kreeg ze echter een epileptische toeval. Op de terugweg kreeg ze er weer één. Ze konden nog net Franeker bereiken, waar haar een nog heviger aanval trof. De andere dag leed ze zeven, acht uur lang vreselijke pijnen, waarna een zware doodstrijd volgde. Meestal sprak ze geen woord. Een half uur voor middernacht sloeg zij de ogen op en hoorde Willem Lodewijk haar zuchten: "Ach, Herr!"

Het waren de laatste woorden van de vijftientigjarige Anna. 13 juni 1588 werd haar sterfdag. Onbeschrijflijk was het verdriet van Willem Lodewijk. Hun huwelijk had nog geen zeven maanden geduurd. Zijn vriend en biograaf Ubbo Emmius schreef later:

"Deze huiselijke smart wondde den Graaf dodelijk."

Toch was hij niet zonder troost. Terwijl het lichaam boven aarde stond, schreef hij aan zijn vader dat "hoewel Gods doen ons dikwijls bitter en wrang dunkt, toch Zijn uitverkoren christenen alles ten beste en meerdere welvaart gedijt."

Zijn vader schreef hem op 24 juli 1588 terug dat hij met grote vreugde had vernomen "hoezeer God de Heere met Zijn Heilige Geest" zijn bedroefde zoon "heeft gesterkt". "Ja, wij weten, dat God naar Zijn alleen wijze en goede raad alle ding regeert, en Zijn uitverkorenen alles ten beste, dikwijls beide tot hun tijdelijke en eeuwige welvaart richt en schikt!"

Hij herinnerde Willem Lodewijk aan een troostschrift van Pezelius en wees hem op preken van **Calvijn over Job**, die hij in het Duits heeft laten vertalen en te Herborn heeft laten drukken. "Deze zijn bovenmate rijk aan troost voor alle bedrukten, bedroefden en bekommerden.""

Anna werd begraven in de Jacobijnerkerk te Leeuwarden. Willem Lodewijk liet een graftombe plaatsen waarop Anna in liggende houding biddend (met gevouwen handen) is afgebeeld. Op de tombe liet hij twee inscripties aanbrengen. Een toespeling op Filippenzen 1 vers 21: "Mihi Christus in vita et in morte est lucrum. Phil. I" (Christus is mij in leven en in sterven gewin) en "Har in carne mea videbo Deum. Job XIX" (Uit dit mijn vlees zal ik God aanschouwen, Job 19:26).

Het grote verlies strekte voor zijn zielenleven nog tot winst. "Doch dit verlies van wat hem op aarde 't liefst was, werd de stadhouder een prikkel tot nog ernstiger en nog inniger godsvrucht," zo getuigde de Arnhemse predikant Johannes Fontanus, met wie graaf Jan nauw bevriend was en briefwisseling onderhield.

Willem Lodewijk is zijn geliefde vrouw nooit vergeten. Een nieuw huwelijk heeft hij nooit in overweging willen nemen. Uit hoogachting voor Anna is hij zijn verdere leven ongehuwd gebleven. Zijn vader en prins Maurits hebben herhaaldelijk geprobeerd hem tot een nieuw huwelijk te bewegen.

De eerste poging werd al aangewend een jaar na het sterven van Anna. Graaf Jan had met name Sabina van Egmont in gedachten. Zij was het achtste kind van de elf die Lamoraal van Egmont achterliet, toen hij in 1568 zijn leven eindigde op het schavot. In 1590 volgde een tweede poging. Meerdere personen had graaf Jan in gedachten, maar uiteindelijk bleef weer Sabina van Egmont over. Zij was "de christelijke religie" met ongenegen en werd daarin, sinds ze in Duitsland aan het hof van Frederik IV van de Palts was gekomen, onder Torquanus verder onderwezen. Van haar levenswandel gaf men een goed getuigenis. Sabina wilde echter niet teruggaan naar de Nederlanden. De familie gaf echter de moed niet op. In augustus 1593 deed prins Maurits tijdens een reis naar Zeeland Beijerland aan, om daar Sabina van Egmont te ontmoeten. Sabina had als protestantse van de Staten al haar vaders goederen in de Beijerlanden toegewezen gekregen. Het gerucht deed de ronde dat Sabina uit Duitsland was teruggekeerd om met Willem Lodewijk te trouwen. Ze trouwde echter in 1595 met George Everard van Solms. Willem Lodewijk heeft Sabina van Egmont persoonlijk gekend. Na het sneuvelen van zijn broer Lodewijk Gunther in 1604 bij Sluis schreef Sabina, inmiddels weduwe, een hartelijke condoleancebrief aan Willem Lodewijk. Ze gaf hem haar vreugde te kennen dat Lodewijk Gunther was "ontslapen in 't geloof, zodat wij niet mogen twijfelen of God zal hem met alle Christ-gelovige zielen weer

opwekken.

Nieuwe krijgskunde

Willem Lodewijk wordt wel genoemd de "vader der nieuwere krijgskunde". Bestudering van de krijgskunst uit de oudheid leidde tot verrassende inzichten, die hij met zijn troepen in de praktijk bracht. Ondanks spot en hoon van vriend en vijand ging hij door met zijn pogingen. Ook zijn neef Maurits kreeg hij aan zijn zijde. De door Willem Lodewijk gemaakte aantekeningen van dein Italië gevoerde oorlog van de grote veldheren Hannibal en Scipio eindigen op een wijze die de stadhouder kenmerkt:

"De vroomheid (la piété) is het fundament van alle deugden en de bron van alle goede dingen. Deze hemelse deugd en de voorzichtigheid in wereldse zaken makende twee grondzuilen uit, waarop heel het geluk rust van een vorst en een groot generaal. De vroomheid boezemt het volk achting, verering en liefde in jegens de vorst en verzekert het tegen alle geweld en onderdrukking!" Ook het onderschrift is veelzeggend: "A la gloire de Dieu!"

Maurits en Willem Lodewijk werkten nauw samen in de strijd tegen Spanje. De invoering van de nieuwe oorlogskunst heeft mede de doorslag gegeven (als middel in Gods hand) tot het winnen van de Tachtigjarige Oorlog. Overwinning op overwinning werd behaald.

Graaf Jan was er van harte mee verblijd. Hij wees echter in een brief van 5 augustus 1594 aan zijn zoon Willem Lodewijk op nog belangrijker zaken: "U hebt - Gode de eer! - het krijgsbedrijf met grote zegen en roem mogen verrichten. Maar u bent ook - en nog veel meer - verplicht te arbeiden voor de zuivere godsdienst. Dan betracht u het bevel van Christus, namelijk dat men eerst het Koninkrijk Gods moet zoeken en Zijn gerechtigheid. En al het andere zal ons dan toegeworpen worden. Wanneer men dit niet tijdig inzielt en de opbouw van Gods kerk niet met Gods hulp en met aanhoudend gebed ter hand neemt, heeft men niet anders dan Gods toom en straf te verwachten.

Als het de verenigde Nederlandse gewesten niet te doen is om Gods eer alleen en de voortplanting van Zijn kerk en de bevordering van het welzijn, dan is dat een grote ondankbaarheid jegens de Almachtige, Die zoveel heerlijke overwinningen en onuitsprekelijke genaden en weldaden heeft verleend.

Prins Maurits en u kunnen met veel minder moeite en levensgevaar aan middelen komen, om zuivere kerken en scholen te onderhouden en op te richten. Als men dit werk maar voorzichtig, bescheiden, biddend en ernstig ter hand neemt... De Allerhoogste, in Wiens genadige bescherming ik u en de uwen en ons allen aanbeveel, mocht ons door Zijn Geest genadig regeren en leiden."

Willem Lodewijk zette zich daadwerkelijk in voor de opbouw van Gods kerk. Ds. Fontanus, de "Hervormer van Gelderland", schreef eind 1598 aan graaf Jan: "Ik verheug mij, dat ik voel en zie, dat uw oudste zoon zo heerlijk in alle deugden, inzonderheid ook in de voortplanting dezer heilige religie u navolgt, en hierin hoe langer hoe vuriger wordt.

In 1595 werd Willem Lodewijk, na de inname van de stad Groningen in 1594, officieel door de Staten-Generaal aangesteld tot stadhouder van Groningen en de Ommelanden. Een jaar later volgde de officiële aanstelling tot stadhouder over Drenthe.

Inname van Sluis

In het voorjaar van 1604 probeerden Maurits en Willem Lodewijk het vestingstadje Sluis in Zeeuws-Vlaanderen in te nemen. Met een groot aantal schepen ging het vanuit Willemstad naar Zeeland. De reis verliep wonderlijk goed. Alle schansen die ze passeerden werden ingenomen. Willem Lodewijk schreef aan zijn vader: "De almachtige God heeft ons tegen alle vermoeden in, ja in waarheid zo wonderdadig voor de stad Sluis gebracht, dat dit kennelijk alleen moet toegeschreven worden aan de hand van de Heere der heerscharen."

Op de hoge dijken in de omgeving van Sluis vond een hevige strijd plaats met het toegesnelde Spaanse leger. Op een cruciaal moment wierp Willem Lodewijk, met goedvinden van Maurits, zich aan het hoofd van de cavalerie "en met de degen in de vuist stortte hij zich, allen vooruit, met zulk een ontstuimig geweld op de vijand, dat deze, overhoop geworpen, vliedt." Zijn paard werd door een kogel dodelijk getroffen, zelf bleef hij ongedeerd. Het gelukte om Sluis te belegeren.

Op 21 mei werd in het anders zo ruwe leger een vasten- en bededag gehouden. De soldaten onthielden zich van voedsel, luisterden naar de predikanten en gingen staan om te bidden. "t Was eene zeldzame zaak in een leger," schreef secretaris Junius.

Al snel werd in Sluis hongergeleden. Op 6 juli deed het Spaanse leger onder leiding van Spinola een poging om het stadje te ontzetten. Willem Lodewijk wist echter stand te houden. In augustus deed Spinola een volgende poging. Een vreselijke strijd volgde, waarin Willem Lodewijk en ook zijn broer Lodewijk Gunther weer blijk gaven van grote dapperheid. De volgende dag (20 augustus 1604) capituleerde Sluis. Willem Lodewijk schreef aan zijn vader: "God, de Almachtige, wilde alles tot de eer van Zijn Naam en ten beste van Zijn Kerk wenden, zodat Hem tot in eeuwigheid de dank toekomt vanwege Zijn genade die Hij ons boven onze verdienste zeer gewillig zo rijkelijk en genadig heeft geschonken."

Willem Lodewijk had een bijzondere band met zijn jongere broers *Lodewijk Gunther en Ernst Casimir*. In 1592 had zijn vader, graaf Jan, de twee broers naar hem toe gestuurd. Beiden hadden onderwijs ontvangen in Herborn en zelfs op de universiteit van Genève, maar het waren "meer losbollen dan studiebollen". Graaf Jan had aan Willem Lodewijk gevraagd of hij hen nu naar een universiteit in Engeland of naar die te Leiden moest sturen. Willem Lodewijk vond Engeland geen optie onder meer "vanwege de slechte zeden en de overdaad die gevaarlijk kunnen zijn voor hun ontwikkeling".

Graaf Jan schreef daarna dat hij hen voorlopig maar thuis wilde houden. In Leiden zouden ze "vanwege hun geringe kennis en hun nietsdoen een schande voor de familie zijn".

Willem Lodewijk bood daarop aan om hen naar Leeuwarden te sturen, hij zou dan als toezichthouder fungeren. Het hof van Maurits vond hij daartoe minder geschikt "omdat daar weinig kennis te halen is en de zeden vrijer zijn".

Met Ernst Casimir had Willem Lodewijk minder moeite dan met Lodewijk Gunther, die onstuimiger was en beter met de dobbelsteen om kon gaan dan met geld. In het leven van Lodewijk Gunther kwam echter een keer ten goede.

Zijn geestelijke en kerkelijke vader, de Arnhemse predikant Johannes Fontanus, schreef op 3 maart 1602 aan graaf Jan: "Ik hoop dat uw genoemde zoon van nu voortaan de voetstappen van zijn heer vader bestendig zal drukken, aangezien Z.G. een godzalig, vreedzaam en loffelijk leven leidt met zijn gemalin en ze hun huishouding zo hebben ingericht, dat iedereen er mee opheeft. Beiden hebben ze zich tot "t

hoogwaardig Avondmaal Christi begeven en zich also gesteld onder de heilige kerkelijke tucht. Ze hebben deze winter, behalve hun dagelijkse oefeningen, met vlijt doorgelezen de Tableaux du feu seigneur van St. Aldegonde, waarin de ketterijen der valse kerk worden blootgelegd en weersproken; insgelijks van Seigneur Du Plessis De la messe."

Willem Lodewijk als contra-remonstrant

Na het overlijden van graaf Jan van Nassau in 1606 kreeg Willem Lodewijk Dillenburg en Herborn met zijn hogeschool in bezit. Hij werd als graaf van Nassau-Dillenburg de opvolger van zijn vader. Ten tijde van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) ontstond in de Republiek een hevige godsdienststrijd tussen de remonstranten en de contraremonstranten. Willem Lodewijk liet duidelijk blijken aan welke kant hij stond. Wel heeft hij eerst pogingen ondernomen om te proberen de tegenstellingen door samensprekingen op te lossen. Deze pogingen liepen echter op niets uit. In Holland en in grote steden daarbuiten kwam het zelfs tot vervolging van de contraremonstranten. Keer op keer probeerde Willem Lodewijk prins Maurits tot actie te bewegen. In maart 1616 werd door Van Oldenbarnevelt, ondanks het verzet van Amsterdam en enkele andere steden, een hard besluit tegen de contraremonstranten in de Staten van Holland doorgedreven.

De woorden die Willem Lodewijk daarop aan Maurits schreef lieten aan duidelijkheid niets te wensen over: "De godsdienstige geschillen zijn op de hoogste trap; in de eerste vergadering der Staten van Holland zal een finale resolutie worden genomen. Enkele steden en edelen hebben op de jongste vergadering heftig geprotesteerd. Zij willen geen verandering in de religie dulden. Als U. Exc. van uw kant hielp, zou er kans bestaan op succes. Het belang van de Staat eist het en uw belang raadt het u. Blijft U. Exc. zich er geheel buiten houden, dan kan het kwaad ongeneeslijk worden. Door kleinmoedigheid en onverschilligheid in de godsdienst kan Gods toorn komen, zowel over de Staat als over uw eigen persoon. De religie is 't bloed, ja, het hart zelf van deze Staat en het raakt uw eer, als ze wordt verdrukt. U. Exc. neme de stoutheid van dit schrijven goed op, omdat ze voortspruit uit oprechte liefde voor haar en de Vereenigde Gewesten...".

Op 17 januari 1617 liet hij Maurits weten: "Ik ben bekommerd. Hij moet wel "stokblind" zijn, die niet ziet, dat op de onderdrukking der Gereformeerde religie het verlies der vrijheid moet volgen. Geve God u toch manlijkheid en wijsheid, om u in uw ambt zó te kwijten, dat religie en vaderland behouden blijven."

Hoe Willem Lodewijk persoonlijk over de kwestie dacht blijkt ook heel duidelijk uit een naschrift van een brief aan Maurits eind maart 1617: "Dat Uytenbogaert volhoudt, dat zijn godsdienst de Gereformeerde is, daarover laat ik de beslissing aan de Gereformeerde Kerken van geheel Europa. Maar dit is zeker, dat men sedert het begin van de oorlog zulke nieuwigheden in de Nederlanden niet gepreekt heeft en dat al zijn maatregelen moeten strekken tot uitroeiing van de Gereformeerde religie, die men nu veertig jaren verkondigd heeft en die de pilaar geweest is van de Republiek. Men bant haar uit de kerken tegen alle wet en recht en vervolgt hen, die haar belijden, recht tiranniek en met geweld. Zulke daden maken het duidelijk genoeg, dat men het, onder voorwendsel van reformatie, toelegt op de uitroeiing der religie en onderstebovenkering van de Staat, die Uwe Excellentie voor God en voor de wereld verplicht is staande te houden. Het gaat om het behoud van de Staat en van uw eigen persoon!"⁷

En op 6 mei: "Als niet besloten wordt door de Staten van Holland, de Gereformeerden

vrije godsdienstoefening te vergunnen, houd ik het land voor verloren. U.Exc. zal gedwongen zijn, om met de meerderheid der Provinciën op generale middelen te zinnen, nodig voor het behoud van de Staat. De voorwendsels die ze inbrengen om de Gereformeerden te vervolgen, zijn zó onzinnig, dat men tegen hen behoorde te protesteren als tegen misdadigers, die stout genoeg zijn om de religie te helpen verdrukken, waarop de vrijheid der Geünieëerde Provinciën rust."

Willem Lodewijks broer Ernst Casimir verbleef in Den Haag en drong er bij zijn broer op aan naar Den Haag te komen om Maurits bij te staan. "Hij heeft uw advies nodig, meer dan ooit te voren, want er is niemand, op wie hij zich nu durft verlaten." Willem Lodewijk aarzelde echter nog, hij wilde niet het verwijt krijgen zich te veel te mengen in andermans regering. "Zijne Excellentie ga voorop. Ik zal volgen; al moest ik er mijn leven bij opzetten. God Almachtig helpe mij met Zijn genade!"

Nogmaals deed Ernst Casimir echter een poging en ook Maurits zelf vroeg om de komst van dominee Johannes Bogerman als kerkelijk adviseur en van Willem Lodewijk zelf. In oktober 1617 kwam de Friese stadhouder naar Den Haag. Samen met prins Maurits bezocht hij een aantal steden met als doel de magistraten te overtuigen van de noodzaak tot het bijeenroepen van een nationale synode.

Inmiddels had in Den Haag op 23 juli 1617 de "beslissende kerkgang" plaatsgevonden: **prins Maurits** begaf zich die zondag met zijn hofgezin, leden van de Staten-Generaal en van de Raad van State en andere aanzienlijke personen naar de Kloosterkerk. Tot blijdschap van zijn neef Willem Lodewijk had Maurits daarmee openlijk de zijde van de contraremonstranten gekozen.

Overlijden

Willem Lodewijk leefde nauw mee met het verloop van de Nationale Synode te Dordrecht, waarvan ds. Johannes Bogerman uit Leeuwarden voorzitter was. Na de officiële beëindiging van de synode op 29 mei 1619 bleef de Friese stadhouder nog tot november in Den Haag. Reeds in het volgende jaar overleed hij.

Bogerman heeft over het sterfbed van Willem Lodewijk iets opgetekend in zijn werkje over "*Het Christelijk overlijden*" van *prins Maurits*."

In tegenstelling tot prins Maurits verloor Willem Lodewijk al aan het begin (23 mei 1620) van zijn ziekte (hij kreeg een hersenbloeding) zijn spraak en ook "goeddeels" zijn "flinke" verstand. Bogerman sprak enkele woorden van troost tot hem op het moment dat hij op bed gelegd zou worden. De stadhouder gaf daarop nog als antwoord: "God zal mij genadig zijn, om Zijns lieven Zoons wil."

De dagen daarna knapte hij toch weer iets op, zodat hij nog weer wat spreken en dicteren kon.

Op 29 mei dicteerde hij nog twee brieven, een aan Maurits en een aan Frederik Hendrik. Tot laatstgenoemde richtte hij zich met de woorden: "De wens, die gij koestert voor mijn gezondheid is me een blijk der oprechte genegenheid, die ge me altijd hebt bewezen en waarvan ik de herinnering mee in 't graf neem. Ook mijn wens was altijd tot uw welzijn. God vermenigvuldige u Zijn zegeningen, opdat ge meer en meer Hem dienen kunt als een geschikt werktuig voor Zijn eer en "t algemeen welzijn. Dit bid ik uit 't diepst van mijn hart."

Bogerman vertelde aan prins Maurits dat Willem Lodewijk tijdens zijn ziekte een bericht kreeg over de inmiddels overleden aartshertog Albert. Deze reisde, toen hij ziek was, naar Scherpenheuvel om daar aflat van zijn zonden te halen. Willem Lodewijk moest erom lachen en "dankte er God voor - zij het ook in gebroken

woorden - dat hij een ander licht ontvangen en een beter fundament in zijn hart gelegd had."

Maurits sprak daarop tegen Bogerman: "Graaf Willem had Scherpenheuvel altijd bij zich." Bogerman verstond die woorden aanvankelijk niet goed. Daarom herhaalde de prins ze nogmaals, terwijl hij twee of drie keer op zijn borst klopte. "Juist," antwoordde Bogerman, "graaf Willem behoefde niet naar Scherpenheuvel om troost te gaan, want hij had onze enige troost, de Heere Jezus Christus, in zijn hart."

Op 31 mei kwam het einde van de zestigjarige stadhouder Willem Lodewijk. Hij riep de Gedeputeerde Staten en het Hof aan zijn bed. Hij beval hun zijn broer Ernst Casimir, die ook aan het sterfbed stond, als zijn opvolger aan. Voor de laatste keer wees hij hen ernstig op hun plicht de zaken van het land te behartigen. "Toen drukte hij allen de hand, vleide zijn moede hoofd in 't kussen en onder de tranen en zuchten der omstanders sprak hij, uit diepe borst zuchtende, met zwakke stem enige malen: "Heere Jezus, ontferm U mijner!"

Volgens getuigenis van prof. Nicolaus Mulerius die als medicus bij het sterfbed aanwezig was, heeft de stadhouder ook nog gezegd: "O Heere, Uw wil geschiede!"

Willem Lodewijks vriend, raadsheer Johannes van den Sande, schreef later dat de stadhouder "weggerocht" was kort voor de verwoesting en ellende die zijn vaderland, Duitsland en het graafschap Nassau, zou overkomen. Hij verwees daarbij naar Jesaja 57 vers 1: "De rechtvaardige komt om, en er is niemand die het ter harte neemt; en de weldadige lieden worden weggeraapt zonder dat er iemand op let, dat de rechtvaardige weggeraapt wordt voor het kwaad."

Zes weken later werd zijn lichaam bijgezet in de grafkelder van de Grote Kerk te Leeuwarden, waar hij zelf voor zijn geliefde Anna een praalgraf had laten vervaardigen.

Testament

Ook uit zijn testament blijkt hoe het door genade in het hart van stadhouder Willem Lodewijk mocht liggen. In januari 1615 had hij zijn testament opgesteld en in 1617 herzien. Allereerst vermaakte hij zijn ziel "als zijn hoogste kleinood aan zijn God en Vader." God had zijn ziel "tot genade laten komen en daarna bewaard", en zijn ziel laten "reinen door 't bloedig offer van zijn lieve Zoon." Willem Lodewijk was verzekerd dat God hem "al zijn zonden vergeven zal en hem door de Heilige Geest, door Wiens krachtige werking wij alle aanvechtingen des duivels kunnen weerstaan, tot in zijn sterfuur nabij wezen zal."

Zijn bezittingen in Nassau-Dillenburg vermaakte hij aan zijn broer George. Zijn opvolgers in Duitsland en in de Nederlanden vermaande hij ernstig "om scholen en kerken ten dienste Gods te onderhouden." Hij legateerde duizend gulden aan de academie te Herborn.

Van Willem Lodewijk wordt getuigd dat hij, in tegenstelling tot vele andere hooggeplaatste tijdgenoten, er een stipte levenswandel op nahield.

Zijn secretaris, Everhard van Reyd, schreef in 1589 aan graaf Jan van Nassau: "Na de vaderlijke kastijding en 't ontvangen kruis van den Almachtige God leeft Z.G. zo stichtelijk, dat hij geen dag laat voorbijgaan zonder de lezing des Goddelijken Woords. De tijd, die Z. G. na voleindiging der landszaken overheeft, wordt besteed met 't berijden en dressereren van jonge paarden, wat Z.G.'s enige uitspanning is. Andere zonden, die tegenwoordig zo algemeen zijn, dat ze bijna bij de wereld voor geen schande geacht worden, heb ik nooit bij Z.G. bespeurd!"

Adam Westerman, predikant te Workum, hield een rouwpredikatie naar aanleiding van het overlijden van de stadhouder over Klaagliederen 5 vers 14-17

Willem Lodewijk had zich volgens Westerman in de zesendertig jaar van zijn regering "een getrouw voedsterheer der ware kerke Gods" betoond. Hij had zich "op het hoogste om de schade Jozefs bekommerd.

Willem Lodewijks lijfspreuk was: "Will's Gott, mit Ehren!" "Zo God wil, met eer!"

In Friesland was hij zo gezien, dat hij de bijnaam "Us Heit" kreeg. Zesendertig jaar had hij het stadhouderschap over Friesland mogen uitoefenen. Als een middel in Gods hand was hij gebruikt om Friesland, Groningen en Drenthe van de Spanjaarden te bevrijden, de Gereformeerde leer in deze gewesten (verder) in te voeren en te behouden. Daarbij was hij medeoprichter van de Friese academie te Franeker in 1585 en van de universiteit van Groningen in 1614. Vooral de opleiding van toekomstige predikanten had hij hierbij op het oog.

Ook voor het geheel van de Republiek is deze Friese stadhouder van grote betekenis geweest. Vooral door zijn invloed koos prins Maurits openlijk de zijde van de contra-remonstranten. Ook voor de Nationale Synode van 1618-1619 heeft hij zich ingezet.

De bekende Groen van Prinsterer had door zijn werkzaamheden in verband met de uitgave van Willem Lodewijks vertrouwelijke brieven bijzondere achting voor deze stadhouder gekregen. Het bracht hem ertoe de volgende hartelijke wens aan het papier toe te vertrouwen: "Wat mij onverwijld begeerlijk voorkomt is, dat door bestudering van hetgeen Willem Lodewijk voor godsdienst, recht en vrijheid geweest is, dit edel en door godsvrucht geheiligd karakter, met de zinspreuk: will's Gott, mit Ehren, in de ziel der nakomelingen worde geprent"

Bron: ***Op U zo wil ik bouwen. Een gouden draad in het huis van Oranje-Nassau***
Door B. Hooghwerff. Den Hertog, Houten. 2011. Zeer lezenswaard

4. Lodewijk Gunther van Nassau (1575-1604)

Lodewijk Gunther (Dillenburg, 15 februari 1575 - bij Sluis, 14 september 1604), graaf van Nassau, Katzenelnbogen, Vianden en Dietz, was een Nederlands militair was het dertiende kind van Jan VI van Nassau-Dillenburg en Elisabeth van Leuchtenberg.

Hij studeerde korte tijd in Zwitserland en trad daarna zoals zijn meeste broers in Staatse dienst. Onder zijn broer Willem Lodewijk en zijn neef prins Maurits nam hij deel aan de meeste krijgshandelingen, waaronder de Engels-Nederlandse tocht naar Cádiz en, nadat hij door Maurits tot luitenant-generaal der cavalerie benoemd was, aan de Slag bij Nieuwpoort (1600). In datzelfde jaar nam hij Wachtendonk in en in 1602 leidde hij een veldtocht naar Luxemburg. Bij het beleg van Sluis in 1604 stierf hij aan een koorts.

In 1601 was Lodewijk Gunther met Anna Margaretha van Manderscheid (1575-1606), een dochter van graaf Hans Gerard van Manderscheid-Blankenheim-Gerolstein, getrouwd. Het huwelijk bleef kinderloos.

Uit de beschrijving van Willem Lodewijk blijkt de belangrijke post die Lodewijk Gunther heeft bekleed.

In het kamp voor Sluis in 1604 werd Lodewijk Gunther plotseling ernstig ziek. Aanvankelijk had hij nog wel hoop op herstel, maar op 14 september voelde hij dat zijn einde heel dichtbij was. Hij begeerde dat men voor hem zou bidden. Wat er daarna gebeurde is beschreven door Frederik van Vervou (1551-1621), die eerst als bevelhebber en sinds 1595 als hofmeester en raadsheer in dienst was van Willem Lodewijk.

Lodewijk Gunther werd wanhopig, "roepende, dat God de Heere hem verlaten had, zeggende hij was een kind des duivels, met nog vele schrikkelijke propoosten, die ik zelf gehoord heb."

Woorden van Willem Lodewijk en veldprediker Johannes Uytenbogaert hielpen niet. Wel twee uur duurde de angst der hel. Toen kwam er ruimte. Hij deed zijn ogen open en fluisterde: "Nu heb ik verlichting... maar ik heb de pijn der hel gesmaakt... Laat nu Uytenbogaert met mij bidden." Uytenbogaert was, omdat hij zelf ook koorts had, naar zijn tent gegaan, maar kwam nu terug. Allen knielden neer. De stervende wenste Maurits en de anderen goedenacht en stierf tijdens het gebed.

Maurits, die op dat moment zelf ook ziek was en heel erg op zijn neef was gesteld, hilde als een kind. Uytenbogaert probeerde hem te troosten en zei: "Zij mijn sterven zo vol vrede, als dit sterven is!"

Frederik van Vervou, die zich in zijn *Enige gedenckweerdige geschiedenissen tot narichtinge der nakomelingen* doet kennen als een overtuigd Gereformeerd en principieel man, tekende aan dat Lodewijk Gunther "zeer Christelijk in den Heere ontslapen" was.

Ook Willem Lodewijk zelf deed verslag van het sterfbed van zijn broer. Hij schreef op 28 september vanuit het leger bij Sluis aan zijn vader dat Lodewijk Gunther zich op woensdag 12 september niet goed voelde, maar toch de volgende dag 's morgens gezeten op zijn paard het garnizoen uit Oostende zag binnenkomen. Vrijdags moest hij echter op bed blijven liggen. Zijn tijd om te sterven was, naar Gods voorzienig bestel, aangebroken. "En het is tot grote troost dat hij zo'n zeer christelijk sterven mocht hebben." Voor de middag deed hij een "uitvoerige, bestendige en eenstemmige belijdenis van het ware christelijke geloof met onafgebroken en voortdurende aanroeping van de Naam van onze Heiland en Zaligmaker, onze Heere Jezus Christus, en met vele heerlijke spreuken. Daar nu echter 's middags de dood dichterbij kwam, is hij (van)uit grote smarten en daardoor veroorzaakte "verrückung seines verstandes", met ongeduldige en bijna wanhopige woorden uitgevaren. Maar van stonde aan door mijn vermaning en correctie van hofprediker Uytendogaert, weer tot bewustzijn gekomen, heeft hij, niet alleen net zoals voorheen, maar een veel betere en krachtigere belijdenis van het christelijk geloof gedaan, die tot aan het einde standvastig is gebleven. Hij heeft ook verzocht dat, als zulke verwarring hem misschien weer zou overvallen, men zich dan daaraan niet wilde ergeren, omdat het tegen zijn wil en weten was. En is alzo onder ons gebed zaliglijk in den Heere ontslapen, nadat hij van Maurits en alle andere heren zijn afscheid met christelijke en sterke vermaningen gemakkelijk genomen had, zodat genoemde hofprediker gewent heeft zo'n heerlijk en christelijk einde te mogen verkrijgen.

Wat mij betreft, ik heb zulk een broer en zoon verloren dat ik hem, vanwege zijn buitengewone kwaliteiten en grote goede eigenschappen niet genoeg roemen kan. En van iedereen, hoge en nederige standspersonen, maar inzonderheid van Maurits, wordt hij met wenende ogen beklaagd. En omdat hij mij een kinderlijk vertrouwen toedroeg, heeft hij voor zijn afscheid en terwijl hij nog goed bij zijn verstand was, mij aangezegd dat hij al zijn verworvenheden in dit land aan zijn gemalin bij leven testamentair had toegezegd en vermaakt. En dat in aanmerking van haar godvruchtigheid, deugd, liefde, hulp en trouw aan hem bewezen, alsook dat hij gewaargeworden was dat God hem bij haar merkelijk gezegend had. Hij had haar die verworvenheden toegezegd onder de voorwaarde dat zij die, met de verbetering daarvan, van haar kant aan een van zijn broers die haar het aangenaamst is ook weer bij testament vermaken zou."

Het testament berustte bij de gravin van Egmond, weduwe Van Solms."

Lodewijk Gunther was nog maar negenentwintig jaar oud. Zijn lichaam werd op 28 september per schip naar Arnhem gebracht. Daar werd het stoffelijk overschot op 20 november 1604 bijgezet in de Eusebiuskerk, waar ook zijn broer Filips (op achtentwintigjarige leeftijd overleden in 1595) was begraven.

De grafkelder waarin beide broers zijn begraven is er nog steeds, ondanks het verwoestende oorlogsgeweld dat de Eusebiuskerk in 1944 trof. Deze bevindt zich onder de kooromgang. Na de Tweede Wereldoorlog werden tegen een tweetal pilaren binnen het hoge koor twee koperen platen aangebracht ter herinnering aan de beide broers.

Lodewijks vrouw, Anna Margaretha van Manderscheid Blankenheim, met wie hij in 1601 te Arnhem was gehuwd, was bitter bedroefd. Ze was nu voor de tweede keer weduwe. Haar eerste man, Ulrich von Daun Falkenstein, was in 1598 door de Spanjaarden vermoord. Van haar wordt gezegd dat ze anderhalf jaar lang (totdat ze in maart 1606 zelf stierf) op haar kamer bleef, die zo met zwart flanel behangen was dat

men op klaarlichte dag kaarsen nodig had om er naar binnen te kunnen gaan en om er te kunnen eten.

5. ERNST CASIMIR STADHOUDER VAN FRIESLAND

1620-1632

Ernst Casimir, Stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe; moedig oorlogsoverste, vooral in Friesland, door velerlei onenigheden gekweld, gehuwd met Sophia Hedwig, Vorstin van Brunswijk; † 1632, voor Roermonde.

Hendrik Casimir zijn zoon, geb. 1612, † 1640 voor Hulst.

De broeder van dezen, Willem Frederik (1614 - 1664).

Uit het Huis van Nassau Siegen, waarvan Graaf Jan, zoon van Johan de Oude, stamvader was, hebben zeven zijner zonen de wapens voor de Verenigde Nederlanden gevoerd; Adolf; Willem, Veldmaarschalk, overl 1642; Joan Manrits; Willem Otto in 1641; Christiaan in 1644 gesneuveld; de oudste Joan Ernestus in Venetiaanse dienst en toen (1583 - 1638), die later Rooms werd en voor Spanje streed tegen vaderland en geslacht; De Graaf van Hanan, zoon van een dochter van Willem I, sneuvelt (1632) voor Maastricht. (zie Groen van Prinsterer)

In 1620 volgde Ernst Casimir zijn broer Willem Lodewijk op als stadhouder van Friesland. Ernst Casimir was in 1573 op de Dillenburg geboren. Na het sterven van zijn grootmoeder, Juliana van Stolberg, in 1580, moest hij de hofschool op de Dillenburg verlaten en kreeg hij een plaats op de hofschool van Siegen. Later ging hij onderwijs volgen aan de hogeschool te Herborn. Vervolgens bezocht hij met zijn broer Lodewijk Gunther universiteiten in Zwitserland en Frankrijk. Tot ongenoegen van hun vader bracht het verblijf in Frankrijk hen meer 'mondaine levensvormen dan wetenschap' bij. De beide broers kwamen ten slotte in de zomer van 1592 aan het hof van Willem Lodewijk in Leeuwarden terecht. Onder toezicht van hun oudste broer, in wie ze 'een vaderlijke beschermer' vonden, werd hun opvoeding voortgezet.

De broers Ernst Casimir en **Lodewijk Gunther** ontvingen ook onderwijs van de genoemde Arnhemse predikant, Johannes Fontanus, een bijzondere vriend van hun vader. Fontanus schreef 28 november 1598 aan graaf Jan: "Ook kan ik niet anders merken aan de graven Ernst en Lodewijk met welke ik dagelijks omgang heb, of de Heere bezig hen in alle goeds te bevestigen."

Bij diverse gelegenheden gaf Ernst Casimir blijk van grote dapperheid in de strijd tegen de vijand. Ook tijdens de beroemde slag bij Nieuwpoort 1600 was dat het geval. Willem Lodewijk meldde in 1605 aan graaf Jan over Ernst Casimir: "Hij heeft zich de harten van allen veroverd, want hij is buitengewoon ijverig doet de grootste verwachtingen van hem koesteren. En Willem Lodewijks hofmeester Frederik van Vervou tekende in 1606 aan dat Ernst Casimir een 'zeer kloek en wakker krijgsman' was.

In juni 1607 trouwde Ernst Casimir met Sophia Hedwig van Brunswijk Wolfenbüttel. Ondanks het grote leeftijdsverschil (Ernst Casimir was achttien jaar ouder) werd het een goed huwelijk. Het leed hun niet bespaard gebleven. Van de tien kinderen stierven de meesten heel jong.

Na het overlijden van zijn vader in 1606 was het graafschap Nassau-Dietz aan Ernst Casimir ten deel gevallen. Vanwege zijn hoge militaire functie in de Republiek kon

Ernst Casimir niet op zij slot in Dietz gaan wonen, maar vestigde hij zich Arnhem op het door de Staten van Gelderland 1602 aan zijn broer Lodewijk Gunther geschonken paleis, het Hof van Nassau. Ernst Casimir werd benoemd tot plaatsvervangend stadhouder van Gelderland en in 1610 tot gouverneur van Utrecht. Pas tien jaar na zijn huwelijk zag Ernst Casimir het graafschap Dietz terug.

In 1615 zat Ernst Casimir in Arnhem aan het sterfbed van Johannes Fontanus, de 'Hervormer van Gelderland'. Fontanus was een zielenvriend van zijn vader geweest. Aanvankelijk was hij predikant in Neuhausen in de Palts. Na het overlijden van keurvorst Frederik III (1515-1576) moest hij echter uit de Palts vertrekken, omdat diens zoon keurvorst Lodewijk VI (1539-1583), een felle Lutheraan, alle predikanten die de Lutherse belijdenis niet wilden ondertekenen liet afzetten.

Fontanus ging in 1578 op verzoek van een broer van Lodewijk VI, Johan Casimir, als veldprediker mee naar de Nederlanden. Johan Casimir, die wel van harte de gereformeerde leer was toegedaan, trok met een sterk leger de Nederlanden binnen om hulp te gaan bieden in de strijd tegen Spanje. In juni 1578 kwam het leger in Arnhem aan, waar het enige tijd moest blijven. Enkele weken daarvoor was graaf Jan van Nassau stadhouder van Gelderland geworden. Een van zijn eerste werkzaamheden was het beleggen van gereformeerde godsdienstoefeningen aanvankelijk aan zijn hof en later in de open lucht op de markt, omdat de kerken nog aan de rooms-katholieken toebehoorden. Al spoedig ging Fontanus in deze diensten voor.

De jonge gemeente van Arnhem bracht een beroep uit op deze veldprediker en op 5 augustus deed hij intrede in Arnhem, waar hij zevenendertig jaar heeft gediend. Zijn laatste levensjaren waren bijzonder moeilijk. In 1612 brak ook in Gelderland plotseling het remonstrantisme door en de twee jonge ambtsbroeders van Fontanus gingen daarin mee. Ze wisten bijna de gehele kerkenraad en vele gemeenteleden achter zich te krijgen. Fontanus kwam in de kerkenraad van Arnhem alleen te staan. Dat heeft hij niet meer kunnen verwerken. Menselijkerwijs gesproken werd dit grote verdriet de oorzaak van zijn sterven.

Zijn biograaf, dr. L.H. Wagenaar, schreef: 'Onder de weinigen, die hem met kinderlijke liefde bleven aanhangen was graaf Ernst Casimir van Nassau.' Met enkele andere personen zat Ernst Casimir op 22 november 1615 aan zijn ziekbed. **Fontanus** hield zijn laatste toespraak uit Gods Woord. 'In 't bijzonder vermaande hij de jonge Nassau om te volharden bij de ware christelijke religie en altoos te blijven een trouw voorvechter des lands.'

Het was een algemene 'vasten- en bededag'. De klokken van de Eusebiuskerk begonnen te luiden. Ernst Casimir en enkele anderen stonden op en namen afscheid om naar de kerk te gaan. Op dat moment 'verstond de kranke door een inwendige beweging van Gods Geest, dat de aflegging van zijn aardse tabernakel zou plaatsvinden.' Hij sprak tot zijn schoonzoon, ds. Ellardus van Mehen uit Harderwijk: 'Mijn zoon, hef uw gebeden aan, want ik zal door mijn dood God verheerlijken!'

Terwijl de omstanders hun knieën bogen, maakte de stervende de wijsvinger van zijn rechterhand nat met speeksel, 'streek daarmee zijn beide oogleden toe, legde zijn hoofd in 't kussen en gaf - terwijl van Mehen een gebed deed - zonder een lid te verroeren, zonder zelfs een zucht te slaken, de geest.

Iedereen stond verwonderd. 'Dit is geen sterven', sprak men, 'maar waarlijk in den Heere ontslapen!'

In 1620 volgde Ernst Casimir zijn broer Willem Lodewijk op als stadhouder van Friesland. *Groningen en Drenthe* kozen zijn neef prins Maurits als opvolger van Willem Lodewijk. Na Maurits' overlijden in 1625 werd Ernst Casimir wel tot stad-

houder van die gewesten aangesteld. Hij betrok in 1620 het Stadhouders Hof in Leeuwarden. Ernst Casimir, wiens leus was 'constant', heeft zich in de strijd tegen Spanje verdienstelijk gemaakt. Vooral ook bij het beleg van 's-Hertogenbosch heeft hij zich 'roemrijk onderscheiden'.

In militaire en staatkundige zaken werkte hij nauw samen met prins Maurits en na diens overlijden met Frederik Hendrik. Op kerkelijk terrein echter vond de overtuigd contraremonstrantse Ernst Casimir de Hollandse stadhouders, met name Frederik Hendrik, te gematigd in hun houding tegenover de remonstranten.

Op 2 juni 1632 sneuvelde Ernst Casimir tijdens het beleg van Roermond. Toen hij de aanleg van de loopgraven rond deze stad inspecteerde, trof een musketkogel hem in zijn hoofd, terwijl hij van zijn paard steeg. Drie uur later stierf de achtenvijftigjarige stadhouder.

Zijn weduwe, **Sophia Hedwig**, schreef aan haar zwager Johan Lodewijk dat het haar tot troost was dat haar man in zijn ambt 'voor Gods eer en de vrijheid van het vaderland strijdende, zijn loop met onsterfelijke roem voleindigd heeft. Ik ben ook uit Gods heilig Woord hiervan verzekerd, dat zonder de wil van de Almachtige geen haar van ons hoofd vallen kan. En dat de tijdelijke dood, die wij allen te verwachten hebben, slechts een ingang tot de eeuwige vreugde en zaligheid is, ongeacht hoe en op welke wijze de Allerhoogste ons die toeschikt.'

Op 13 januari 1633 werd het lichaam van Ernst Casimir bijgezet in de Grote Kerk te Leeuwarden. Zijn sterven werd diep betreurd. Een van zijn tijdgenoten deelde mee: 'Hij wordt beweend door allen, die de krijg volgen, zowel officieren als soldaten. Zij roemen zijn wakkerheid en strijdbaarheid ten zeerste. Ten opzichte van zijn onderhorigen was hij altijd zo minzaam geweest. Vele aanvoerders en manschappen riepen dan ook, toen zij de droeve tijding hoorden, met tranen in de ogen uit: "Ach, onze trouwe vader Ernst Casimir is doodgeschoten."

De bekende predikant-dichter Jacobus Revius schreef na het sneuvelen van Ernst-Casimir 'Treurdichten'. Uit het gedicht, dat zeven coupletten telt, blijkt zijn grote waardering voor deze stadhouder:

'Ah! Wildy van ons gaen? o Vader, Vader, Vader! /
O wagen Israëls en sijne ruytery!'

5A Sophia Hedwig von Brunswijk-Wolfenbüttel

Na het overlijden van haar man betrok Sophia Hedwig (op 2 september 1633) het slot in haar weduwengoed Nassau-Dietz. Namens haar oudste zoon Hendrik Casimir, op wie de rechten als landsheer waren overgegaan, aanvaardde ze het regentschap over Nassau-Dietz. Het graafschap had veel te lijden gehad van troepen soldaten die er doorheen trokken, ondanks het feit dat Ernst Casimir er tijdens het woeden van de Dertigjarige Oorlog de neutraliteit had afgekondigd. Van de keizer had hij zelfs brieven gekregen waarin deze zijn bescherming toezegde. In de praktijk waren de gedane beloften echter van weinig waarde gebleken.

Sophia Hedwig kwam in een land dat door het oorlogsgeweld was geteisterd. Vooral de Zweedse bezetting in 1633 veranderde het in een puinhoop. Maar ook daarna was er nog jarenlang sprake van onbeschrijfelijk veel oorlogsellende. De burcht die Sophia Hedwig betrok was eenvoudig ingericht en ze had een kleine hofhouding. De vier particuliere vertrekken voor Sophia Hedwig waren helemaal met zwart doek bekleed als teken van rouw over Ernst Casimir. Hier zocht zij troost in God en in Zijn Woord.

Op zeker moment was de situatie in het land zo ernstig, dat Sophia Hedwig de moed liet zakken besloot naar de Nederlanden terug te keren. Op het laatste moment zag ze er toch van af. Wij mogen onze arme tot op de grond geruïneerde onderdanen niet verlaten. Wij moeten hen met afwending van allerhande voorvallende ongeregelheden de hand reiken."

In september 1634 droegen Hendrik Casimir en Willem Frederik formeel de regeringsbevoegdheden in Nassau-Dietz aan hun moeder over. Deze taak heeft ze met inzet van al haar kracht heel nauwgezet waargenomen. Ze schreef talloze brieven aan de keizer, vorsten en generaals om protesteren tegen inkwartiering van rondtrekkende legers en om haar landje te beschermen. Ze wist soms op kritieke momenten door haar kordaat optreden nog grotere rampen te voorkomen.

In 1634, enkele dagen na haar officiële aantreden als regentes, naderden Spaanse troepen onder leiding van kardinaal-infant Don Fernando (de broer van de Spaanse koning) Nassau-Dietz. De troepen waren op doortocht van Italië naar de Zuidelijke Nederlanden en wilden een paar dagen in Dietz verblijven om op adem te komen. Inkwartiering en plundering dreigden. De plattelandsbevolking vluchtte binnen de muren van de kleine residentie, waar inmiddels ook radeloosheid heerste. Sophia Hedwig deinsde niet terug en reed Don Fernando tegemoet om hem en zijn hoofdofficieren uit te nodigen in haar slot. Deze gaf hieraan gevolg en nam deel aan een luisterrijke maaltijd. Op deze wijze kreeg ze het voor elkaar, dat Don Fernando de toezegging deed dat Dietz voor plundering gespaard zou blijven.

Deze daad kostte haar wel de nodige zelfverloochening: haar man, Ernst Casimir, was in de strijd tegen de Spaanse troepen gesneuveld. Bovendien was dit leger op weg naar de Nederlanden om de strijd aan te gaan tegen haar zoons!

Don Fernando kwam echter zijn woord na. Toen hij na twee dagen vertrok, zag hij er persoonlijk op toe, tot de laatste soldaat uit de stad was vertrokken, dat er niet werd geplunderd.

De Spanjaarden hadden in die twee dagen echter wel zoveel levensmiddelen gevorderd, dat hongersnood dreigde. De toestand werd zo kritiek, dat men Sophia Hedwig aanraadde om zichzelf in veiligheid te brengen. Ze kon er echter niet toe besluiten haar onderdanen in de steek te laten. Liever zou zij met hen allen naar elders uitwijken. Toen Willem Frederik haar met kerstdag 1634 bezocht en ook namens zijn broer er sterk op aandrong met hem naar de Nederlanden terug te keren, weigerde ze

beslist.

Op nieuwjaarsdag 1635 volgde een nieuwe beproeving. Toen ze met haar zoon uit de kerk kwam, bracht een boer het bericht dat rovers in een naburig dorp al het vee hadden gestolen. Willem Frederik zette met een aantal soldaten onmiddellijk de achtervolging in. De bende rovers was echter zo groot, dat ze hem wisten te overmeesteren. Die rovers bleken Spaanse soldaten te zijn die met opzet naar het land van de Nassaus getrokken waren om dit leeg te plunderen en op die manier de onderdanen te straffen voor de tegenstand die de Nassaus de Spaanse koning boden. Na een week onderhandelen werd Willem Frederik tegen een hoog losgeld vrijgelaten. Enkele maanden later kregen de bewuste rovers echter op last van Sophia Hedwig hun verdiende straf. Het losgeld werd nog in hun bezit teruggevonden.

Ook keizerlijke troepen teisterden het graafschap. Eens hielden ze wel drie maanden lang huis met plunderen en tiranniseren. Sophia Hedwig werd namelijk, ten onrechte overigens, verdacht van een aan de keizer vijandige politiek.

Na deze vreselijke maanden was er geen enkele korenmolen meer in staat om te malen, zodat Nassau-Dietz voor de broodvoorziening afhankelijk was geworden van elders. Eén zaak stond voor Sophia Hedwig in deze hopeloze toestand echter vast: 'Doch mijn God zal mij niet verlaten, dat weet ik zeker, ook al zien we nu helaas weinig menselijke troost voor mij'.

Er bestond voor de keizerlijken geen enkele reden om haar te wantrouwen. 'Hoewel wij dan slechts een dame, en van confessie evangelisch zijnen ons geloof niet verloochenen kunnen noch willen, zo moet de keizerlijke regering toch verzekerd zijn, dat wij ons in onze toewijding aan de keizerlijke majesteit als een gehoorzaam en trouw lid van het rijk naar uiterst vermogen willen gedragen.'

De honger was in de winter van 1636-1637 zo erg, dat de mensen honden, katten, muizen en ratten aten. En de gevolgen van een nieuwe inkwartiering waren zo vreselijk, dat de bewoners van de stad als het maar enigszins mogelijk was 's nachts over de muren vluchtten. Uiteindelijk bleven er slechts vijftig gezinshoofden over.

In 1638 werd de toestand in Duitsland stabiel. In dat jaar reisde Sophia Hedwig naar het graafschap Spiegelberg, dat ook tot haar bezit behoorde. Ze trok zich daar voor onbepaalde tijd terug in haar slot te Coppenbrügge om wat tot rust te komen en haar aanspraken op de nalatenschap van haar moeder te regelen. De belangen van Dietz verloor ze echter niet uit het oog. Dat was ook wel noodzakelijk, omdat de regering zonder haar initiatief niet bij machte bleek te zijn om zelfstandig te handelen. Ten slotte riep ze de regering van het graafschap op tot het nemen van hun verantwoordelijkheid 'als of ik dood was, want God leeft nog, Hem kan ik toch wel vertrouwen, zoals u al vaak gezien hebt, want wanneer men op Hem vertrouwt, zo is alles wel.'

In de Nederlanden was intussen een collecte gehouden voor Nassau-Dietz. Hendrik Casimir, de oudste zoon van Sophia Hedwig, had hiervoor zijn toestemming gegeven en er zelf met een flink bedrag aan bijgedragen. Hendrik Casimir toonde altijd veel belangstelling voor zijn graafschap, wat onder meer blijkt uit de drukke briefwisseling die hij met zijn moeder onderhield.

De winter van 1639-1640 verbleef Sophia Hedwig in Denemarken aan het hof van haar oom, koning Christiaan IV. Pas in de zomer van 1640 kwam ze weer in Dietz terug, waar ze heel hartelijk werd verwelkomd.

Haar gezondheidstoestand was echter hard achteruitgegaan, ze werd ook steeds

zwaarlijviger. Al spoedig vertrok ze naar Wildungen om te gaan kuren. Daar ontving ze het ontstellende bericht dat haar oudste zoon ernstig gewond was geraakt tijdens de bestorming van de Sint Annaschans bij Hulst. Hij verkeerde in levensgevaar. Haar zoon *Willem Frederik* schreef dat er geen edele delen geraakt waren en dat Hendrik Casimir, die nog bij kennis was, een sterk hart bezat.

Vanwege haar gezondheidstoestand was het voor haar met mogelijk om zich naar het sterfbed van haar zoon te begeven. Ondanks zijn zware verwonding schreef deze haar 'met bevende hand' een briefje, waarin hij meedeelde dat het beter met hem ging dan de doktoren hadden verwacht. Zelf 'koesterde hij echter niet meer de minste illusie over de afloop.'

Vier dagen later berichtte Willem Frederik vanuit fort Sint Anna aan zijn moeder dat *Hendrik Casimir* 'zo juist in Christelijke berusting gestorven was. Zijn enige bekommernis was het verdriet dat zijn arme moeder, die hij zo lang niet gezien had, te torsen zou krijgen, waarom hij de hoop had geuit dat de Almachtige haar door de Heilige Geest in deze beproeving mocht helpen en bijstaan.' Een uur eerder had hij nog geschreven dat de toestand van zijn broer kritiek was.'

Willem Frederik was zelf als ritmeester actief geweest bij Hulst en had ook in groot gevaar verkeerd: tot twee keer toe werd er een paard onder hem doodgeschoten en een derde paard raakte gewond. Op het laatste briefje dat Sophia Hedwig van Hendrik Casimir had ontvangen, tekende ze aan dat hij dit 'mit seiner todten handt 3 tage fiir seinem todt geschrieben hatt'.

Sophia Hedwig kreeg per brief vele blijken van medeleven, onder anderen ook van Nicolaus **Treviranus**, predikant te Dietz. Deze brieven werden zorgvuldig door haar bewaard. In een antwoordbrief aan de Staten van Groningen en Ommelanden gaf de bedroefde moeder blijk van haar zielsgesteldheid: 'En alzo deze en andere diergelijke droevige toevallen van Godes Vaderlijke Hand alleen heenkomen, zo kunnen en behoren wij ook anders niet te doen als ons Godes alleen wijze raad en goede wil zonder murmuratie te onderwerpen, gelijk wij ons dan met christelijk geduld daartoe bereidwillig begeven en de tijd van onze verlossing te Zijner tijd mede verwachten.'

Ze uitte de wens dat de Staten nu haar zoon Willem Frederik tot stadhouder zouden benoemen. Ze was ervan overtuigd dat in haar 'jongste nu enige zoon niet minder courage, verstand, getrouwheid en ijver tot de dienst van 't land zal bevonden worden als in wijlen zijn vader en broeder door Godes zegen is geweest''.

Het lijk van de achtentwintigjarige Friese stadhouder *Hendrik Casimir* werd aan het hof in Leeuwarden opgebaard. Intussen keerde zijn moeder uit Wildungen naar Dietz terug, waar zij voorbereidingen trof voor haar reis naar Leeuwarden. Tijdens de reis was ze vervuld met gedachten over de vergankelijkheid van het leven. Ze voelde dat ook haar eigen levenseinde dichterbij kwam. Op weg naar Leeuwarden stelde ze dan ook in september 1640 in Groningen haar testament op. Ze gaf daarin uitdrukkelijk aan dat ze het testament in goede gezondheid had gemaakt 'en alles zelf gedicteerd, zoals men wel zien kan, dat ik daarbij geen hulp van een doctor of iemand anders gehad heb.' Ook de kopie had ze 'met eigen hand geschreven.'

Het door haar zelf geschreven concept bleef bewaard en werd in 1914 gepubliceerd. Ze ving haar testament aan met de woorden: 'In de Naam van de heilige Drie-eenheid, God de Vader, God de Zoon, God de Heilige Geest, Amen.'

Daarna richtte ze zich tot haar enig overgebleven kind, Willem Frederik: 'Mijn hartelijk geliefde zoon Willem Frederik, dewijl de mens niet weet wanneer zijn tijd daar is om van deze wereld te scheiden, daarom zijn we schuldig bij tijds daaraan te

gedenken, inzonderheid in tijden, waarin men Gods plagen elk ogenblik voor ogen ziet.' Ze wist niet 'hoe lang of kort mij mijn Godin deze treurige wereld wil laten.' Maar ze gaf zich geheel over 'aan Zijn genadige wil'. 'Uit de grond van haar ziel' kon ze getuigen het met Zijn wil eens te zijn: 'Wanneer maar mijn God wil, zo wil ik ook.' Ze wees erop dat de Heere tot koning Hizkia sprak dat hij bevel moest geven aan zijn huis, voordat hij stierf. Zo was het ook haar begeerte Willem Frederik haar laatste wil te doen weten.

'Mijn arme ziel beveel ik God mijn hemelse Vader, en mijn lichaam de aarde, waaruit mijn God mij op de grote dag weer opwekken zal, tot de eeuwige zaligheid. Wat mijn begrafenis betreft, dat laat ik aan mijn zoons discretie over, waar hij het het beste zal vinden om mij te begraven en dat zonder grote kosten, doch eerlijk, terwijl ik naar de wereldlijke pracht niets vraag.'

Ook in haar laatste wilsbeschikking liet ze niet na haar zoon te vermanen.

'Ik beveel u, mijn zoon, dat u God voor ogen hebt en Hem alleen vreest en u hoedt voor slecht en lichtzinnig gezelschap. Wanneer u dat doen zult, zo zal God u nimmermeer verlaten, maar zal altijd uw genadige God en Vader zijn en u zegenen naar ziel en lichaam, welke zegen Gods ik u uit de grond van mijn ziel toewens.' ... 'Hij is een getrouwe God en Vader voor al Zijn wezen en kinderen, daarom zal Hij u ook niet verlaten, indien u Hem vrezen zult.' Ze wenste hem 'Gods zegen in rijke mate, genade voor genade van God mijn Heere.'

Sophia Hedwig bedacht in haar testament de armen in het graafschap Dietz en in de heerlijkheid Beilstein en de predikanten in Dietz en Beilstein 'te weten allen die van de gereformeerde religie zijn'. Toch vergat ze ook de Lutherse predikanten in het graafschap Dietz niet geheel. Ten slotte liet ze ook de scholen en kerken een legaat na.

Sophia Hedwig was van harte verblijd met het feit dat de Staten van Friesland haar zoon Willem Frederik tot stadhouder hadden aangesteld. Daarmee eerden ze haar man en overleden zoon, die 'allebei hun bloed in dienst van het land (in der landten dienst) vergoten hebben'.

Kort daarna werd Willem Frederik zo ernstig ziek, dat voor zijn leven werd gevreesd. Na zijn herstel was Sophia Hedwig vanwege de toestand van haar graafschap genoodzaakt naar Dietz terug te keren, nog voor de bijzetting van haar zoon (in januari 1641) in de Grote Kerk van Leeuwarden.

Omdat de armoede in Dietz zo groot was, zag ze vrijwillig af van alle inkomsten die haar uit het graafschap toekwamen. In de zomer van 1641 moest ze door deze bezuiniging noodgedwongen Dietz verlaten. Ze hoopte dat het afscheid slechts tijdelijk zou zijn. Na een kuur in Wildungen begaf ze zich in de nazomer naar Copenbrügge. Door militaire bezetting was de toestand daar echter zo ongunstig, dat ze op aandrang van Willem Frederik in de herfst het Hof van Nassau in Arnhem betrok. Lang heeft ze hier niet meer gewoond.

Op 23 januari 1642 overleed ze onverwacht, na een kort ziekbed, op negenenveertigjarige leeftijd. Het was Willem Frederik niet mogelijk geweest op tijd in Arnhem te arriveren om bij haar sterven aanwezig te kunnen zijn. Volgens haar uitdrukkelijke wens werd het lijk niet gebalsemd.

Haar stoffelijk overschot werd op zo maart 1642 bijgezet naast haar man Ernst Casimir in de grafkelder van de Friese Nassaus in de Grote Kerk te Leeuwarden. Groot was de verslagenheid in Nassau-Dietz na ontvangst van het bericht van haar overlijden.

Op de dag van de bijzetting in Leeuwarden hield men overal in het graafschap

kerkdiensten. In de lijkrede die in haar residentie werd uitgesproken, merkte de predikant Nicolaus Treviranus onder anderen op dat zij een trouwe beschermster van school en kerk geweest was, die haar onderdanen 'als een kloekhen onder haar vleugels bedekte'. "U allen, jong en oud, spreek ik in deze droefheid aan: huilt en weent met mij, want u hebt verloren een trouwe landsmoeder.'

Sophia Hedwig wordt beschreven als een krachtige en doortastende persoonlijkheid, die steeds daadkracht, moed en besluitvaardigheid toonde. Haar tegenstanders spraken over de 'schelmische Rebellin von Dietz'.

Evenals haar man stond ze voluit aan de zijde van de contra-remonstranten. Toen ze in 1621 Frederik V van de Palts (de Winterkoning) vergezelde bij een bezoek aan het Amsterdamse tuchthuis, betitelde ze twee remonstrantse predikanten die daar gevangenzaten als 'oproerkraaiers', 'haar oploopenheit te veel toegevende', aldus een ooggetuige.

Boven alles mag getuigd worden dat het devies van deze heldhaftige vrouw 'au ciel mes vœux' (in de hemel mijn verlangens) haar leven heeft gestempeld.

Bron: *Op U zo wil ik bouwen. Een gouden draad in het huis van Oranje-Nassau*

Door B. Hoogwerff. Den Hertog, Houten. 2011. Zeer lezenswaard.

Overgenomen uit: *Johannes Hartung, Predikant en Licentiaat in de wijsbegeerte, en zijn negen ballingschappen*. Levensschets van een Gereformeerd Predikant uit de dagen van de Dertigjarige oorlog, 1618-1648. Stichting de Gihonbron, Middelburg.

Nicolaus Treviranus was de grootvader van Lodewijk Georg Treviranus.

Uit Anhalt en Zwitserland, uit de Nederlanden, Engeland en elders ontvingen wij gaven van de broederlijke liefde, die merendeels door bemiddeling van de broeders te Wezel in ons bezit kwamen. Ja, de op de 22ste en 23ste Mei 1630 te Wezel vergaderde synode besloot zelfs, een collecte door het hele land tot leniging van onze nood te doen houden. Daar het kleine Neurenberger land ons op de duur niet onderhouden kon, moesten wij naar bedieningen in de vreemde omzien. Verscheidenen onzer vonden in Hessen een onderkomen. Ik zelf vond er in het jaar 1632 een te Bobstadt, een in het Benedenpaltsische oberamt Boxberg gelegen dorp.

Ongelukkigerwijs moesten wij na de slag bij Nördlingen ook van hier vluchten. Na vele beproevingen doorgestaan en bijna een geheel jaar rondgezworven te hebben, kwamen wij in het graafschap Nassau-Dietz aan.

In de stad Dietz werden wij door de inspector en eerste predikant **Nicolaas Treviranus**, zodra hij van onze aanwezigheid kennis had gekregen, in ons verblijf opgezocht. Als de zoon van een predikant, die indertijd ter oorzaak van de Gereformeerde belijdenis zijn vaderland, Westfalen, verlaten had, en hier in Nassau als het ware een nieuw vaderland had gevonden, trok hij zich vol liefde het lot zijner rondzwervende geloofsgenoten, en bovenal dat zijner ambtsbroeders, in die kommervolle tijd ten zeerste aan.

Met de meeste hartelijkheid wist hij ook voor mij de belangstelling op te wekken van de ambtman Dr. jur. Maarten Naurath, de trouwste raadsman van de vorstin **Sophia Hedwig, welke destijds als weduwe van graaf Ernst Casimir**, die ook stadhouder van Friesland en Groningen geweest was, met de voogdijschap was bekleed en namens haren minderjarigen zoon Hendrik Casimir regeerde.

Deze vorstin nu ontbood mij op zekeren voormiddag bij zich op haar kasteel Oraniënstein, op een half uur afstand van de stad gelegen, en vroeg mij tot in bijzonderheden naar mijne familie en naar al hetgeen mij tot dusver wedervaren was. Met steeds klimmende belangstelling luisterde zij naar alles, wat ik haar verhaalde. Herhaaldelijk kwamen haar de tranen in de ogen.

Na afloop van de audiëntie gaf zij mij de hand, en deed zij mij de onuitsprekelijk verrassende mededeling, dat zij mij tot haren hofprediker benoemde, en mij met de mijnen in haar kasteel een woning zou doen aanwijzen. Wie was er gelukkiger dan ik, die nu na zoveel doorgestane ontberingen en gevaren een toevluchtsoord voor mij en mijn arm gezin gevonden had! Ik had uit dankbaarheid wel voor de doorluchtige vrouwe op mijn knieën willen vallen.

De inspector Treviranus verblijdde zich later van ganser harte met mij, toen ik hem het gevoerde onderhoud mededeelde. "De Heere verlaat de Zijnen niet", zeide hij, "al laat Hij hen soms ook lang wachten; eindelijk daagt zijn hulp toch op".

Ik kan de Heere niet genoeg danken voor al de broederlijke liefde, die ik van deze oprechte en waarlijk ootmoedige dienaar onzes Heeren Jezus Christus gedurende de jaren mijner werkzaamheid in Nassau ondervonden heb. Verre van zich aan de minste hooghartigheid of heerszucht tegenover de onder zijn toezicht staande predikanten schuldig te maken, gedroeg bij zich veeleer als aller dienaar en achtte hij iedereen hoger dan zichzelf.

Daar mijn inkomen als hofprediker te klein was, om daarvan met de mijnen te kunnen leven, beval Treviranus mij in het jaar 1638 voor de predikantsplaats te Hanstütten aan, die door het vertrek van Ds. Ribelius vacant was geworden. Doch gij allen weet uit eigene ervaring maar al te goed, dat er in die jaren geen sprake kon zijn van welvaart. God de Heere had nog de tuchtroeden: verwoesting, honger en pestilentie, in de hand, want onze zonden schreiden ten hemel om wraak. Het was dan ook een tijd, zooals eenmaal door de Profheet Jeremia beschreven is (Hoofdst. 9 : 4 en 5): "Wacht u, een iegelijk van zijn vriend, en vertrouwt niet op enige broeder: want elk broeder doet niet dan bedriegen, en elk vriend wandelt in achterklap. En zij handelen bedrieglijk, een ieder met zijn vriend, en spreken de waarheid niet; zij leren hun tong leugen spreken, zij maken zich moede met verkeerdelijk te handelen".

Daarom, hoe vurig wij ook hoopten op vrede, de vrede bleef uit, en er volgden zelfs nieuwe bezoeken.

6. Hendrik Casimir, 1612-1640

Stadhouder van Friesland

Hendrik Casimir I (Arnhem, 31 jan. of 10 februari 1612 – Hulst, 12 of 22 juli 1640) was graaf van Nassau-Dietz en stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe vanaf 1632 tot zijn dood. Van 1620 tot 1640 was hij ook landcommandeur van de Duitse Orde. Hij volgde zijn vader Ernst Casimir op nadat die sneuvelde bij het Beleg van Roermond in 1632.

Tijdens het bewind van Hendrik Casimir ging het Friesland economisch gezien voor de wind. Op politiek gebied had Hendrik Casimir echter weinig in te brengen: hij kreeg een beperkt aantal instructies en was meer een bestuurlijk ambtenaar. Het wantrouwen tegen de stadhouder en de lokale machthebbers groeide naar aanleiding van de verdeling van de oorlogslasten.

In 1635 hadden negen Friese steden de door de stadhouder benoemde vroedschapsleden naar huis gestuurd. Zij wensten, evenals Franeker en Leeuwarden, een vrije raadsbestelling. De broer van de 17e-eeuwse historicus Lieuwe van Aitzema speelde een belangrijke rol als burgemeester van Dokkum. Op 5 november 1637 werden de zaken teruggedraaid, nadat de stadhouder had gedreigd Harlingen te bezetten. Enkel door militair ingrijpen en een interventie van de Raad van State in 1637 lukte het om in Friesland de gemoederen te bedaren. Vervolgens zijn voor iedere stad regeringsreglementen opgesteld, die in werking bleven tot 1748.

Hendrik Casimir was een kundig militair, maar trad nooit op de voorgrond. De stadhouder mocht van de Friese Staten niet op eigen gezag troepen verplaatsen. Hendrik Casimir was betrokken bij het Beleg van Breda, samen met stadhouder Frederik Hendrik. Op 4 juli 1640 raakte hij gewond in Sint Jansteen bij de Slag bij Hulst, een verwonding waaraan hij op 12 juli 1640 in het fort St. Anna in de polder van Namen overleed. Hendrik Casimir is begraven in Leeuwarden in de Grafkelder van de Friesche Nassau's. Hendrik Casimir was ongehuwd en had geen kinderen. Hij werd in Friesland opgevolgd door zijn broer Willem Frederik.

Hendrik Casimir I ging samen met zijn jongere broers Willem Frederik en Maurits in 1626 naar de universiteit in Leiden, waar Hendrik Alting (1583-1644) de zoons van Ernst Casimir gedegen onderwijs gaf.

Op jeugdige leeftijd, in 1620, werd Hendrik Casimir landcommandeur van de Ridderlijke Duitse Orde (Balije van Utrecht). Hij ging dienen in het leger van Frederik Hendrik en werd in december 1630 benoemd tot kolonel van de infanterie. Hendrik Casimir I streefde als stadhouder in de noordelijke gewesten naar meer eenheid in het bestuur. Alleen dan zouden deze provincies in de Republiek iets kunnen betekenen. De instructie die hij van de Staten ontving, was echter beperkter dan die van zijn vader. Evenals zijn vader stelde ook Hendrik Casimir I meer belang in militaire dan in bestuurszaken. Hij schijnt een liefhebber van lezen te zijn geweest. Een (aangetrouwd) neefje van Frederik Hendrik, die door Hendrik Casimir aan het Friese hof werd opgevoed, schreef in zijn memoires dat de Friese stadhouder 'in hoge mate houdt van lezen'.

Hendrik Casimir I had graag een verbintenis aangegaan met Louise Henriëtte, de oudste dochter van Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Zijn moeder drong daar ook sterk op aan. De besprekingen waren in een vergevorderd stadium en de huwelijksvoorwaarden reeds opgesteld. Amalia van Solms, de echtgenote van Frederik Hendrik, wist het echter tegen te houden. Zij stond er op dat haar dochter met een persoon uit een aanzienlijker Huis zou trouwen. Hendriks broer Willem Frederik schreef later in zijn dagboeken over een gesprek met Louise Henriëtte over deze gebeurtenis. Ze zei 'om mijn broeder gekreten te hebben, wou ook dat ze tesamen zouden trouwen, ook dat in Den Bosch de huwelijksvoorwaarden waren verbrand door haar moeder, die ertegen was. Frederik Hendrik wou het hebben voor 't leger.'

Over de militaire loopbaan van Hendrik Casimir I wordt vermeld: 'Hij toonde grote dapperheid en voortvarendheid in tal van belegeringen en veldtochten onder Frederik Hendrik aan het hoofd van zijn Fries-Groningse regimenten zonder evenwel nog buitengewoon op de voorgrond te treden.'⁵ In 1637 was hij bevelhebber over negentig compagnieën bij de poging om Breda (in 1625 heroverd door de Spanjaarden) terug te winnen. Door een schampschot aan zijn hand raakte hij gewond.

In het voorjaar van 1640 (tijdens de veldtocht van Frederik Hendrik naar Vlaanderen) probeerde Hendrik Casimir I Brugge in handen te krijgen. De inspanningen waren echter tevergeefs. Besloten werd een poging te wagen om Hulst in te nemen. Daar moest hij begin juli het fort Moervaart veroveren. Het was niet gemakkelijk om tot aanval over te gaan, omdat de troepen door het ondergelopen land moesten waden. Bij het bestormen van deze schans werd hij met zijn manschappen verrast door een grote groep Spaanse ruiters.

Hendrik Casimir ging over tot de aanval. De overmacht was echter te groot. Al snel sneuvelden diverse soldaten en een aantal officieren. Hendrik Casimir werd door een pistoolschot, gaande 'door de gordel ende linckersijde dich tusschen het ruggraet en eerste ribbe' ernstig gewond. Hij viel van zijn paard en lag meer dan een uur zwaargewond op de grond. Door het schot in zijn lendenen was hij verlamd geraakt vanaf zijn middel. Lijdelijk moest hij toezien hoe een Spaans soldaat hem beroofde van een sjerp en anderen hem zijn bontkraag en het zilveren en gouden borduursel aan zijn mouwen ontnamen. Uiteindelijk werd hij door een sergeant van een Gronings regiment gevonden. Op een 'brancard van pieken' werd Hendrik Casimir onder een jas van het slagveld gedragen. Aanvankelijk leek het erop dat zijn wonden niet dodelijk

zouden zijn. Het was echter heel moeilijk te bepalen of er ook sprake was van inwendige bloedingen. Hij had het heel warm vanwege de koorts en wilde steeds drinken. Na enkele dagen voelde hij geen pijn meer in de buik en kon hij zijn benen weer enigszins bewegen. Ook de koorts was weg en hij kon zelfs een kort briefje aan zijn moeder schrijven. Hendrik Casimir ontving medische hulp en de doktoren hielden zijn wond nauwlettend in de gaten. De geneeskundige behandeling mocht echter niet baten. Hoewel het met eten en slapen beter ging, zette het herstel niet door. Op een nacht kreeg hij enkele hartzwaktes en steeds begon hij te ijlen. Tijdens heldere momenten beseftte hij voor de poorten van de dood te liggen.

Op 12 juli 1640, acht dagen nadat hij door het schot was getroffen, overleed de achtentwintigjarige stadhouder in de schans Sint Anna, 's ochtends tegen acht uur. In het Koninklijk Huisarchief bevindt zich een verslag van de laatste ogenblikken van Hendrik Casimir I: 'Kort Verhaal van de Veld Predicant Do. Rintius Festus, van 't afsterven van Graaf Hendrik Casimir, 2 juli 1640, oude stijl.'

De veldpredikant⁸ schreef in dit verslag dat op 2/12 juli uit alles bleek dat het levenseinde van Hendrik Casimir nabij was. De predikant werd bij zijn bed geroepen en sprak enkele woorden 'tot onderwijzing, vermaning en troost'. Daarna vroeg hij of de stervende 'indien het God naar Zijn allerheiligste wil en onberispelijk oordeel believeen mocht Zijne Excellentie van dit rampzalige leven door den dodelijken afgang te halen, bereidwillig was de beroeping Godes te volgen en Gode gehoorzamende zich tot den dood te schikken?'

Hendrik Casimir antwoordde daarop: 'Ja, ik ben bereid als 't God belieft, ik offer mijn lichaam en ziel Gode op, Hij doe daarmede als 't Hem belieft. Ik zal Gode gehoorzamen, de Heere spreke alleen en ik Zijn knecht zal horen van nu aan tot in eeuwigheid.'

Ds. Festus vroeg daarop 'naardien geen ware bereidwilligheid tot de dood kan zijn zonder een oprecht geloof', 'of dan met Zijne Excellentie geloofde dat Christus Jezus was de Zaligmaker aller gelovigen en in het bijzonder zijn Heiland en Verlosser? En of hij niet vastelijk vertrouwde dat God hem, onaangezien de veelheid zijner zonden (waarvan Zijn Excellentie merkelijke tekenen van berouw toonde), nochtans door Christus zou genadig zijn en hem door Zijn bitter lijden, smadelijke dood en dierbare bloedstorting vergeving der zonden, de ware gerechtigheid en dat eeuwige leven zelf schenke?'

De stervende antwoordde, 'dat hij al zijn hoop, troost en vertrouwen stelde op Christus Jezus, Die hij bekende zijn Zaligmaker te zijn en vertrouwde dat God hem zijn zonden, die hem van harte leed waren, zou vergeven en in Zijn genade en dat eeuwige leven aannemen.'

Ds. Festus schreef erbij: 'Zijne Excellentie deed die belijdenis met zulk een beweegnis des gemoeds en zulk een verheffing des harten dat de omstanders lichtelijk konden merken dat het niet ware een blote belijdenis des monds, maar dat het sproot uit een inwendig geloof des harten.'

De predikant deed daarna een gebed en vermaande de stervende 'zijn hart te ontslaan van alle bekommernissen dezer benedenwereldse dingen.'

Hendrik Casimir zei daarop dat hij bekommerd was over zijn moeder van wie hij wist dat ze 'hooglijke over zijn dood zou bedroefd zijn.'

De predikant antwoordde, dat hij 'zulke hartstochten in hem niet zozeer kon misprijzen', omdat God zulke genegenheden in de mensenharten geplant heeft. Hij wees er op, dat het ook behoorde tot die eer die de kinderen hun ouders volgens Gods wet schuldig zijn te bewijzen. Dat Christus ook aan het kruis in het uiterste van Zijn

leven zorg gedragen heeft voor zijn moeder. Ds. Festus vermaande de stervende echter ook dat hij zich daarover niet al te zeer moest bekommeren, maar 'gedenken dat God, een Vader zijnde van de weduwen, naar Zijn vaderlijke goedheid en zorg die Hij voor de weduwen draagt, óf haar droefheid zou eindigen en minderen, óf haar door Zijn Geest zou troosten en sterken of door enig middel haar gemoed bevredigen.'

De stervende stelde de predikant nog de vraag 'of het niet bezwaarlijk was voor de consciëntie dat iemand zo met wil zich in 't perikel des doods begaf?'

De predikant antwoordde dat niemand zich zonder nood en zonder daartoe beroepen te zijn in het gevaar behoort te begeven, want wie 't gevaar zoekt, zal daarin vergaan. Maar dat gold niet voor Hendrik Casimir, omdat hij 'wettelijk daartoe was beroepen en in 't bijzonder tot deze charge gecommandeerd.' 'Het behoort dan Zijn Excellentie tot eer geduid te worden dat hij onder zijn vijanden geraakt zijnde niet als een bloodaard gevluht is, maar als een eerlijk soldaat dapperlijk gestreden heeft en zijn leven niet dierbaar gehouden heeft, maar sterk zijnde voor de stede zijns Gods hetzelfde voor de ware religie en 's lands welvaren gewaagd heeft.'

Ds. Festus vermaande Hendrik Casimir om 'in ware erkentems en leedwezen zijner zonden zich neder te werpen voor de voetschamel van de troon der genade Godes en God aan te roepen om vergeving van al zijn misdaden en nochtans ook in vast vertrouwen op de genade Gods en verhoring van zijn gebed zijn hart opwaarts te verheffen en de predikant in 't bidden met zijn hart na te volgen.'

Daarop zei Hendrik Casimir in het Latijn: 'Sursum corda' 'Dat is: Laat ons onze harten opwaarts verheffen en daarmee zijn handen opwaarts heffende is hij de predikant in 't gebed nagevolgd. En nadat de predikant het gebed geëindigd had, heeft Zijn Excellentie 't gebed wijders vervolgd met de woorden van de 130^e Psalm, dezelve psalm van woord tot woord van 't eerste tot het laatste met goed verstand, met een heilige aandacht, met een bijzondere beweegnis des gemoeds reciterende.'

Ds. Festus heeft daarna 'zijn handen opwaarts ten hemel verheffende God gebeden dat Hij toch de troon Zijner genade wilde ontsluiten en dat zo ernstig zo ijverig gebed van Zijn Excellentie voor Hem laten komen, Hem aangenaam laten zijn en verhoren om Christus' wil.'

De predikant sprak daarna nog enige woorden van onderwijs, vermaning en vertroosting.

Daarna begaf de stervende zich weer tot het gebed. Hij bad enkele keren 'hoewel met een zwakke stem nochtans met genoegzaam duidelijke woorden' het Onze Vader. 'En nadat hem de stem begaf, heeft hij nog niet afgelaten God te bidden, zijn mond en lippen roerende en zijn handen opwaarts heffende gaf hij te kennen dat hij ook tot het uiterste toe niet afliet door de hamer van gedurige gebeden aan de poort der genade te kloppen, opdat zijn ziel uit de aarden hut des lichaams verhuizende in de hemelse woning mocht ingelaten worden.'

Nadat de stervende al zijn krachten had verloren en het duidelijk was dat zijn laatste ogenblikken waren aangebroken, heeft de predikant nog een gebed gedaan, dat hij met het *Onze Vader* besloot. De aanwezige dokter Rumphio had gemerkt dat Hendrik Casimir de laatste snik gaf, toen de bede '*Uw wil geschiede gelijk in den hemel, alzo ook op de aarde*' werd uitgesproken.

'En is alzo Zijn Excellentie graaf Hendrik, wiens gedachtenis bij ons in ere moet zijn, christelijk en Godvruchtiglijk in den Heere ontslapen in de armen van de heer hofmeester Oostheijm, in het bijzijn van zijn heer broeder graaf Willem, in het aanzien van zowel edellieden als andere dienaars van zijn hof. De 2^e juli 's morgens omtrent acht uren in 't jaar na de geboorte onzes Zaligmakers 1640 in de schans St. Anna ten huize van de majoor.'

Ds. Festus beëindigde zijn verslag als volgt:

'Betuige ik, ondergeschrevene, voor God, Die een Kenner der harten is, dat dit kort verhaal hoewel inderhaast nochtans naar de waarheid van mij geschreven is en dat ik de formele woorden van Zijn Excellentie zo veel de memorie toeliet gehouden heb.' Daarna volgt ondertekening van het verslag.

Het lichaam van Hendrik Casimir werd in de grafkelder in het koor van de Grote Kerk te Leeuwarden bijgezet op 7 januari 1641.

Het overlijden van Hendrik Casimir werd zelfs door zijn vijanden betreurd. Toen een van de Spaanse officieren het bericht van zijn overlijden ontving, kon hij zich niet weerhouden om te zeggen: 'Heden is de braafste kapitein in Nederland gestorven.'

Catharina Belgica, gravin van Hanau, een dochter van Willem van Oranje uit diens huwelijk met Charlotte de Bourbon, stuurde een condoleance brief aan Willem Frederik. Ze betreude het verlies van Hendrik Casimir zeer, niet alleen vanwege de nauwe verwantschap, maar ook vanwege de bewijzen van eer en gunst die ze altijd van hem had ontvangen. Ze had hem daarom ook 'een lang leven van de Almachtige' van harte gegund, 'ons Huis en dit land ten beste'. Catharina Belgica liet er op volgen: 'We moeten hem echter de eeuwige vreugde niet misgunnen en denken aan de heerlijke verwisseling die hij heeft mogen doen.'

De geschiedschrijver J. Blomhert getuigde van Hendrik Casimir I: 'Bij zijn heldenmoed droeg hij de roem na, van vroom, godzalig, daarbij vriendelijk en zachtmoedig te zijn, echter ook ontzaggelijk en ernstig'.

Tijdens zijn leven hield Hendrik Casimir I zich bezig met het onderzoek van Gods Woord. De bewijzen daarvan zijn nog aanwezig in het Koninklijk Huisarchief. Daar bevinden zich enkele persoonlijke documenten waarin hij tal van Bijbelteksten verwerkt heeft met verwijzingen naar die teksten in de kantlijn.

7. Willem II. 1626-1650. Prins van Oranje

Willem II (Den Haag, 27 mei 1626 – aldaar, 6 november 1650), prins van Oranje en graaf van Nassau-Oranje, was tussen 1647 en 1650 stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Overijssel, Gelre en Zutphen, Groningen en Drenthe.

Hij was de zoon van stadhouder en prins Frederik Hendrik van Oranje en Amalia van Solms. Hij trouwde op 14-jarige leeftijd met de negenjarige Maria Henriëtte Stuart, de oudste dochter van koning Karel I van Engeland.

Willem was in veel opzichten een ambitieuze en niet steeds diplomatieke man. Hij had nog als laatste der stadhouders oog voor alle 17 Nederlanden en had daarmee voor de tijd waarin hij aantrad grote plannen. Hij constateerde in de Republiek der Verenigde Nederlanden te veel particularisme en verdeeldheid en zag kansen het land tot een meer gecentraliseerd, calvinistisch land te maken met hemzelf in een spilfunctie, mogelijk als monarch. Hij steunde daarbij op de orthodoxe calvinisten en kwam al gauw in conflict met de op financiële belangen gerichte Staatsgezinden.

Hij was het in toenemende mate oneens met de politiek van religieuze tolerantie die zijn vader toepaste voor de veroverde Generaliteitslanden, waar de bevolking grotendeels Rooms-katholiek wenste te blijven.

Willem droeg zijn steentje bij tijdens de Tachtigjarige Oorlog, waarbij de Hinderlaag bij Bergen op Zoom (1643) zijn eerste wapenfeit was. De vredesbesprekingen met de Spaanse koning waren geheel niet naar zijn zin, maar zij waren al te ver gevorderd om nog tot staan gebracht te worden toen zijn vader in 1647 stierf. Ook zijn moeder speelde daarbij een rol. Zij werd voor derving van inkomsten bij vrede schadeloos gesteld. Oppositie tegen de ratificatie van de Vrede van Münster kwam van Zeeland. Willem adviseerde tevergeefs de andere gewesten ook tegen te stemmen. Daarna verliet hij Den Haag om vooral zijn onmacht tegenover het gewest Holland te verbergen.

De Vrede van Münster bracht economische ellende mee voor Zeeland omdat de handel op Schelde, Sas en Zwin zich weer naar Vlaamse havens verplaatste. De kolonie van de West-Indische Compagnie in Brazilië ging verloren en dat veroorzaakte grote onvrede. Verder werd overal in de Generaliteitslanden, (behalve in Overmaas), de Hervorming doorgevoerd, wat tot spanningen leidde. De staatse

handelaren in Holland zagen niet in dat zij daarvoor moesten betalen. Willem steunde de orthodoxen niet alleen moreel; in zijn eigen graafschap Lingen stelde hij een drost aan, Rutger van Haersolte, die in dit Rooms-katholieke gebied de priesters verving door dominees en de kerken ontdeed van alle sier. Het werd echter spoedig duidelijk dat het allemaal niets uitmaakte; de Contrareformatie had zijn werk gedaan en de bevolking bleef rooms-katholiek. De orthodoxen wilden hardere maatregelen en een sterker leger. De Hollandse steden, vooral Amsterdam, Dordrecht, Delft, Haarlem en het West-Friese Hoorn en Medemblik, wilden juist verkleining van het leger en handhaving van de waardgelden. De staatkundige verhoudingen in de republiek waren onduidelijk; grote vraag was wie nu eigenlijk het land regeerde.

In juli 1650 probeerde Willem dit vacuüm in zijn voordeel te beslechten. Samen met Willem Frederik van Nassau-Dietz, stadhouder van Friesland, bereidde hij een staatsgreep voor die tot doel had de rol van de Staten-Generaal te versterken en de macht van het gewest Holland te breken. Eerst was er een propaganda-veldtocht. Er werd in Holland een vervalst geschrift uitgegeven dat later bekend stond als De elf artikelen. Daarin stond dat in geval van een Engelse burgeroorlog de regenten het parlement van Engeland - dat zojuist Willems schoonvader had laten onthoofden - zouden steunen met militaire troepen.

Ook de Zuid-Nederlandse ('Spaanse') regering in Brussel had alle reden te voorkomen dat Willem de vrede zou breken. Toch gaven de Staten-Generaal de Prins een bezending voor de voornaamste steden in het gewest Holland.

Een aantal tegenstanders werd aangehouden, zoals admiraal Witte de With. Hij werd in de Haagse Voorpoort gevangengezet. Zes Statenleden werden 30 juli gearresteerd in het stadhoudelijk kwartier aan het Binnenhof, net als Van Oldenbarnevelt in 1618 door prins Maurits. Het zestal werd opgesloten op Slot Loevestein, onder wie Jacob de Witt (vader van de latere raadspensionaris van Holland Johan de Witt) en de burgemeesters van Haarlem, Delft, Hoorn en Medemblik.

Willem kreeg geen steun van Zeeland en Holland om in naam van de Staten-Generaal in te grijpen en eenzijdig legereenheden te ontbinden. De prins trok met zijn leger van Dordrecht naar Delft en Amsterdam. Een deel van de troepen, onder Cornelis van Aerssen en Frederik van Dohna, verdwaalde in de nacht van 29 op 30 juli op de hei bij Hilversum door onweer en slecht zicht. Een postbode bracht burgemeester Cornelis Bicker van de bedreiging op de hoogte. Poorten werden gesloten, bruggen opgehaald, de schutterij gemobiliseerd en kanonnen naar de wallen gesleept.

Hoewel de verrassingsaanval op Amsterdam zo mislukte, kreeg de Prins wel zijn zin. Cornelis de Graeff kreeg van Willem te horen dat Cornelis Bicker en zijn broer Andries Bicker uit de Amsterdamse vroedschap moesten verdwijnen, wat gebeurde. Maar binnen een jaar waren de gebroeders Bicker in hun ambten hersteld. De Loevesteinse factie werd vrijgelaten. Deze poging tot een staatsgreep en aanval op de grote handelsstad Amsterdam maakte in heel Europa een slechte indruk. Joost van den Vondel dichtte: 'Geen adel, maar een schelm, heeft lust de Kroon der steden te trappen met den hoef (...)'.
(...)

Willem Frederik die ruim twaalf jaar jonger was dan hij, belangrijk was in zijn pogingen om aan het hof meer geaccepteerd te worden.

Voor zijn geestelijk welzijn was de omgang met Willem II echter niet gunstig. In het gezelschap van de prins gebeurden veel dingen die strijdig waren met Gods gebod. Er werd bijvoorbeeld gespeeld om geld, zelfs op zondag. Zijn geweten liet Willem

Frederik niet met rust. Op een zondag in augustus besloot hij ermee te breken. 'Ik speelde en verloor veel geld, 't welk ik niet meer doen zal, om niemands wil, op een zondag'

Met het zedelijk leven van Willem II was het niet best gesteld. Hoewel hij in 1641 (op veertienjarige leeftijd) was gehuwd met (de negenjarige) Mary Stuart I (1631-1660), liet hij zich met diverse andere vrouwen en meisjes in. De biograaf van Willem Frederik merkt hierbij op: 'Willem Frederik was dertig en ongehuwd, maar kon zich desondanks niet met zo veel overtuiging en zo onbekommerd op allerlei verboden vermaak storten als prins Willem.'

Eind oktober 1650 was Willem Frederik met Willem II op de Veluwe. Na de hele dag te hebben gejaagd werd Willem II op 27 oktober ziek. Twee dagen later vervoerde men hem per schip van Dieren naar Den Haag, waar hij beter kon worden verpleegd. De artsen constateerden pokken. Na enkele dagen leek het de goede kant op te gaan. Op 6 november werd zijn toestand echter plotseling levensbedreigend. Volgens de arts had hij longontsteking opgelopen. Slechts een paar uur later overleed de vierentwintigjarige prins.

Zijn weduwe was in verwachting en het eind van haar zwangerschap in zicht. Voor het Huis van Oranje waren het niet alleen zeer droevige, maar ook spannende dagen. Als er geen zoon geboren zou worden, dan was het Huis van Oranje in de mannelijke lijn uitgestorven.

Acht dagen na het sterven van Willem II beviel de negentienjarige Mary Stuart echter van een zoon, de latere stadhouder-koning **Willem III**. Groningen (en Drenthe) benoemden Willem Frederik tot stadhouder. De andere gewesten stelden, in navolging en op aandringen van Holland, geen stadhouder meer aan. Het eerste stadhouderloze tijdperk brak aan.

Willems stoffelijk overschot werd in maart 1651 bijgezet in de grafkelder van Oranje-Nassau in de Nieuwe Kerk in Delft. De Staatsgezinden maakten gebruik van de verwarring in het vijandelijke orangistische kamp. Er was in Holland en Zeeland inmiddels een grote meerderheid ontstaan die geen stadhouder meer wenste, en deze gewesten sleepten Utrecht mee: het **Eerste Stadhouderloze Tijdperk** was geboren, 1650. Staatkundige verhoudingen werden besproken in de Grote Vergadering ("Unie, militie en religie").

Groen van Prinsterer:

1645 — 1648.

De vredehandel was omslachtig en van lange duur. Het weefsel van eisen en rechten, waar het zwaard ter doorsnijding te kort schoot, kon niet dan met onbeschrijflijke moeite worden ontward. In het bondgenootschap van de Republiek met Frankrijk lag een groot bezwaar; zij had zich tot oorlogen verplicht, zolang deze bondgenoot geen voldoening zou hebben erlangd. Op aandrang van Holland, werd ze desniettemin overgehaald tot afzonderlijk verdrag. Alleen tussen Frankrijk en Spanje kwam het tot geen vergelijk. De Verenigde Nederlanden werden, bij de Westfaalsche vrede, op de meest gunstige en eervolle voorwaarden, als onafhankelijke Mogendheid erkend.

Onderhandelingen te Munster en Osnabruëk; Spanje had zich in de beginne, maar tevergeefs, tot de Prins van Oranje gewend.

Voornaamste afgevaardigden (Jan. 1646 vertrokken) Pauw en de Knuyt. Beslissend zou ook ditmaal het voorbeeld van de Republiek zijn. Zij moest, volgens het traktaat

van 1635, in overeenstemming met Frankrijk, te werk gaan, maar Spanje beproefde steeds haar te bewegen tot een verbreken of ontduiken van deze overeenkomst. Het gelukte. De meeste Gewesten (Utrecht en Zeeland niet) wilden vrede, om de gunstige aanbiedingen, om na-ijver tegen de stadhouderlijke invloed, om de zware oorlogskosten, om de argwaan tegen de Fransen, verdubbeld door een ontwerp van verwisseling van de Nederlanden tegen Catalonië en van een huwelijk tussen Lodewijk XIV en een Spaanse Prinses. Holland inzonderheid was voor Frankrijk beducht; dit kon een toevlucht en steun voor de Roomsers zijn, voor de zes Provinciën, voor de Stadhouder, reeds met Engeland en Brandenburg bevriend. —

Nog bij het leven van Frederik Hendrik (15 Dec. 1646) tekening van de Preliminieren; eerst na zijn dood (14 Maart 1647) VREDE VAN MUNSTER (30 Jan. 1648), waarbij in Duitsland de staatsregeling behouden, de godsdienstvrijheid voor Luthersers en ook voor Gereformeerde Vorsten bevestigd, in Europa het stelsel van evenwicht van de Grote Mogendheden, voor kleinere Staten onmisbaar, ontwikkeld, en, wat de Verenigde Nederlanden aangaat, het zegel op het werk van 80 jaren gedrukt werd. Spanje erkent de Verenigde Nederlanden als Vrije en Soevereine Staten, Provinciën en Landen." (Art. 1) "Een iegelijk zal behouden de Landschappen, Steden, Plaatsen, landen en Heerlijkheden die hij tegenwoordig houdt en bezit." (Art. 3). „De rivier de Schelde, alsmede de kanalen van 't Sas, Swijn en andere zeegeten daarop responderende, zullen van de zijde van de Staten gesloten' worden gehouden." (Art. 14).

Dit sluiten van de Schelde, een ongehoorde vernedering, was de bevestiging *jure* van hetgeen reeds een halve eeuw *facto* bestond. "God heeft ons deze rust bezorgd."

Heftig en ijdel protest van de Paus tegen de bepalingen waarbij aan de ketters godsdiensttoefening vergund werd.

De Republiek trad aan de hoofdstrekking van de Franse diplomatie (overmeestering van de Spaanse Nederlanden en van het graafschap Bourgogne) eens voor altijd in de weg. En geen bedenking, kunst noch geweld, vermocht, sedert, haar van deze standplaats te doen wijken". Verontwaardiging van de Fransen over de trouwloosheid van de bondgenoot. Was er voor dit beklag generlei grond? of wilde misschien Mazarin geen vrede, zolang Frankrijk niet meester van geheel België werd? De kardinaal was, in de toenmalige omstandigheden, zo onhandelbaar niet. Met meer nauwgezetheid zon de Republiek waarschijnlijk, zender dat ze aldus België prijs gaf, de algemene vrede bewerkt en tevens de wrok van de Franse regering hebben ontgaan.

Het stadhouderschap van ***Frederik Hendrik is een van de meest luistervolle tijden van het Gemenebest.***

Wellicht is het nooit rijker geweest aan innerlijke kracht. De wereldhandel stelde dit kleine landje in staat om, zonder overspanning, de meest geduchte Mogendheden te weerstaan, het vijandelijk grondgebied te bestoken, tegen overheersing en gewetensdwang bijstand te verlenen, en in de schaal van Europese belangen beslissend overwicht te leggen.

De handel werd bij voortduring door de oorlog gevoed. "De visserij, scheepvaart en koophandel, hebben zulk een menigte van volk van de andere landen herwaarts getrokken, dat ze alle steden hebben moeten groter maken en het land betimmeren, in voege dat de oorlog gestrekt heeft tot benedictie van de inwoners; en hoezeer zij vermenigvuldigden, zo werden zij nochtans alom rijk, niettegenstaande de Groote en dagelijkse nieuwe belastingen"

De vaart op de Oost- en West-Indien; de handel op de Oostzee, ten koste van de

Hanze zeesteden bijna geheel bemachtigd; de lijnvaart, waardoor een groot deel van Duitsland werd verzorgd; de Levanthandel; de handel op het Noorden (met Rusland sedert 1604), de vrachtvaart, zijnde de Nederlanders door het goedkope van de vrachten, de voerlieden van geheel Europa, geworden; voorts de visserij en de talbrijken en allerlei takken van nijverheid en vertier.

De legers van de Republiek waren een krijgsschool (§ 271); de vloten en werven een kweekplaats voor zeevaarkunde en scheepsbouw.

Zweden is een voornaam deel van beschaving en welvaart aan Holland verplicht. Gothenburg, de tweede stad des rijks, gesticht door ongeveer 100 huisgezinnen van Hollandse vissers.

Verbazende uitbreiding en verbetering van de ijzer en geschutgieterijen door een Hollands koopman (L. de Geer; 1587-1652) in staat (1644) om op eigen kosten, in de Hollandse havens, een hulpvloot van 32 schepen met 3000 koppen uit te rusten, waardoor, in de oorlog tegen Denemarken, na luisterrijke zege (Okt. 1644), de kans ten voordele van Zweden werd gekeerd.

Reeds in 1618 een gezantschap uit Rusland om hulp tegen Polen en de Paus, met klachten over het woelen van de Jezuïeten. Van 1609 tot 1630 ongeveer 200 gezantschappen herwaarts.

8. WILLEM FREDERIK 1613-1664. Stadhouders van Friesland.

Willem Frederik (Arnhem, 7 augustus 1613 – Leeuwarden, 31 oktober 1664), graaf van Nassau-Dietz (1640-1654), vorst van Nassau-Dietz (1654-1664); stadhouder van Friesland (1640-1664), stadhouder van Groningen en Drenthe (1650-1664), landcommandeur van de Duitse Orde (1641-1664), was de zoon van Ernst Casimir van Nassau-Dietz en Sophia Hedwig van Brunswijk-Wolfenbüttel. Willem Frederik is een stamvader van het huidige koninklijk huis in Nederland.

Willem Frederik studeerde in Leiden en Groningen en nam daarna dienst in het leger van Frederik Hendrik van Oranje. In 1640 nam hij deel aan de strijd om Hulst, waarbij zijn oudere broer Hendrik Casimir I van Nassau-Dietz sneuvelde. Vervolgens ontstond een conflict met Frederik Hendrik van Oranje over de vraag wie Hendrik Casimir zou opvolgen als stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe.

Als opperbevelhebber van het leger weigerde Frederik Hendrik dan ook om Willem Frederik tot veldmaarschalk te benoemen. Willem Frederik deed er alles aan om Frederik Hendriks vertrouwen te winnen. Uiteindelijk werd hij stadhouder van Friesland en Frederik Hendrik van Groningen en Drenthe. Tegen die tijd was de Tachtigjarige Oorlog bijna ten einde.

In 1650 leidde hij de mislukte aanslag op Amsterdam in opdracht van Willem II. Toen die even later plots overleed, werd Willem Frederik alsnog stadhouder van Groningen en Drenthe. Zijn benoeming tot veldmaarschalk van de Republiek werd enkele malen door Johan en Cornelis de Witt de Graaf tegengehouden.

Willem Frederik trouwde op 2 mei 1652 te Kleef met de vijfde dochter van Frederik Hendrik, zijn achternicht **Albertine Agnes van Nassau** (1634-1696).

In 1662 werd hij door de Staten van Friesland aan het hoofd van een klein expeditieleger gesteld dat de orde in de stad Groningen moest herstellen. In die stad waren problemen ontstaan rond Johan Schulenborgh.

Tijdens een jachtpartij wilde Willem Frederik een schot lossen met zijn zadelpistool, dat weigerde af te gaan. Bij het schoonmaken van het pistool kreeg hij een schot door zijn kin en kaak. Hij overleed op 31 oktober 1664 ten gevolge van dit ongeval. Zijn stoffelijk overschot werd bijgezet in de grafkelder van de Friesche Nassau's in Leeuwarden. Het pistool waarmee hij zich doodde, bevindt zich in het Rijksmuseum Amsterdam.

Hij werd na zijn dood opgevolgd door zijn zoon Hendrik Casimir II; de weduwe Albertine Agnes werd 'regentes' voor haar zoon.

Willem Frederik is ook bekend geworden vanwege zijn dagboeken die later teruggevonden zijn. Hierin schreef hij openhartig over emotionele onderwerpen als ziekte, lust, drankzucht, berouw en schuld. Tijdens ziektes en onpasselijkheden hield

hij zorgvuldig zijn stoelgang en braakpartijen bij.

Willem Frederik werd na het overlijden van zijn broer **Hendrik Casimir I** diens opvolger als stadhouder van Friesland. Hendrik Casimir had twee dagen voor zijn sterven nog een brief geschreven aan de Staten van Friesland met het verzoek zijn broer aan te wijzen als zijn opvolger.

Willem Frederik was op 17 augustus 1613 te Arnhem geboren. Hij was één jaar jonger dan Hendrik Casimir I. Toen hij nog maar elf jaar was, kreeg hij op verzoek van zijn vader al de rang van kapitein over een compagnie Zwitsers in Staatse dienst. In 1628 werd hij ernstig ziek. Een broertje en zusje overleden aan de pokken. De vijftienjarige Willem Frederik mocht herstellen. Later zou hij daar de beschermende hand des Heeren in zien. Er was voor hem nog een taak weggelegd.'

Zijn vader, Ernst Casimir, verbleef iedere zomer op het strijdtoneel. Om zijn zoons militaire ervaring op te laten doen nam hij hen in 1629 mee naar Brabant, waar ze de belegering en verovering van 's-Hertogenbosch meemaakten. Op zeventienjarige leeftijd begon de daadwerkelijke militaire loopbaan van Willem Frederik. Hij werd in de rang van ritmeester aanvoerder van een compagnie ruiters. Meerdere keren werd de jonge Willem Frederik wonderlijk bewaard. Tijdens een verblijf bij zijn moeder in Dietz kreeg hij een ongeluk met een geladen geweer, toen hij op vogels aan het jagen was. In Anholt brak eens een pistool in zijn hand, waardoor hij een hoofdwond opliep. In 1637 raakte hij gewond bij de belegering van Breda. Zijn leven bleef echter gespaard. Tijdens de aanval bij Hulst in 1640 toonde hij grote dapperheid. Hij bleef zelf ongedeerd, maar zijn broer Hendrik Casimir werd neergeschoten en overleed acht dagen later.

In 1640 volgde hij zijn broer op als stadhouder van Friesland. In Groningen en Drenthe wist de Hollandse stadhouder Frederik Hendrik het stadhouderschap te verkrijgen. Frederik Hendrik wilde ook graag Friesland erbij hebben, maar tot ongenoegen van hem en zijn vrouw hadden de Staten van Friesland al op 21 juli Willem Frederik tot stadhouder benoemd. Deze benoeming werd nadrukkelijk gesteund door de Gereformeerde predikanten, die een voorkeur hadden voor de Friese Nassaus vanwege hun rechtzinnigheid.

Frederik Hendrik was verbolgen over het besluit van de Friese Staten. Hij nam wraak en probeerde door middel van zijn aanhangers het de jonge stadhouder op allerlei manieren moeilijk te maken. Hij gaf het regiment van Hendrik Casimir I (waarover eerder Ernst Casimir nog het commando had gevoerd) niet aan Willem Frederik, maar aan een broer van Amalia van Solms. Een militaire reden was daarvoor niet aan te dragen, Willem Frederik had al duidelijk blijk gegeven van zijn bekwaamheden in de oorlogsvoering. Willem Frederik moest het in het leger blijven doen met de bescheiden rang van ritmeester.

Zijn moeder, *Sophia Hedwig*, reisde in november zelfs naar Den Haag om de zaak van haar zoon te bepleiten. Willem was op dat moment ziek. Ze kon 'zeer kwalijk verteren dat men het bloed van haar man en van haar zoon, beide ten dienste van 't land vergoten, zo weinig in consideratie nam.' Haar krachtige pleidooi leidde echter niet tot het gewenste resultaat. Frederik Hendrik bleef de Friese stadhouder dwarszitten.

Toen Willem in januari 1641 weer in Den Haag kwam, werd hij met de nek aangekeken. Hij durfde zelfs geen zitting te nemen in de Raad van State, hoewel hij daar als stadhouder van Friesland recht toe had. De verhoudingen werden iets beter, nadat Willem Frederik een aantal concessies had gedaan. Een daarvan was dat hij er in toestemde dat Frederik Hendriks zoon, Willem II, in Friesland de 'survivance' kreeg.

Als Willem Frederik zou sterven zonder een zoon na te laten, mocht Willem II hem opvolgen. Ondanks alles bleef Amalia van Solms, de echtgenote van Frederik Hendrik, Willem Frederik altijd verwijten maken.

De loopbaan van Willem Frederik speelde zich, net als die van zijn vader en van zijn broer, hoofdzakelijk in het leger af. In de wintermaanden verbleef hij in Friesland, in het voorjaar vertrok hij naar Den Haag waar hij zijn rehabilitatie aan het hof probeerde te bewerkstelligen. Aan het begin van de zomer ging hij mee op veldtocht met het leger van Frederik Hendrik. Pas aan het einde van het jaar kwam hij weer terug in Leeuwarden, nadat hij de prins eerst nog naar Den Haag had vergezeld en in die stad nog enige tijd was gebleven.

Willem Frederik stond voor de opdracht, daartoe aangespoord door zijn moeder, om te proberen tot een huwelijk te komen met de oudste dochter van Frederik Hendrik, Louise Henriëtte. Deze opdracht was verre van eenvoudig. Pogingen met hetzelfde doel van zijn broer Hendrik Casimir waren op het laatste moment tegengehouden door Amalia van Solms. De onderlinge verhoudingen waren er na die tijd met beter op geworden. Toch mocht de moed niet worden opgegeven. Een huwelijk met een Oranje zou van groot politiek en dynastiek belang zijn voor de Friese Nassaus. Als een huwelijk met Louise Henriëtte niet tot de mogelijkheden zou behoren, kon hij altijd nog om de hand van haar jongere zus Albertine Agnes vragen. Willem Frederik beloofde zijn moeder dat hij zou proberen met een van beiden te trouwen. Een ander zou pas in beeld kunnen komen als beide prinsessen in het huwelijk waren getreden.

Dagboek

Na het sterven van zijn moeder in 1642 had Willem Frederik geen naaste familie meer. In 1643 begon hij met het maken van aantekeningen in een kantooralbum. Op die manier ontstonden zijn dagboeken.' Hij gaf daarin de data weer in zowel de traditionele 'juliaanse' tijdrekening als de nieuwe 'gregoriaanse' kalender. Laatstgenoemde kalender werd in Den Haag gehanteerd, terwijl de Friezen vasthielden aan de oude tijd.

Willem Frederik was in het zomerseizoen regelmatig in het gezelschap van de jonge prins **Willem II** (1626-1650), de oudste zoon van Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Hij beseftte dat de gunst van Willem II, die ruim twaalf jaar jonger was dan hij, belangrijk was in zijn pogingen om aan het hof meer geaccepteerd te worden. Voor zijn geestelijk welzijn was de omgang met Willem II echter niet gunstig. In het gezelschap van de prins gebeurden veel dingen die strijdig waren met Gods gebod. Er werd bijvoorbeeld gespeeld om geld, zelfs op zondag. Zijn geweten liet Willem Frederik niet met rust. Op een zondag in augustus besloot hij ermee te breken. 'Ik speelde en verloor veel geld, 't welk ik niet meer doen zal, om niemands wil, op een zondag'

Met het zedelijk leven van Willem II was het niet best gesteld. Hoewel hij in 1641 (op veertienjarige leeftijd) was gehuwd met (de negenjarige) Mary Stuart I (1631-1660), liet hij zich met diverse andere vrouwen en meisjes in. De biograaf van Willem Frederik merkt hierbij op: 'Willem Frederik was dertig en ongehuwd, maar kon zich desondanks niet met zo veel overtuiging en zo onbekommerd op allerlei verboden vermaak storten als prins Willem.'

Ook in het leven van Willem Frederik komen zwarte bladzijden voor. Toch bleef zijn geweten hem achtervolgen. Willem Frederik probeerde als hij in Den Haag was zo veel mogelijk Louise Henriëtte te spreken. In 1644 stonden haar ouders inmiddels positiever tegenover hem. Zijn voorzichtige manier van opereren aan het hof en zijn

moedige optreden tijdens de legercampagnes in de zomer hadden daaraan veel bijgedragen. In het voorjaar van 1644 sprak hij Louise Henriëtte dikwijls en hij kon merken dat ze hem wel mocht. Er waren echter meer gegadigden voor Louise Henriëtte. Haar ouders hoopten op een verbintenis met de Engelse kroonprins Karel Stuart of anders met Frederik Willem, de keurvorst van Brandenburg. Een huwelijk van hun dochter met een van hen zou het aanzien van het Huis van Oranje aanzienlijk vermeerderen en was van groot politiek belang.

Naast de genoemde personen had Willem Frederik nog een geduchte 'concurrent' in Henri Charles de la Trémouille, de prins van Talmont, een achterkleinzoon van Willem van Oranje die uit Frankrijk naar Holland was gevlucht. Willem Frederik besepte dus wel dat het heel moeilijk zou worden om Louise Henriëtte aan zijn zijde te krijgen.

Toen hij eind 1644 nogal onder de indruk was van de vijfendertigjarige Eleonora Mauritia van Crato, wenste hij wel dat Louise Henriëtte en Albertme Agnes al verloofd waren. Dan kon hij haar namelijk ten huwelijk vragen. Ze was een dochter van Emilia van Oranje, een halfzus van Frederik Hendrik, en een paar jaar ouder dan Willem Frederik, die haar vaak 'Mauke' noemde.

Over een gesprek dat hij op 17 december 1644 met haar had noteerde hij in zijn dagboek: 'Er was niets dat mij ophield om Maucquen alheel te verzoeken ten huwelijk, als de eed die mij mijn moeder had laten doen, dat ik zolang zou wachten, totdat Louise Henriëtte en Albertine Agnes beiden waren getrouwd of dat ik verzekerd was, dat ik geen van hen hebben zou. Hierop scheidden wij, allebei bedroefd, dat onze opmiën en meningen mitsgaders wens overeenkwamen en dat wij al evenwel niet konden tot ons dessein komen om mijn moeders zaliger wil belofte en eed die zij mij had laten doen.'

Nog geen half jaar later was de onderlinge verhouding behoorlijk bekoeld. 'Mauke' had wel ingezien dat Willem Frederik bij zijn voornemen zou blijven en keek hem niet meer aan.

In de zomer van 1645 nam Willem Frederik aan het strijdtoneel deel in de rang van kolonel. Frederik Hendrik voelde zich dit seizoen helemaal niet goed, waardoor er weinig werd ondernomen. Half oktober besloot men echter nog tot een aanval op Hulst. Deze aanval verliep succesvol: Hulst werd begin november ingenomen. Daarna kreeg Willem Frederik van Frederik Hendrik de eervolle opdracht om de schans Moerspui in te nemen. Ondanks de weersomstandigheden slaagde hij erin het fort te veroveren.

Het daaropvolgende voorjaar hoorde Willem Frederik nog in Leeuwarden over de toestand in Den Haag met betrekking tot Louise Henriëtte. Ze lag helemaal overhoop met haar moeder. Amalia van Solms had namelijk gemerkt dat Louise de voorkeur gaf aan Henri Charles de la Trémouille. Ze had haar dochter duidelijk gemaakt dat van een verhouding met deze jongeman geen sprake kon zijn. Op haar beurt had Louise te kennen gegeven dat ze in geen geval met Karel Stuart of Frederik Willem van Brandenburg wilde trouwen. Amalia liet haar dochter daarna heel goed in de gaten houden door 'Mauke'. Die deed haar werk goed en het lukte Henri Charles niet meer om met Louise alleen te zijn. Om die reden begonnen ze elkaar te schrijven. De briefwisseling werd echter ontdekt. Willem Frederik was toen inmiddels ook in Den Haag. De prins van Talmont was door de omstandigheden gedwongen tijdelijk te vertrekken en ging naar Bergen op Zoom.

Willem Frederik kreeg weer enige hoop op een huwelijk met Louise Henriëtte. Het bleek echter een ijdele hoop, want Amalia dwong haar dochter nog hetzelfde jaar in

het huwelijk te treden met de keurvorst van Brandenburg. Tegen de zin van Louise Henriëtte werd het huwelijk gesloten op 7 december 1646.

Willem Frederik was getuige van haar grote verdriet zowel op de huwelijksdag zelf als in de maanden ervoor en in de periode erna. Zelf was hij ook terneergeslagen. Voor hem was het nu zaak zijn aandacht te richten op haar jongere zus Albertine Agnes. Hij probeerde dit onderwerp voorzichtig aan te snijden bij Amalia van Solms. Zij toonde zich vriendelijk tegenover hem, maar liet zich er niet over uit. Willem Frederik vertrok weer naar Leeuwarden, waar hij op 14 december 1646 aankwam. De maanden daarna ging het met de gezondheid van Frederik Hendrik snel bergafwaarts. Hij overleed op 14 maart 1647.

Na ontvangst van dit bericht ging Willem Frederik enkele dagen later naar Den Haag om de familie te condoleren. Hij informeerde her en der naar de toestand van Louise Henriëtte, waaruit bleek dat ze nog steeds bedroefd was en geen liefde voor haar man kon opbrengen. Ruim een week later was Willem Frederik weer in Leeuwarden. Eind april vertrok hij weer naar Den Haag om de begrafenis van Frederik Hendrik op 10 mei 1647 bij te wonen. Een dag na de begrafenis had hij een langdurig gesprek met Louise Henriëtte. Kort daarna zei ze nog tegen hem dat hij wat Albertine Agnes betreft een goede kans zou maken als de plannen die haar moeder met haar zus had niet door zouden gaan, bijvoorbeeld door politieke omstandigheden. Albertine toonde echter weinig sympathie voor Willem Frederik. Volgens Louise zou dat echter wel bijtrekken als ze wat ouder was. Begin juni vertrok Louise met haar man richting Duitsland. Bij Buren nam Willem Frederik afscheid van haar. 'De keurvorstin deed mij de eer en gaf mij een bloem van orangien, die zal bewaren altijd, en leg die in mijn Bijbel.'

Na het overlijden van Frederik Hendrik nam de kritiek op prins **Willem II**, die zijn vader als stadhouder was opgevolgd, toe. Men vond hem lui, hij verzuimde vaak de kerkdiensten en leidde een ergerlijk leven, vooral met betrekking tot het zevende gebod. Bijna gewetenloos stortte hij zich in de zonde- en werelddienst, waarin hij zich voelde als een vis in het water. Ook Willem Frederik kon zich niet laten voorstaan op een smetteloze levenswandel. Toch was er een verschil. In het leven van Willem Frederik was iets wezenlijk veranderd.

Dagboek

Dat blijkt uit zijn dagboek. Er was een strijd gekomen tegen de zonde en tegen zichzelf. Hij probeerde de zonde te laten en God te dienen. En toch viel hij steeds weer. Eerlijk belijdt hij zijn zonden in zijn dagboek. De zonde gaf smart, berouw en strijd. De zwarte bladzijden in zijn leven heeft hij met droefheid aangetekend. We lezen over vallen in de zonde, echter ook over 'leedwezen en rouw' daarover, 'waardoor ik mijn hart buigde, bad God om vergiffenis, Die den arme boetvaardige zondaar niet van Zich zal gaan laten ongetroost, alzo dat ik verzekerd ben dat mij die zonde is vergeven.'

Dat blijkt ook uit wat hij aantekende op 10 september 1649:

'En zo heb ik déze maand geëindigd door Gods zegen en genade met groot geluk en gezondheid, alhoewel ik het niet verdiend heb. Want ik heb onze Heere God niet dankbaarlijk gediend voor Zijn grote genade en barmhartigheid, voor Zijn weldaden. Want heb ik mijn beloften met gehouden en de Heere niet gediend gelijk het behoort met gedachten, woorden, werken, met mijn gelederen, die zo volkomen gezond zijn, dat ik niemand weet die de Heere daar meer mee zegent. Ook zo zegent mij de Heere

in mijn affairen, die nog ter tijd wel gaan, zowel in de provincie als buiten de provincie, want ik heb in beide vele vrienden. H.H. (Amalia van Solms) en S. H. (Willem II) doen mij veel eer en ik heb van onze Heere God niet te bidden als continuatie van Zijn zegeningen en weldaden en dat ik een goed huwelijk mag doen, 't welk nu het enigste is daar ik op moet denken, om erven te krijgen voor mijne arme en geringe onderdanen. Ik hoop dat de Heere het zal voorzien en mij geven zal wat mij zalig en dienstig is. Hetwelk Zijn Goddelijke Majesteit voorzeker doen zal, als ik mijn leven betere, niet weder in die zonden verval, daar ik tweemaal door zwakheid in vervallen ben in Den Haag en Liesveld, tegen mijn belofte en voornemen.

Och Heere, laat ik mij niet alleen voor die zonde, maar voor alle andere wachten, haat niet, dronkenschap en alle werken des vleses. Met de werken des geestes de werken des vleses doden, nemen aan van deugd tot deugd, van godzaligheid tot godzaligheid en worden mettertijd een volkomen man. Doch Heere, dewijl de oude Adam altijd om mij gaat als een briesende leeuw, door de duivel gedreven om mij te verslinden door gedachten, woorden en werken. Zo bid ik U, Goddelijke Majesteit, dat Gij mij wil regeren met Uw Heilige Geest, dat ik voorzichtig wandele zowel geestelijk als wereldlijk. Dat ik altijd bedenk wat ik zeg of doe, dat ik altijd het einde bedenke en mij wachte voor zondigen. De wereld laten lachen en razen, blijven bestendig tot het einde toe. Mijn lichaam bezitten, hetwelk een tempel des Heiligen Geestes is, in ware heiligheid en gerechtigheid al de dagen mijns levens.

Regeert dan, Heere, met Uw Heilige Geest. Geeft, Heere, wat Gij gebiedt, gebiedt wat Gij wilt, en Gij zult niet tevergeefs geboden hebben. Laat ik bestendig blijven tot het einde toe en dienen Uw Goddelijke Majesteit in oprecht geloof en goede werken, in het gebed. Het zij also, Heere Jezus Christus, amen, amen. En regeert mij, Heere, dat ik de maand september godzalig, gezond en gelukkig doorbreng, bezittende een onergerlijke consciëntie beide voor God en voor de mensen, amen'.

Vanaf oudejaarsdag 1646 verschijnen er aantekeningen in het dagboek, die een blik geven in het zielenleven van deze Friese stadhouders. Vanaf dat jaar schreef Willem Frederik tijdens iedere jaarwisseling een soort verantwoording over het afgelopen jaar met een gebed voor het nieuwe jaar.

'Het is de laatste dag in 't jaar, in 't welk ik Godlof niet ziek ben geweest. Ik heb mij alle tijd wel bevonden behalve te Loockeren vijf of zes dagen en nog een andere ziekte, die ik rechtvaardiglijk rot een straf kreeg. Ik dank God voor Zijn grote genade en barmhartigheid. Ik hoop dat Hij mij de genade zal doen van Zijn Heilige Geest te schikken en te sturen, opdat ik Hem het toekomende jaar mag dankbaarlijk dienen als een oprecht christen in waar geloof en oprechter hart, in alle goede werken met gedachten, woorden en werken al de dagen mijns levens. Opdat ik mij niet tegen de almachtige en goedertieren God mag verzondigen, maar Hem altijd voor ogen hebben en dankbaarlijk danken al de tijd mijns levens voor Zijn onuitsprekelijke genade, dat Hij mij als een christenmens geschapen en in Zijn verbond, dat Hij mij de oprechte en zuivere leer der waarheid heeft laten aannemen en onderwijzen, waardoor ik voorzekerlijk kan zalig worden, als ik Hem in waar geloof, gebed en goede werken diepe. Dat Hij mij gezondheid geeft. Dat Hij mij eer geeft, rijkdom en welvaart. Wilt mij ook bijstaan en mij geven wijsheid en verstand, opdat ik dat ambt dat ik bedien waardiglijk mag bedienen tot dienst van de provincie, 't gemene vaderland en Gods duurgekochte kerk. Doet mij die genade, Heere God, dat ik het nimmermeer vergeete, maar dat ik U en Uw Woord altijd in mijn gedachten en woorden mag hebben en dat ik mijn leven daarnaar mag aanstellen en betonen met mijn werken, dat ik een oprecht christen ben, die U dankbaarlijk wil dienen in den geest. Want geestelijk gezind te zijn

is het leven, vleselijk gezind te zijn is de dood. Laat ik dan de werken des vleses doden en nemen die van de geest aan; amen, amen'.

Uit de dagboeken blijkt ook dat Willem Frederik een trouw kerkganger was. Als regel ging hij op zondag, woensdag en vrijdag naar de kerk, op zonen feestdagen twee keer. De Oranjes in Den Haag waren minder trouwe kerkgangers, zo komt in zijn aantekeningen naar voren. Met Amalia van Solms verschilde hij ook van mening wat betreft geestelijke zaken. '5/15 juni 1646 sprak H.H. (Amalia van Solms) ook van de religie, van 't oordeel, van d' opstanding, en was niet met mij eens. Ze zei: Freulen Mauritz (Eleonora Mauritia van Crato, 'Mauke') is ook van dat gevoelen."

Het voornemen dat Willem Frederik op oudejaarsdag 1646 aan het papier toevertrouwde, hield hem in het jaar 1647 ook sterk bezig. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de intensieve gesprekken die hij dat jaar hield met de Leeuwarder predikant Adrianus Hasius. Ook schreef hij over gehoorde preken, vooral tijdens zijn reis in de zomer van dat jaar naar Spa en Kleef.

Aan het einde van het jaar 1647 noteerde hij: 'Ik heb alzo door de zegen en genade Gods dit jaar 1647 doorgebracht met weinig ongeluk en tegenspoed, altijd in goede gezondheid. En, dat het meeste is, heb ik mij begonnen degelijker te dragen, welk niet uit mij komt, maar door de zegen en genade Gods, die ik daar steeds om aanbidde.'

Adrianus Hasius

Eind 1644 deed er in Leeuwarden een nieuwe predikant intrede, die grote invloed op Willem Frederik zou hebben. Deze predikant, Adrianus Hasius (1601-1650), was de leer en het streven van de Nadere Reformatie van harte toegedaan.' Al in 1625 had hij als jong predikant te Kralingen een boek uitgegeven onder de titel: *Verachting van de wereld*.

Hasius kwam in Leeuwarden in nauw contact met de stadhouder. Ook andere predikanten bezochten Willem Frederik. Dat gebeurde echter veel minder vaak en bijna altijd kwamen ze met een bepaald verzoek. Rippertus Sixtus vormde daarop een uitzondering, maar ook zijn contacten met de stadhouder waren veel minder intensief dan die van Hasius.

Op 25 januari 1645 maakte Willem Frederik voor het eerst melding van een bezoek van Hasius: 'De predikant Hasius is bij mij geweest'.

Ook in 1646 legde Hasius enkele visites bij de stadho der af. Vanaf april 1647 was er echter sprake van frequentere bezoeken, waarbij lange gesprekken werden gevoerd. 11 april 1647: 'Hasius lang bij mij geweest'.

En drie weken later: 'Woensdag in de kerk geweest. Met Marez gegeten. Hasius predikant lang bij mij geweest. Ik liet mij bij *De Geest* schilderen. Ik ging met Jongstal in de stal, daarna de stad om wandelen, at des avonds bij hem met Hasius tot één uur.

Enkele dagen later nam Hasius 's zondagsavonds afscheid van de stadhouder, die de andere morgen op reis ging naar Den Haag. 'Zondag tweemaal de kerk geweest; Hasius zei mij genacht'.

In oktober was Willem Frederik weer in Leeuwarden, nadat hij Amalia van Solms die zomer had vergezeld tijdens een reis naar Spa en Kleef. 'Zondag het Heilig Avondmaal gehouden, tweemaal in de kerk. Hasius lang met mij gepraat.'

'Ik las heel veel.'

In 1648 maakt hij regelmatig melding van gesprekken met Hasius, met name tijdens maaltijden. 'Ik at 's avonds met Hasius, Hemmema, Alua, en Hasius zei dat Rabodus

Piter hem had bekeven, dat hij zo lang en wijdliepig voor mij had gebeden hetwelk hij niet lijden kon en goedvinden.'

Drie dagen later at hij samen met drie predikanten. 'Vrijdag in de kerk geweest. Mijn hof gezien met Johannes (Vomelius), Feycke (Oedsonius) en Hasius, predikanten, gegeten.'

Naar aanleiding van de gesloten **vrede van Munster** hield Hasius op 31 mei 1648 een 'Vrede-Predicatie over Psalm 124. Aan het eind van de preek gaf een kort overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Tachtigjarige Oorlog en memoreerde hij de dapperheid van de Nassaus. 'Denkt niet, dat ik hier flatteer of pluimstrijk, o neen! Want ik beroep mij op uw consciëntie, ja, op de consciëntie van alle liefhebbers des lands en voorstanders van Gods Kerk, zo gij maar zijt een rechtschapen patriot, gij zult moeten bekennen, dat de meriten en verdiensten van het Huis van Nassau voor onze Staat onwaardeerlijk zijn. Doch laat ons hier niet te ver gaan.'

Daarop sprak hij stadhouder Willem Frederik ernstig aan: 'Gij Excellentie Willem Frederik, met uw gezegende Huis van Nassau, rookt toch uw eigen netten niet. Verheft u zelve daarin niet, dat uw wapenen zo gelukkig en voorspoedig zijn geweest, maar geeft Gode de eer. Offert Gode dank en betaal de Allerhoogsten uwe geloften." Zo David vermaant in de vijftigste Psalm. Trekt de kroon van eigen lof van uw hoofd en werpt ze voor den Troon Gods met de vierentwintig ouderlingen, in de Openbaring aan Johannes in het vierde hoofdstuk, zeggende: "Gij, Heere, zijt waardig te ontvangen de heerlijkheid en de eer." Ja, Heere, niet ons, niet ons, maar Uw Naam geef ere.'

Willem Frederik noteerde in zijn dagboek: '10 juni woensdag tweemaal in de kerk geweest, op den bededag en dankdag van den vrede.'

Hasius werd (als afgevaardigde uit Friesland) met acht andere predikanten in 1648 door de Staten- Generaal afgevaardigd om voorbereidingen te treffen tot het aanstellen van gereformeerde predikanten in de Meierij van Den Bosch. De Meierij omvatte het gebied rond en vooral ten zuiden van 's-Hertogenbosch. De predikanten raadden Willem Frederik aan ook de katholieke officieren te vervangen door Gereformeerde. 'Ik at met dominee Hasius, die mij veel goeds van de predikanten zeide. ... Vier predikanten, Triglandus, Dibbedts, Hasius en nog enen, recommandeerden mij het verzetten van de paapse officieren in de Meierij, alsook enige verandering in hare ordonnantiën.'

Het verzoek van de predikanten werd gehonoreerd en uitgevoerd, want in januari 1649 noteerde de stadhouder: 'Hasius de predikant zeide mij, dat alles nu wel was in de Meierij en dat de schultussen zouden veranderd worden van katholieken tot gereformeerden.'

Hasius schreef een verslag van de werkzaamheden in Den Bosch (21 juli tot 15 december 1648) dat bewaard wordt in het Rijksarchief van Friesland.

In het voorjaar van 1649 komt de naam van Hasius nogmaals enkele keren voor in het dagboek van Willem Frederik.

De stadhouder was het niet altijd met Hasius eens. Dat blijkt uit zijn verslag van een bid- en dankdag op woensdag 21 april 1649: 'Het is biddag en dankzeggingsdag voor de vrede en om continuatie, ook de rust en die enigheid inwendig onzes lieven vaderlands. Ik at niet als vooravonds te zes uren. Hasius preekte veel van mij en van het Huis Nassau, 't welk mij niet aanstond.' Die dag las Willem Frederik 'in sacris' en liet zich voorlezen.

Hasius behandelde de stadhouder getrouw en wees hem vanuit Gods Woord op zijn plicht. 'Hasius zei mij, dat hij meer tijding van hier bracht als dat hij in Holland vond.

Ik ging in het hof. Hij at bij mij en zei dat ik meer macht had als mijn voorzaten hier gehad hadden. Doch ik moest voorzichtig wezen, menageren het wel (er voorzichtig mee omgaan), denken dat het veranderlijke dingen zijn, niet hovaardig worden of nonchalant, maar voorzichtig zijn en zorgvuldig, doen een ieder recht, niemand ongelijk, gaan recht door.'

Uit de gebeden die in de dagboeken van Willem Frederik voorkomen blijkt wel dat hij de bovenstaande raad van Hasius ter harte nam. Soms gebruikt hij de letterlijke verwoording. Hij citeerde ook regelmatig de bekende uitdrukking van Augustinus: 'Geeft, Heere, wat Gij gebiedt, en gebiedt wat Gij wilt, en Gij zult niet tevergeefs geboden hebben.' Hierin is waarschijnlijk ook de invloed van Hasius merkbaar. Deze schreef namelijk in zijn werk *Konincklycke Leyd-Ster na den Hemel* over de woorden uit Psalm 32: 'Welgelukzalig is de mens, in wiens geest geen bedrog is': 'En om hier toe te komen (tot de oprechtheid), zo bidt den Heere uwen God dikwijls aan met een vurig gemoed, dat Hij deze deugd van oprechtheid hoe langer hoe meer in u wil storten. Bidt met de koning David: O Heere, scheid in mij een rein hart. Desgelijks: O Heere, laat mijn hart oprecht zijn tot Uwe inzettingen, Psalm 119 ... Zo moet gij ook dikwijls bidden, en met de oudvader Augustinus uitroepen: "O Heere! geeft ons dat Gij gebiedt; gebiedt dan wat Gij wilt; en Gij zult niet tevergeefs gebieden."

Nieuwe aantekeningen

Willem Frederik zorgde er na het sterven van Frederik Hendrik voor zo veel mogelijk in de buurt van *Amalia van Solms* te verblijven. In de zomer van 1647 vergezelde hij haar naar het kuuroord Spa en aansluitend naar het hof van de keurvorst van Brandenburg in Kleef. Tijdens deze reis leerde hij haar nog beter kennen. Er waren goede momenten geweest. Maar over het algemeen was zijn oordeel over haar er niet positiever op geworden. "t Is een vaine vrouw, die niet acht als zichzelf en wat haar persoon aangaat. Voor de rest acht ze niemand en vraagt naar niemand en geeft nievers om. Doch ik vrees dat het haar kwalijk zal opbreken, want men leert haar nu recht kennen. Al haar kwaliteiten, die zo groot niet zijn, dan als men ze niet kent. Want tevoren zagen wij ze maar een uur of twee en dan kon ze zich inhouden. Maar als men ze hele dagen ziet van voormiddag, nademiddag en des avonds, dan leert men haar zwakheid, quinten, ijdelheid en vaniteiten recht kennen en de goede opinie die zij zonder reden van zich heeft, want ze is wel imperfect.'

Op 26 augustus 1647, tijdens het verblijf in Spa, begon Willem Frederik met een serie aantekeningen naast zijn dagboeknotities. Die dag was hij nog in het huis van de gravin van Culemborg geweest, die ernstig ziek lag, maar bereid was om te sterven. Mogelijk dat de ernstige ziekte van deze vrouw voor wie hij veel achting had hem ertoe bracht aantekening te gaan houden van de belangrijkste gebeurtenissen in zijn leven 'om die niet te vergeten, om God de Heere daarvoor te danken.'

Hij schreef ze met de bedoeling om ze regelmatig te herlezen, want hij was zo gemakkelijk geneigd te vergeten hoeveel goedheid de Heere hem voortdurend betoonde. Een oud inventaris geeft de inhoud kernachtig weer: 'Aantekeningen van veele aanmerkelijke voorvallen en ontmoetingen gedurende het leven' van Willem Frederik van 1647 tot en met 1664, 'waarin hij erkent, dat God hem in die alle besonderlijk bewaard heeft; geduirig doormengd met dankseggingen, sugtingen en gebeden.

Deze aantekeningen zou hij, in tegenstelling tot de almanakken, zijn leven lang blijven bijhouden. Onder andere beschreef hij nauwkeurig, puntsgewijs (genummerd) een aantal voorvallen waarin hij duidelijk de bewarende en ondersteunende hand des

Heeren mocht zien. Allereerst noemde hij het grote voorrecht van zijn opvoeding in de waarheid van Gods Woord.

Verder noteerde hij het feit dat hij in 1640 bij Hulst was gespaard gebleven, terwijl zijn broer sneuvelde. Hij was zelfs niet eens gewond geraakt. Vervolgens was hij ondanks de tegenstand van Frederik Hendrik tot stadhouder van Friesland gekozen. En inmiddels was hij aan het hof van de Oranjes weer geaccepteerd. Ook als kind werd hij eens wonderlijk bewaard. Hij viel uit een wagen en bleef ongedeerd. Als jongen viel hij eens van een paard zonder ernstige gevolgen. Zijn broertje en zusje stierven aan de pokken, hij mocht genezen.

Later was zijn koets eens te water geraakt, Willem Frederik verdronk echter niet. Tijdens de jacht in het bos bij Dietz was een geweer dat hij op zijn kop in zijn hand had plotseling afgegaan. Heere waakte echter over hem en hij liep slechts een schampschot op. Drie littekens op zijn linker arm herinnerden nog aan dit voorval. Ook stootte hij een keer zijn hoofd aan een boomtak 'dat het haar en het vel van het hoofd viel en aan de boom bleef zitten, doch ik kreeg geen meer letsel daar van.'

De Heere had ingegrepen te midden van vele verleidingen in zijn jonge leven. Toen hij als jongeman bij de ruitery diende was de aantrekkingskracht van de zonde groot. Drankmisbruik, hoererij en andere zonden kwamen in het leger veelvuldig voor en Willem Frederik was ook al een eind op het verkeerde pad. God had hem echter tijdig doen inzien dat, als hij zo zou doorgaan, hem slechts 'eeuwige schande, schade en verderf en verdoemenis' zouden wachten. De Heere had hem gewapend met 'Zijn Heilige Geest, opdat hij met vrucht de strijd kon aanbinden met de duivel, de wereld en zijn eigen vlees.'

Ook recent had hij blijken van Gods gunst ondervonden. Zijn positie in Friesland was inmiddels te vergelijken met de positie die zijn oom Willem Lodewijk daar had gehad. Hij nam zich ernstig voor de goede gezondheid die de Heere hem gaf in Zijn dienst te gebruiken 'en niet tot boze lusten'. Hij moest geen 'kwade genegenheid begeren' en zich wachten voor dronkenschap. In zijn positie was dagelijks de verleiding aanwezig om te veel te drinken, waartoe hij 'wat geneigd' was. Hij nam zich voor te strijden tegen de zonde en te trachten 'geestelijk gezind te zijn en veel aan God en het hiernamaals te denken.'

In de kantlijn van zijn boek met aantekeningen noteerde hij ook heel wat kernachtige uitdrukkingen. Op de eerste bladzijde tekende hij bijvoorbeeld aan: 'Een boer die zalig wordt, die is gelukkiger als een verdoemde koning. En zo is het met alle standspersonen, ze moeten zoeken zalig te worden.'

'Men moet er wel op letten dat wij als wij eer en voordeel krijgen, dat wij het zo maken dat het voor het laatste oordeel kan bestaan.'

Aanslag op Amsterdam

In 1648 (het jaar waarin de Tachtigjarige Oorlog werd beëindigd) bereikte Willem Frederik de rang van generaal van de artillerie. In de zomer van hetzelfde jaar was hij ook aanwezig bij de doop van het zoontje van Louise Henriëtte in Kleef. Willem Frederik nam daarbij de plaats in van Willem II, die tot groot verdriet van zijn moeder en zus had laten weten niet naar de doopplechtigheid te zullen komen.

Zowel Willem II als Willem Frederik waren geen voorstanders geweest van de vredessluiting, die op 5 juni 1648 officieel in de Republiek was afgekondigd. Ze hadden de strijd tegen Spanje liever voortgezet. Daar kwam nog bij dat de Staten van Holland, die de zwaarste lasten hadden gedragen in de oorlogskosten, fors wilden bezuinigen. Tot groot ongenoegen van Willem II, die deze handelwijze in strijd achtte met de in de Unie van Utrecht vastgelegde afspraken. Met Willem Frederik maakte hij

een plan om in te grijpen, als de Hollandse regenten de legerreductie zouden doorzetten. Ze wilden Amsterdam bezetten met als doel het stadsbestuur te zuiveren, de andere Hollandse leiders zouden ze in Den Haag gevangen laten nemen. De beide stadhouders wilden hun plan op 30 juli verwezenlijken. De militaire operatie rond Amsterdam stond onder leiding van Willem Frederik. Willem zou de regenten in Den Haag gevangennemen en daarna naar Amsterdam komen om te onderhandelen. Het liep echter op een mislukking uit, omdat het stadsbestuur van Amsterdam al op de hoogte was voordat de troepen de stad bereikt hadden.

Willem Frederik keek met gemengde gevoelens terug op de actie. Het dagboek over 1650 ontbreekt, maar in zijn notities van 11 januari 1651 liet hij zich er nog kort over uit. De aanslag mislukte 'heel onnozel, slecht en droevig'. Er was sprake geweest van 'sloft gheid' en eigenwijsheid. Hij was bang dat 'de kerke Gods' erdoor zou lijden en ook 'Sijne Hoogheids huis, 't land, de geallieerden en alle eerlijke lieden.'

Maandelijks verantwoording

Vanaf januari 1649 schreef de stadhouder ook op de laatste dag van iedere maand een korte verantwoording met gebeden en dankzeggingen in zijn dagboek: 'En zo is deze maand Godlof doorgebracht zonder ziekte of zwaarigheid; onze Heere God helpe mij de toekomende maand ook daar gelukkiglijk en gezond door, doch vooral heilig, godzalig, rechtvaardig en sober, amen, amen; sterkt mij met Uwen Heiligen Geest.'

En op 10 april: 'De Heere heeft mij bij de goede gezondheid gehouden, daar Hij ook voor zij gedankt. En laat ik mijn lichaam en leden aanporren, aandrijven om God te loven en te dienen voor Zijn rijke gaven, zegeningen en weldaden tot dankbaarheid. En betalen den Heere mijn beloften, leven in heiligheid, rechtvaardiglijk, matiglijk al de dagen mijns levens. Laat ik niet doen als de hond, die weder tot zijn uitspoensel loopt of het zwijn, dat zich in het slijk wentelt, als hij gewassen is. Maar laat ik doen als de bruid van Christus, die zegt: Hoe zou ik mij weder vuil maken, hebbende mijn voeten gewassen. Hoe zou ik mijn nieuwe rok wederom verontreinigen. Laat ik ook niet doen als de slang, die als hij drinkt het venijn aflegt, en gedronken hebbende, neemt hij het wederom aan zich. Laat ik in eenvoudigheid des harten leven, in geloof en gebed, in goede werken, gaan de enge weg, die ten eeuwigen leven leidt, en schuwen de brede weg die ten verdere leidt. Laat ik zo leven en doen dat ik wilde dat aan mij geschiedde. Niemand ongelijk doen, leven civiel, beleefd tegen alle wereld in voorzichtigheid. Veel horen, zien, zwijgen en weinig te spreken, mij wachten van alleen te zijn, voor kwaad gezelschap, ledigheid, maar leven in heiligheid, gerechtigheid en onergerlijke consciëntie, beide voor God en voor de mensen. Ik bid, zegent mij en begaaft mij met Uwen Heiligen Geest, dat ik tegen de duivel, de wereld en mijn vlees mag strijden, geestelijk zaaien. O Heere, wil mij deze toekomende maand opnieuw bijstaan met Uw genade en zegen, geven mij Uw vreze, geven mij verstand, gezondheid, al wat tot mijn zaligheid, eer, reputatie, glorie van node is. Daarom moet ik eerst het Koninkrijk der hemelen zoeken en Zijne gerechtigheid, en het ander zal mij van den Heere toegezonden worden. Vreest dan God en houdt Zijn gebod, en u zal niet ontbreken, het zij alzoo, Heere Jezus Christus, amen, amen.'

Toch werd het jaar 1649 voor Willem Frederik een droevig jaar ten opzichte van de geestelijke strijd. Ondanks al zijn voornemens, pogingen, gebeden en beloften telde die zomer waarschijnlijk de meest(e) zwarte bladzijden in zijn leven. Hij moest dan ook op de laatste dag van juni schrijven: 'Ik weet niet, hoe ik den duivel, de wereld, mijn vlees zoveel ruim heb gegeven en mij zo laten vallen, daar ik over twee jaar mij voor gewacht heb'.

Een maand later noteerde hij dat God niet met hem had gehandeld naar dat hij verdiende, 'want hebbende wederom gezondigd tegen mijn voornemen en belofte heeft mij de Heere alevenwel gezegend in al mijn voornemen en heeft mij die wel laten succederen, heeft mij de gezondheid doen behouden.'⁵³

Ondanks zijn grote schuld maakte de Heere nog geen voleinding met hem. Aan het einde van het jaar was hij ziek, de koorts zette echter niet door. 'De Heere heeft het anders met mij in den zin. Hij dreigt mij wel genadiglijk en kastijdt een weinig, doch Hij houdt Zijne hand straks terug en stil, als ik Hem roep, smee en bid, zodat Hij mij de gezondheid straks wederom geeft. En bezit ik meer gezondheid als ongezondheid, zodat ik God niet genoeg danken kan. Daarom ben ik schuldig Hem te dienen, te loven, te danken en te prijzen, den Heere te dankofferen en te betalen Hem mijn belofte, hetwelk ik doen zal. En daartoe bid ik Uwe Goddelijke Majesteit mij bij te staan met Uwen Heiligen Geest, opdat ik heilig, godzalig, onstraffelijk mag wandelen met een onergerlijke consciëntie beide voor God en voor de mensen.'

Sterven van stadhouder Willem II

Eind oktober 1650 was Willem Frederik met Willem II op de Veluwe. Na de hele dag te hebben gejaagd werd Willem II op 27 oktober ziek. Twee dagen later vervoerde men hem per schip van Dieren naar Den Haag, waar hij beter kon worden verpleegd. De artsen constateerden pokken. Na enkele dagen leek het de goede kant op te gaan. Op 6 november werd zijn toestand echter plotseling levensbedreigend. Volgens de arts had hij longontsteking opgelopen. Slechts een paar uur later overleed de vierentwintigjarige prins.

Zijn weduwe was in verwachting en het eind van haar zwangerschap in zicht. Voor het Huis van Oranje waren het niet alleen zeer droevige, maar ook spannende dagen. Als er geen zoon geboren zou worden, dan was het Huis van Oranje in de mannelijke lijn uitgestorven.

Acht dagen na het sterven van Willem II beviel de negentienjarige Mary Stuart echter van een zoon, de latere stadhouder-koning Willem III. Groningen (en Drenthe) benoemden Willem Frederik tot stadhouder. De andere gewesten stelden, in navolging en op aandringen van Holland, geen stadhouder meer aan. Het eerste stadhouderloze tijdperk brak aan.

Al met al was het voor de Friese stadhouder een bewogen jaar. Op nieuwjaarsdag 1651 blikte hij er op terug. Nadat hij die dag twee keer naar Gods huis was geweest, schreef hij in zijn dagboek: 'Heb also dit jaar wederom aangevangen in de vreze des Heeren, met berouw en leedwezen mijner zonden, die mij van harte leed zijn, daar ik een walging van heb. Ik hoop dat ik mij zal beteren, leven in 't toekomstige godzaliger, doen de oude mens af, doden hem, doden hem met al zijn begeerlijkheden, doende de nieuwe mens Jezus Christus wederom aan en volgen Hem in het gebed, in het geloof en goede werken, bezitten een onergerlijke consciëntie beide voor God en voor de mensen.' In het voorbijgegane jaar had de aanslag op Amsterdam plaatsgevonden. Daarop was het 'droevig overlijden' van Willem II gevolgd, waardoor niemand meer verloren had dan hij. 'Mijn beste vriend is weg en ik heb om zijnentwil veel vrienden verloren en mij veel vijanden gemaakt en nu is mijn vriend weg en mijn vijanden houd ik en krijg er nog alle dagen meer in Holland.'

Hij had echter ook zegeningen ontvangen. Niemand was 'meer schuldig den Heere dankbaarheid te tonen' dan hij. In Groningen en Drenthe was hij na het sterven van Willem II tot stadhouder aangesteld. Daarover was Amalia van Solms echter niet te spreken. 'Het schijnt die vrouw mag mij met lijden, zoekt mij altijd te onderdrukken,

doch tegen reden, want ik heb haar altijd gediend, geëerd, opgewacht, gerespecteerd.' Wat de overige provincies betreft, waar hij ook graag stadhouder zou willen worden, moest hij geduld hebben. 'Doch Heere, alles wat Uw Goddelijke Majesteit belieft en oordeelt dat mij tot zaligheid strekt. Want al had ik de gehele wereld gewonnen en dat ik alle wellusten en grootsheid der wereld bezat, wat zou het mij helpen, als ik aan mijn ziel schade leed.

Daarom bid ik U, Goddelijke Majesteit, staat mij toch bij met Uwen Heiligen Geest, dat ik dit jaar 1651 heilig, rechtvaardig, onstraffelijk mag wandelen, matig, sober tot mijner zaligheid, anderen tot een exempel. Sterk mij daarin, Heere Jezus Christus, en geeft, Heere, wat Gij gebiedt, en gebiedt, Heere, wat Gij wilt, en Gij zult niet tevergeefs geboden hebben. Amen, Amen, het zij alzo, Heere Jezus Christus.'

Gereformeerd piëtist

Stadhouder Willem Frederik wordt getypeerd als 'een uitgesproken gereformeerd piëtist'. Hij las werken van vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie en was in het bezit van opmerkelijk veel werken van Willem Teellinck, de vader der Nadere Reformatie. Talrijke boeken in de bibliotheek van de stadhouder konden van nut zijn met betrekking tot zijn geestelijk welzijn. Bijvoorbeeld de *Institutie van Calvijn*, *Opera Theologica* van W. Perkins, *Spiegel der Gheestelijcker ende Alderheylsaemste Ghenesinghe ende Medecine der Krancken* van A. Westerman, *De Practycke ofte Oeffeninge der Godtsaligheydt* van L. Bayly. Ook werken van de Leeuwarder predikant Rippertus Sixtus ontbraken niet.

In zijn dagboeken noteerde hij soms de momenten waarop hij las. Bijvoorbeeld op eerste pinksterdag 1648: 'De hele namiddag geschreven, gelezen in een boek dat mij Hasius bracht.' En ook op tweede pinksterdag tekende hij aan: 'Gelezen, geschreven.'⁵⁸ Op dinsdag 15 september 1648 in Den Haag 'de gehele morgen alleen gewandeld en gelezen in geestelijke boeken'.

Hij las niet alleen stichtelijke lectuur, maar schreef ook tot eigen stichting. 'Zaterdag heb ik geestelijke dingen geschreven tot mijn onderrichting'. En de volgende dag: 'Zondag in de kerk geweest tweemaal, den meesten nademiddag alleen geweest en gelezen in de geestelijke zaken.' De stadhouder liet zich ook wel voorlezen. 'Ik was den gehele namiddag alleen en liet mij voorlezen; ik was op mijn boekkamer.'

Vooraf ook voor en na de bediening van het Heilig Avondmaal las hij in geestelijke lectuur ter voorbereiding en nabetrachting. 'Zondag te nachtmaal geweest, alleen gegeten. Jongstal bij mij geweest; gelezen en den gehelen nademiddag in geestelijke zaken gebesoigneerd.'

Ook op zondag 29 januari 1651 werd het Heilig Avondmaal bediend. In de week van voorbereiding viel een biddag. 25 januari (woensdag) 'is het bededag geweest en heb ik den helen dag niet gegeten tot acht uren' 'Ik las den heelen nademiddag in brieven (uit Den Haag) en de Bijbel. De heer Viersen zeide mij van de ordre van de naem van soete Jesus.'

De volgende dag stond hij om vijf uur op, 'las in de voorbereiding.' Ook op vrijdag las hij 'in de voorbereiding van het avondmaal'. 's Zaterdag woonde hij een voorbereidingspredikatie bij. Over de avond noteerde hij: 'Ik at met Marez, las en zong en ging te bedde.'

's Zondags ging hij aan het Heilig Avondmaal. 'Zondag in de kerk geweest, des Heeren Heilige Avondmaal wederom genoten, daar God voor gedankt zij, alsook dat ik mij, sedert het laatste maal heb ontvangen, niet heb verontheligd in vleselijke lusten. Ik hoop dat de Heere mij Zijn zegen zal geven, dat ik daar lang in mag continueren, leven heilig, matig, rechtvaardig en bezitten een onergerlijke consciëntie

voor God en voor de mensen. We kunnen de mensen bedriegen, maar God niet, Die alles ziet en hoort en weet wat de mens doet. Daarom, laat ik de Heere mijn belofte betalen en loven den Heere met dankzegging en onderhouden mijn eed, die ik vandaag wederom opnieuw heb gedaan. Zo zal ik de rechte weg gaan en de enge weg houden. Laat ik niet doen als de hond, als het zwijn, als de slang, maar leven voorzichtig als de wijze maagden en niet als de vijf dwaze. Geeft, Heere, wat Gij gebiedt, en gebiedt wat Gij wilt, en Gij zult niet tevergeefs geboden hebben. Ik bid Uw Goddelijke Majesteit om de bijstand Uws Heiligen Geestes, want van mijzelf kan ik niet goed doen of denken, zijnde in zonden ontvangen en geboren. Verhoort mij om Uws Zoons Jezus Christus wil, amen, amen. Des nademiddags wederom in de kerk geweest; gelezen.'68 Willem Frederik had ook oog voor zijn hofhouding. Op 23 december 1649 gelastte hij 'dat mijn volk de tien geboden en het geloof en andere hoofdpunten zal voorgelezen worden.'

Spotters wees hij terecht. Toen een kolonel tijdens het eten wilde 'railleren' (schertsen) over Adam, Eva en de oorzaak van de zonde, bestrafte hij hem 'en zei dat het kwalijk gedaan was met zulke zaken te railleren. Men had materie genoeg om vrolijk te zijn, als uit de Bijbel. Hij allegerde de socinianen; toen keef ik nog meer.'

Huwelijk

In 1651 kreeg de Friese stadhouder eindelijk de toestemming van Amalia van Solms tot een huwelijk met haar dochter Albertine Agnes. Willem Frederik hoopte op een huwelijksleven, waarin ook bij Albertine Agnes sprake zou zijn van een hartelijke liefde. De houding van Albertine viel hem echter vooralsnog hard tegen. Het was zijn gebed of 'die soete prinsesse wat genegtheit voor mij mocht kriegent'

Op 2 mei 1652 werd het huwelijk in Kleef voltrokken. Er waren lange jaren aan voorafgegaan. In juli 1643 noteerde hij in zijn dagboek: 'Mij worden goede hoop en halfverzekering gegeven aangaande de zaak Albertine.' Hij wist toen niet dat het uiteindelijk nog negen jaar zou gaan duren. De pogingen van Willem Frederik, die in 1648 een huwelijk met Albertine niet meer waarschijnlijk achtte, om eventueel een huwelijk aan te gaan met een dochter uit een rijke hugenotenfamilie in Frankrijk, liepen uiteindelijk op niets uit. In het voorjaar van 1651 liet Amalia hem weten dat er te praten viel over een huwelijk met Albertine. Na het overlijden van Willem II was de machtspositie van de Oranjes sterk verzwakt en er waren geen betere kandidaten voor haar dochter beschikbaar. Daardoor kwam Willem Frederik in beeld.

Op nieuwjaarsdag 1652 dankte hij de Heere voor de 'goede successen' in hetgeen hij had voorgenomen 'bijzonder in mijn huwelijk, daar Zijn Goddelijke Majesteit wonderbaarlijk in heeft gewerkt' met betrekking tot de toestemming die hij daartoe van diverse personen ontving. Hij hoopte op Gods zegen over zijn voorgenomen huwelijk 'en make mij dat jaar 1652 nu volkomen gelukkig, doe mij bezitten hetgeen ik zo lang heb verwacht, naar getracht en naar gewenst, en make ons beiden content, gerust en gelukkig en behoude en beware mij dit gehele jaar in gezondheid, voorspoed, geluk, doch vooral in godzaligheid, 't welk een beginsel is van alle wijsheid, dat ik zeer nodig heb, alsook couragie, en dat om die verdiensten Jezu Christi wille; amen, amen.'

Op nieuwjaarsdag 1653 blikte hij nog even terug op 1652: 'Zijn Goddelijke almacht heeft mij gezegend, dat mijn huwelijk is voltrokken, daar ik zo lang naar had gewenst, gewacht en verlangd.' Ook was hij in dat jaar vanuit Zeeland voorgesteld tot luitenant-generaal van het leger: 'De Heere heeft die van Zeeland verwekt buiten mijn toedoen, kennis of verzoek, dat ze mij voorstellen tot luitenant-generaal, zodat ik zeg, ik kan

Zijn Goddelijke Majesteit met genoegzaam danken.'

Op dezelfde dag schreef hij negen punten (zoals hij dat wel vaker deed op een nieuwjaarsdag) waaraan hij steeds moest 'gedenken' en zich daarnaar 'reguleren', 'opdat het mij wel mag gaan naar ziel en lichaam tot mijn zaligheid en eeuwige behoudenis, tot mijn eer en reputatie, conservatie, zolang ik op deze wereld ben.'

Het eerste punt betrof zijn verhouding tot God. Hij moest de eed houden die hij deed toen hij deelnam aan het Heilig Avondmaal. 'Leven uiterlijk en innerlijk godzalig, heilig en onstraffelijk, want die uiterlijke godzaligheid is met nut zonder de, innerlijke. Sursum corda, want de Heere Die ziet, weet en merkt op uw gedachten, woorden en werken. Voor Hem is niets verborgen of bedekt, en men kan den Heere niet bedriegen, gelijk dagelijks de mensen geschiedt.'

Onder de negen punten behoorde ook de uitoefening van zijn stadhouderschap: 'Wegens die regering in Friesland, om mij daar wel te maintaineren en wel te staan met de heren volmachten, voorzichtig te zijn, civiel, humbel, weinig sprekende, horen en alles zien, niet achterklappig, geduldig, het kwaad met goed te vergelden, licht vergeten en vergeven, niet ras iets beloven, doch het beloofd hebbende, wel en eerlijk woord te houden' enz.

Gezin

Uit het huwelijk van Willem Frederik en Albertine Agnes werden drie kinderen geboren: Amalia (1655-1695), Hendrik Casimir II (1657-1696) en Sophia Hedwig (1664-1667).

Uit de aantekeningen die Willem Frederik maakte op nieuwjaarsdag 1653 en 1654 blijkt dat hij ernstig bad om een zoon. 'Ook in mijn huwelijk mij te zegenen met erven tot mijn eer en reputatie, dienst van het land en tot behoudenis mijner onderdanen, die anders licht en voorzeker die religie zullen moeten veranderen.'

Hoewel Albertine ook na de huwelijksdag aanvankelijk nog steeds een afstandelijke houding tegenover Willem Frederik innam, groeide er toch in de loop van de tijd een liefdesband. Zo noteerde hij bijvoorbeeld begin juli 1655 dat ze hem opnieuw van haar liefde verzekerd had. Hij zag het als een gunstbewijs van Boven.

In december 1655 werd in Den Haag hun eerste kind geboren, Amalia. Ze vernoemden haar naar haar grootmoeder, Amalia van Solms. In 1656 raakte Albertine opnieuw in verwachting. Willem hoopte op een opvolger. In augustus was men bang voor een miskraam. Albertine had bloedingen, pijn in haar buik en lendenen en kreeg koorts. Gelukkig viel het uiteindelijk mee en in september vertelde ze dat ze het kind voelde bewegen. Een nieuwe beproeving volgde. De pest heerste in Leeuwarden. In het Stadhoudelijk Hof werd echter niemand besmet. Albertine vertrok half november naar Den Haag om bij haar moeder te bevallen. In Den Haag maakte ze tot twee keer toe een lelijke val, gelukkig zonder nare gevolgen!

Op 18 januari 1657 ontving de Friese stadhouder tot zijn grote blijdschap een zoon, **Hendrik Casimir**.

Willem Frederik maakte aantekeningen over het wel en wee van zijn kinderen. Als ze mochten herstellen van ziekten of uit andere gevaren waren gered, noteerde hij het als uit Gods hand ontvangen weldaden. In maart 1658, nadat Amalia en Hendrik Casimir allebei ziek waren geweest, herlas en bewerkte hij de serie aantekeningen die hij sinds 1647 had gemaakt. Daarna schreef hij ze over met de bedoeling de nieuwe versie te bewaren. 'Te Groningen dit in 't net gesteld en geschreven den 11 maart 1658 om te bewaren oft het eerste verloren, verongelukt of gemist werd, hetwelk ik toch niet hoop te zullen geschieden, maar tot voorzorg en verzekering. 't Origineel van dit geschrift

heb ik den 31 maart gelegd in het castien van mijn kabinet daar die brieven in liggen en de werken met eigener hand heb geschreven om bewaard te worden tot mijn naricht oft ik dit verloor om met het origineel mij te behelpen.'

Met behulp van zijn aantekeningen probeerde hij de oproep uit Psalm 103 in de praktijk te brengen: 'Vergeet nooit één van Zijn weldadigheden, vergeet ze niet, 't is God, Die z' u bewees' 'Gij geeft mij gezondheid, eer, rijkdom, verstand, couragie.

Gij hebt mij bewaard toen mijn heer broeder dood bleef... Stadhouder gemaakt, Gij hebt mij een vrouw gegeven, een dochter... Gij hebt mij een zoon in mijn armen gegeven'

Succesvolle belegering

In de zomer van 1661 werd Willem Frederik ernstig ziek. Hij verbleef op dat moment in Turnhout bij zijn schoonmoeder Amalia van Solms. Men bracht daar wel vaker de zomermaanden door. Willem Frederik verkeerde die zomer zelfs enige tijd in kritieke toestand. In september was hij echter weer hersteld. Zelf schreef hij over de 'grote ziekte anno 1661 van juni tot september'. In de daaropvolgende winter kwam hij in een depressie terecht, die maandenlang zou duren.

Steeds meer was hij ervan doordrongen: 'Die tijd die wij hier zijn is toch kort en onzeker.' In de zomer en het najaar van 1662 herlas en bewerkte hij daarom nogmaals zijn aantekeningen.

In december 1663 veroverde de bisschop van Munster de Dijlerschans in Oost-Friesland, dicht bij Groningen. De Munsterse troepen bedreigden ook Groningen en Overijssel. De Staten-Generaal gaven Willem Frederik in het voorjaar van 1664 de opdracht om de vorst van Oost-Friesland te hulp te schieten en de schans te ontzetten. De aanvallen en belegering onder leiding van de Friese stadhouder hadden succes. Op 4 juni 1664 gaven de bezetters zich over. Willem Frederik schreef het succes niet toe aan zijn eigen inspanningen.

De Leeuwarder predikant Gellius Boëtius ging op verzoek van de stadhouder en met goedvinden van de classis mee als veldprediker. Boëtius schreef dat hij op 13 april te Ootmarsum bij de troepen aankwam. De zondag daarop preekte dominee Boëtius op verzoek van Willem Frederik 's ochtends om zes uur in de kerk van die plaats. 'Om alzo de tocht in de vreze Gods en met aanroeping van Zijn heilige Naam om Zijn zegenrijke geleiding en bijstand te aanvaarden'

'In de predikatie drong ik inzonderheid aan op heiligheid in leven en wandel uit de tekst 1 Petrus 1 vers 15 en 16. Volgens de krijgswet van Mozes in Deuteronomium 23 vers 9.'

In de toepassing richtte Boëtius zich eerst tot Willem Frederik. Hij drong er ernstig bij hem op aan, dat hij als bevelhebber van het leger niet alleen zelf een goed voorbeeld moest geven, maar ook diende te 'weren en verbieden allerlei vloeken en zweren, dobbelen, zuipen en wat dies meer zou mogen zijn.'

Het gevolg van deze preek was dat de stadhouder bij het passeren van de grens van Westfalen, het land van de bisschop, 'bij openbare trommelslag' liet uitroepen: 'dat zich niemand zou verstouten om Gods heilige Naam door vloeken of zweren te misbruiken of ook aan de boeren enige overlast te doen, op lijfstraffen.'

Tijdens de belegering werd er 's zondags en in de week gepreekt in het legerkamp. De stadhouder was er altijd bij aanwezig, evenals bij het 'dagelijkse gebed op het veld'. Hij was goed voor zijn officieren en soldaten en zei, nadat het verdrag over de overgave van de schans was gesloten, tegen officieren van de bisschop: 'Ik zou liever duizend gulden uit mijn beurs verliezen dan een van mijn minste soldaten.' Wederkerig hadden de soldaten grote achting voor hun bevelhebber.

Boëtius hoorde bij de aftocht van de schans enkele soldaten zeggen dat zij 'met deze prins wel uit de wereld zouden willen lopen.'

De succesvol verlopen veldtocht werd op 19 juni beëindigd met een 'dankpredikatie' in de Grote Kerk van Deventer. Boëtius sprak daarbij over Psalm 3 vers 9: 'Het heil is des HEEREN; Uw zegen is over Uw volk. Sela.'"

Terwijl Willem Frederik bij het leger verbleef, voelde zijn vrouw zich niet goed. Ze had eerder dat jaar een miskraam gehad. Daarna was ze opnieuw in verwachting geraakt en nu was ze bang nogmaals een miskraam te krijgen. Ze zou eigenlijk weer in Den Haag bij haar moeder bevallen. Gezien haar situatie achtten de artsen de reis naar Den Haag niet verantwoord. Amalia wilde echter haar dochter bij zich hebben en hield voet bij stuk.

In juli reisde Willem Frederik met Albertine naar Den Haag. Begin augustus 1664 werd na een moeilijke bevalling een dochter geboren, die de naam *Sophia Hedwig* kreeg. Half oktober keerde het gezin terug naar Leeuwarden. De reis ging over stormachtige zee, het jacht raakte zelfs nog vast. Aan het hof maakte men zich al bezorgd, maar uiteindelijk kwamen ze veilig in Friesland aan.

Levenseinde

Op vrijdag 24 oktober 1664 raakte Willem Frederik ernstig gewond bij het inspecteren van zijn pistolen. Eén pistool bleek niet te werken. Toen hij in de loop keek, ging de trekker af, waardoor hij zichzelf in de mond schoot. Zelf schreef hij: 'De pistool wou geen vuur geven. Toen zag ik er naar en wou er den stempel uittrekken en in die tijd ging ze los.' 'En alzo werd Zijn Vorstl. Doorl. zwaarlijk in de kin gekwetst. De uitgang van de kogel was geschied aan de rechterzijde; een gedeelte van het kakebeen en enige tanden er uit geslagen, het verhemelt gebroken, zo dat niet alleen de spraak maar ook het slikken van spijzen of dranken werd verhinderd.'

Ds. Gellius Boëtius ging onmiddellijk nadat hij dit bericht had ontvangen naar het Hof. Daar trof hij de prins op het bed aan in aanwezigheid van Albertine Agnes en verschillende doktoren en andere heren. Hij vond op dat moment weinig gelegenheid om de prins te spreken. 's Avonds was dat wel mogelijk. 'Ik beklaagde het droevig ongeval, stelde de leer van Gods voorzienigheid voor ten opzichte waarvan niets geschiedt bij geval. Dat Hij machtig was vanuit de duisternis het licht voort te brengen. Dat dien die Hem liefhebben alle dingen moesten medewerken ten goede, dat is tot hun bekering en eeuwige zaligheid. Hierop stortten wij een hartgrondig gebed tot God uit, met een ootmoedige belijdenis onzer zonden en vurige begeerte van Gods genade.'

De artsen dachten in de eerste dagen dat de wonden met levensbedreigend zouden zijn. De stadhouder schreef nog een groot aantal brieven. Zijn krachten begonnen na enkele dagen echter wel af te nemen door voedselgebrek. Ook was het verontrustend dat er 'geklonterd bloed' uit de keel van de stadhouder kwam, wat waarschijnlijk wees op een verborgen inwendige wond. Daarbij kwamen ook nog zware koortsaanvallen, zodat men na vijf dagen vreesde dat de dood er toch mee gemoeid zou zijn.

Willem Frederik voelde het zelf ook aan. Hij maakte zijn testament en regelde diverse zaken voor zijn vrouw en kinderen.

Ds. Boëtius bezocht de prins trouw. Toen hij hem vermaande zijn hulp van God alleen te verwachten, antwoordde deze: 'Ik zoek geen menselijke hulp, ik verwacht mijn Zaligmaker.'

Op 31 oktober kwamen de Staten en de leden van het Hof van Friesland afscheid nemen. De stadhouder liet zijn testament voorlezen en vroeg een aantal van de

aanwezige regenten het als getuige te ondertekenen. Hij beval zijn vrouwen kinderen aan in de zorgen van de Staten, in het bijzonder zijn zoontje dat vijf jaar eerder al als opvolger was aangewezen.

Op verzoek van Boëtius schreef Willem Frederik op diezelfde dag, de dag die zijn sterfdag zou worden, een korte belijdenis op een vel papier. 'Schryftelick belijdenisse van S. F. Gen. van Nassau, door hem selfs op papier gestelt ter occasie van de aenspraek en verzoek van Dom. Gellius Boetius den 31 October 1664.'

De inhoud luidt als volgt:

'Ik sterf (als) een oprecht Christen, die berouw hebbe van alle mijne zonden, gedaan tegen God, Vader, Zoon, en Heilige Geest. Ik weet dat mijn Verlosser leeft en dat ik Hem zal aanschouwen, Welkers bloed reinigt ons van alle onze zonden. Zo Christus onze Voorspraak is, wie kan dan tegen ons zijn.'

Daarna volgt zijn naam.

Daaronder schreef hij aan de linkerzijde van het blad nog de veelzeggende woorden: 't Zaad der vrouwen zal der slangen de hersenen verpletteren'.

Nadat de stadhouder deze woorden aan het papier had toevertrouwd, werd er gezamenlijk gebeden. De aanwezigen waren daarbij zo geroerd, 'dat ze niet als gebroken gebeden konden uitstorten'.

Albertine Agnes las daarna voor uit het 'zeer voortreffelijk traktaat, dat de vermaarde **Charles Drelincourt** tot troost der ware gelovigen tegen de verschrikkingen des doods in de Franse taal heeft geschreven' Dit werk had Willem Frederik in zijn leven diverse keren gelezen.

De prinses was door het vele huilen en waken bij haar man heel vermoeid, maar las toch met een heldere stem, 'de zucht tot de zaligheid van haar gemaal zo sterk zijnde, dat dezelve haar haar eigen ongelegenheid kon doen vergeten, ja verachten.' 's Middags, toen hij nog enigszins in staat was om te spreken, nam Willem Frederik afscheid van zijn vrouw en drie kinderen. Aan allen schonk hij een ring. De twee oudsten, de achtjarige Amalia en de zevenjarige Hendrik Casimir, zegende hij 'hebbende de rechterhand op het hoofd van de jonge prins en prinses gelegd en zijn ogen hemelwaarts gericht.'

Hij vermaande hen om aan hun moeder alle liefde, eerbied en gehoorzaamheid te bewijzen. Hij nam nóg een ring, die hij omhoog hield, waarmee hij aan wilde geven dat hij ook zijn jongste kind wilde zien. Sophia Hedwig was nog maar drie maanden oud. Vooral het afscheid van dit kind ontroerde de moeder en de omstanders.'

Tegen de avond verzocht hij iedereen de kamer te willen verlaten, behalve zijn secretaris en raadgever Vegilin van Claerbergen. Hij communiceerde nog door het schrijven van korte zinnen, omdat spreken in het geheel niet meer mogelijk was. Een van die zinnen gaf uiting aan zijn bezorgdheid over zijn zoontje: 'leven van Hendrick mijn soon, let daer wel op'.

Hij drong er bij Vegelin op aan te proberen de financiën op orde te krijgen en ook Albertine Agnes vroeg hij dringend alle middelen te baat te nemen om 'uit de schulden te komen'.

Willem Frederik bleef tot het laatst helder. Hij bleef nog dingen regelen, zoals een gift voor de armen in Groningen, maar 'doorgaans was hij doende met inwendige gebeden tot God, toonde in alles gerust te zijn om te sterven.'

'De stervende behield tot de laatste snik tegelijk met 't verstand, een zeker vertrouwen op 's Heilands waardige verdiensten', zo vermeldt een geschiedschrijver.

Willem Frederik heeft kort voor zijn sterven ook nog gewezen op de woorden uit

Romeinen 14 vers 8: *'Want hetzij dat wij leven, wij leven den Heere; hetzij dat wij sterven, wij sterven den Heere. Hetzij dan dat wij leven, hetzij dat wij sterven, wij zijn des Heeren'*.

Twee predikanten stonden hem bij. Hij hief een van zijn armen op, bewoog die naar beneden en vouwde vervolgens zijn handen ten teken dat hij gezamenlijk wilde bidden. Na het gebed schreef hij op een papier: 'of mijn krachten weggaan'.

Een half uur voor zijn sterven verzocht hij de predikanten nog om zijn vrouw en kinderen in hun gebeden te gedenken. Alle aanwezigen lagen geknield te bidden toen hij zijn rechterhand uitstak naar Albertine Agnes en, volgens verklaring van de arts Antonius Deusingh, 'sijn hoofd neigende ter zijden, is sachtjens, als in een sluijmeringe, in den Heere gerust.'

Deusingh noteerde in een ander geschrift: 'De prins hoogloffelijke gedachtenis is gerustelijk in den Heere ontslapen den 21/31 oktober des avonds weinig voor zeven uur, vol des zaligmakenden geloofs en zeker vertrouwen op zijn Zaligmaker Jezus Christus, met vollen verstand en kennis bijna tot den laatsten adem toe, zodat hij zijn standvastigheid ook met geschrift heeft uitgedrukt, toen men geen pols meer kon merken. Ten laatste, als hij alles bezorgd had wat zijn zaligheid en zijn doorluchtig Huis aanging, een half uur voor zijn stervende predikanten bij een geschrift dat hij met zijn eigen hand maakte, verzoekende voor zijn hooggeboren gemalin en kinderen te bidden'

Een dag voor de begrafenis van Willem Frederik preekte Franciscus Elgersma in de Grote Kerk van Leeuwarden over 1 Koningen 2 vers 10: *'En David ontsliep met zijn vaderen en werd begraven in de stad Davids.'* 'Die vrome held, die zo menigmaal in dodelijke gevaren schootvrij geweest is tegen de hagelbui van vijandelijke kogelen, is helaas door een ongelukkig lood van zijn eigen pistool, 't welk hij in eenvoudigheid dacht te lossen, zeer jammerlijk getroffen en na verloop van weinige dagen door die kwetsuur weggerukt uit het land der levenden.'

Elgersma getuigde echter dat het enerzijds wel 'een ongelukkige', maar 'nochtans een gezegende dood' was geweest. In de dagen die Willem Frederik na het ongeval nog leefde, mocht hij zijn tijdelijke zaken in goede orde regelen, maar 'inzonderheid zijn ziel door een christelijke voorbereiding tot den dood heiligen'. Dat heeft hij gedaan 'op een uitstekende wijze, door een openhartige belijdenis van zijn zonden, door een hartgrondig leedwezen over zijn zonden, door een ongeveinsde betuiging van zijn geloof in Christus Jezus, door een vast vertrouwen op de dierbare verdiensten en op de gedurige voorbedding zijns Zaligmakers en door een vurig verlangen naar de komst zijns Verlossers. Zoals hij zelf met zijn eigen hand op het papier stelde. Want toen zijn tong niet kon zijn als de pen eens vaardigen schrijvers, heeft hij zijn pen gemaakt als een tong eens vaardigen sprekers, om de verborgenheden zijns harten te openen tot verwondering van al de omstanders."

De bijzetting in de grafkelder van de Friese Nassaus vond de volgende dag plaats, 27 december 1664.

Voor een neef van Willem Frederik vormde het bijwonen van deze begrafenis een keerpunt in zijn leven.

Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679), ook een kleinzoon van *graaf Jan van Nassau* (Jan de Oude), ging na de begrafenis op weg naar Holland. In Franeker zakte hij echter met zijn gevolg door een brug. De vijf andere heren die in het water waren terechtgekomen stonden al snel weer op het droge.

Johan Maurits was echter onder zijn paard geraakt. Met veel moeite kon hij uiteindelijk uit het ijskoude water worden gered. Maandenlang moest hij nog in het

Martenahuis te Franeker blijven voordat hij voldoende was hersteld. Vanaf deze gebeurtenis toonde Johan Maurits zich 'een zeer religieus man.'

Hij schreef een hymne (bestaand uit 33 coupletten), waarin 'dankzegging' en 'boetedoening' tot uiting komen. Het feit dat hij ternauwernood aan de dood ontsnapte beschouwde hij duidelijk als een daad van de Heere, die een speciale reden moest hebben. Het bracht hem tot zelfonderzoek. Tegen het eind van zijn leven leidde hij een eenzaam bestaan in een houten huis in Berg en Dal dicht bij het bos.

Hij schreef eens dat de dieren uit zijn hand aten en dat hij daar gelukkiger was dan Lodewijk XIV in Versailles. Tot zijn overlijden onderhield hij jaarlijks 27 december als gedenkdag, waarbij een kerkdienst werd belegd.

In 1672 toonde **Albertine Agnes** grote moed.

In Leeuwarden zetelde het stadhouderlijk hof, waar de kordate Albertine Agnes, dochter van Frederik Hendrik, weduwe van stadhouder **Willem Frederik en** moeder van de 15 jarige Hendrik Casimir II, regeerde. Talrijke Friezen werden door haar ontvangen, die hun aanhankelijkheid aan haar huis en het vaderland kwamen betuigen. Door woord en geschrift spoorde de prinses aan tot eenheid en gebruik van de middelen tot verdediging van de Staat.

De 19e juli schreef ze een brief aan de Staten van Friesland, waarin onder meer: dat zij zich zeer verwonderde, dat wanneer godsdienst en goed en alles wat God aan dit land heerlijk heeft geschonken, zo nabij is om gans verloren te gaan, niet iedereen met alle wakkerheid toeloopt tot bewaring van die onwaardeerbare panden...

'Men ziet schandelijke lafheid en trouweloosheid van enigen,' maar zij vertrouwt, 'dat de Staten van Friesland niet zullen vervallen tot zo een verfoeilijke flauwhartigheid, maar met die van Holland, Zeeland en Stad en Lande aan het heilzaam en onverbrekkelijk verbond, vóór deze met de andere provinciën gemaakt, vast en onverzettelijk tot de laatste bloednippel getrouw zullen blijven...'

De brief vervolgt: 'Naast Gods zegen zijn van een onvermijdelijke noodzakelijkheid: 1: het onder water zetten van de lage landen, die naar de vijand gekeerd zijn; 2: spoedige en rigoreuze straffen over alle wandevoiren en strikte waarneming van behoorlijke krijgscipline; 3: goede en steeds gereede verschaffing van voeding, kanon, ammunitie en geld voor de militie; 4: volksbewapening door loting of aanwijzing van de derde of vierde man van de bevolking en aanwijzing van bepaalde punten waar ieder die de wapens dragen kan, op klokgeklep, of enig ander alarmsignaal heen moet snellen; 5: pogingen om krijgsgevangenen los te kopen en als soldaten in dienst te nemen, in plaats van de burgers, waarvan één zoveel kost als drie soldaten', enz....

Haar 15 jarige zoon, reeds stadhouder, was één van den eersten en kwam onder de bevelen van de uit Overijssel teruggetrokken luitenant-generaal, **Hans Willem van Aylva**, die de bijnaam had 'de ontzaggelijke'.

Met nog geen 1400 man was hij voor de vijand teruggetrokken, toen prins Willem op Holland aanging. Etc.

Bron: Bosscha: 'Neerlands heldendaden,' dl. II, bl. 61/63.

Nagelaten geschriften

Ds. Gellius Boëtius heeft na het overlijden van Willem Frederik het een en ander over zijn leven en sterven schriftelijk vastgelegd. De stadhouder was een trouw kerkganger, die zelden (alleen in geval van nood) zijn plaats leeg liet staan. Hij was thuis in Gods Woord, waarover hij graag sprak en hoorde spreken. Aan predikanten die hem

bezochten stelde hij soms 'enige gevallen van de consciëntie voor en verzocht daarop bericht uit Gods Woord'. Op een andere keer 'vroeg hij naar de rechte zin van deze en gene plaatsen der Heilige Schriftuur'.

Ds. Boëtius schrijft dat Willem Frederik 'zeer gemeenzaam is geweest met zijn God, als hij was eenzaam in zijn Kabinet. En hoe ijverig dat de Prins in dezen geweest is, getuigen die formulieren van gebeden, die hij bij verscheiden voorvallen en gelegenheden tot zijn eigen privaat gebruik met eigener hand heeft geschreven en die onder zijn papieren te vinden zijn.' ... 'Het Woord Gods is de beste schat der christenen en bijzonderlijk het voornaamste sieraad van grote Personagien. De Prins was gewoon daarin of zelf te lezen of zich door een of ander van zijn dienaren te laten voorlezen. En met wat vrucht en voordeel dat van Zijn Vorst. Doorl. gedaan is, is af te nemen uit die aantekeningen welke hij over de voornaamste punten der Godgeleerdheid in eigenhandig geschrift heeft nagelaten.'

Ds. Boëtius had de aantekeningen ter inzage gekregen, want hij citeerde 'enige weinige staaltjes'.

De prins schreef over 'des mensen ellendigheid' het volgende: 'Alle kwaad is uit u, en alle heiligheid en godzaligheid is van God den Heere. Als de Heere Zijn Geest van de ziel trekt, zo is ze dood. Als de zonde gedaan wordt, dan vleit ze; als ze gedaan is, dan slaapt ze, maar naderhand baart ze de dood. Wij moeten de zonden bewenen, of in dit leven, of daarna.'

Over 'des mensen verlossing' noteerde Willem Frederik: 'De wonden, die Christus voor ons heeft geleden, als wij daar wel op denken, die doen de onze vergeten. Die Christus heeft, al is hij dan rijk of arm, koning of onderdaan, heeft alles. Op U, Heere, te hopen is zaligheid. Ik, namelijk Christus, ben de Deur in de schapestal. Wie door Mij gaat, die zal leven. Ik bende Goede Herder en geef Mijn leven voor Mijne schapen.'

En over het derde stuk 'de ware dankbaarheid die wij God onze Weldoener en Verlosser schuldig zijn' tekende hij aan: 'Als wij eens bedenken de grote genade en barmhartigheid Godes, die Hij ons bewijst, hoe kunnen wij Hem dan genoeg loven en danken. Want geestelijk regeert Hij ons door de genade en barmhartigheden van Jezus Christus, Die Hij om onzentwille in de wereld gezonden heeft. En Hij begaift ons alle dagen met Zijnen Heiligen Geest, om ons Zijn Zoon te leren kennen, en ons van denzelven in 't Heilig Nachtmaal te verzekeren. Aan ons lichaam zegent Hij ons, dat wij meer gezonde dagen hebben als ongezonde; overvloed in alles, meer dan wij kunnen nuttigen. En daarom kunnen wij Zijne genade en barmhartigheid niet genoegzaam bedenken, veel minder uitspreken, die Hij ons alle dagen bewijst en toeschikt. Daarom moeten wij Hem dienen met ware dankbaarheid en betalen den Heere onze beloften. Geestelijk gezind te zijn is het leven; vleselijk gezind te zijn is de dood. Geloof en goede werken moeten te samen gaan, kennis zonder godzaligheid kan niet helpen tot de zaligheid. Niet het horen en lezen van Gods Woord maakt zalig, maar die daar naar wandelen in geloof en goede werken zullen zalig zijn. Gelijk de zon ons helpt over weg te komen tot die plaats daar wij gaarne naar toe wilden, en niet een oorzaak daarvan is, alzo zijn onze goede werken. Wij moeten ze doen en zij zijn noodzakelijk tot de zaligheid om onze dankbaarheid tegen God te betonen. Maar zij kunnen ons niet zalig maken, want wij worden uit genade zalig en niet uit de werken, anders is genade geen genade. Maar wij moeten de werken doen om ons rechtschapen geloof te betonen, want wie zegt dat hij het geloof heeft en haat zijnen broeder, die is een leugenaar en de waarheid is in hem niet. En daarom is 't geen rechtschapen geloof dat zonder goede werken is.'

Ds. Boëtius citeerde ook nog een kernachtige uitspraak van Willem Frederik over het

Heilig Avondmaal: 'Het brood des Heeren ontvangen wij van de predikant, maar het Brood des Heeren Zelf ontvangen wij van den Heiligen Geest, door het geloof in Jezus Christus.'

Treffend schreef de stadhouder ook over het nut van de aanvechting voor Gods kinderen: 'Hoe zalig is de aanvechting, welke veroorzaakt dat de arme zondaar op zijn knieën valt, zijn hart buigt en nevens een deemoedige belijdenis zijner zonden om de barmhartigheid Godes aanhoudt. Want hij tuchtigt haar in dit leven, dewijl in hetzelfde hope is tot vergeving en vermindering derzelve door oprechte ware bekering, teneinde de straf niet in het toekomende leven mocht opgeschort worden, alwaar geen genade meer te hopen is.'

Uit deze aantekeningen blijkt, zo schrijft ds. Boëtius, dat Willem Frederik 'het Woord Gods heeft herkauwd en door aandachtige overleggingen tot voedsel van zijn ziel heeft verteerd. En eindelijk hetzelfde heeft voorgesteld als een regelmaat van zijn geloof en wandel, om in vertrouwen op Gods barmhartigheid in Christus tegen alle aanvechtingen des satans, ja, tegen de dood zelf altijd wel toegerust en getroost te zijn.'

Toelichting zeer uitgebreide aantekeningen en dagboek

Zie voor de dagboeken www.dbnl.org/

Gloria Parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1643-1649, 1651-1654(1995)

Verantwoording

In het Koninklijk Huisarchief te 's-Gravenhage bevinden zich verschillende persoonlijke aantekeningen van de Friese stadhouder Willem Frederik: godvruchtige bespiegelingen, dagelijkse notities, kladbriefjes over militaire zaken, aantekeningen over de vrede met Engeland en de acte van seclusie uit 1654 (inventarisnummers VIII 3 I-IV en VIII 4) en tevens elf dagboeken, of dagboekachtige notities over de jaren 1643 tot en met 1649 en nog enkele notities uit de jaren 1651 tot en met 1654 (inventarisnummer VIII 2 I-III). Deze dagboeken, die zijn bijgehouden in kantooralmanakken uit de betreffende jaren, worden hier uitgegeven. Dat over het jaar 1643 begint in april, het volgende in mei, die over de jaren 1645 tot en met 1649 zijn compleet. Het dagboek over 1650 ontbreekt; het is waarschijnlijk wegens de belastende inhoud (de aanslag op Amsterdam) vernietigd. Voor 1651 zijn er aantekeningen van 1 januari tot en met 24 februari en voor de jaren 1652, 1653 en 1654 zijn er slechts notities bij 1 januari van het desbetreffende jaar, per jaar een enkel blad. De bladzijden van de kantooralmanakken hebben als formaat 12×19 cm en de bladen zijn meestal aan twee kanten beschreven. De notities bevatten, vooral in de eerste jaren, zeer korte zinnen in telegramstijl. Later - in 1645 en volgende jaren -, wanneer de schrijver duidelijk op dreef is, worden de zinnen langer en krijgen de notities steeds meer het karakter van dagboekantekeningen. Het geheel vormt een uniek egodocument.

De uitgave kent een lange voorgeschiedenis. In 1980 discussieerde de bronnencommissie van het Nederlands Historisch Genootschap (NHG) over de wenselijkheid de dagboeken van Willem Frederik op het editieprogramma te plaatsen en in de vergadering van 3 februari 1983 besloot de commissie de eerste vier dagboeken integraal uit te geven. Bewerker zou zijn drs. J. Visser, gepensioneerd chartermeester van het Rijksarchief in Friesland te Leeuwarden, die de dagboeken over de jaren 1643 tot en met 1646 reeds had getranscribeerd en die de basis voor de personenindex zou leggen. De specifiek Friese personen en zaken zouden door de heer Visser toegelicht worden. Namens de bronnencommissie van het NHG zou prof. dr. S. Groenveld toezicht op de uitgave uitoefenen. Er moest nog een oplossing gevonden worden voor de annotatie van het niet-Friese gedeelte....

In de loop van 1992 kwam de rijksarchivaris in Friesland, mr. D.P. de Vries, met de verheugende mededeling dat het Rijksarchief in Friesland een werkervaringsplaats en in drs. O. Hellinga een persoon voor dit project kon aanbieden. Er werd een wetenschapscommissie benoemd, bestaande uit prof. dr. P.H.D. Leupen, voorzitter; etc. dr. W. Bergsma; prof. dr. K. van Berkel; drs. Th.S.H. Bos; dr. G. de Bruin; drs. G.N. van der Plaat, secretaris; dr. O. Vries en mr. D.P. de Vries, die de begeleiding van de heer Hellinga op zich nam. De heer Hellinga heeft de gehele transcriptie gecontroleerd en de tekst, uitgezonderd het jaar 1644, elektronisch verwerkt; hij heeft de basisindex op computer gezet en substantieel aangevuld, vooral de lastig traceerbare Friese namen en plaatsen. Tevens zijn de genealogische aantekeningen van de heer Visser door hem in de index verwerkt. ...

Wij danken Hare Majesteit de koningin voor het verlenen van toestemming deze dagboeken in de serie Nederlandse Historische Bronnen te publiceren.

263]

Jannuarius. - 1/11 vridach Nieuwejaerdach heb ick tweemaehl in de kerck geweest. - Tehuys mit officiren gegeten. Het is still mit de raetsbestelling afgeloopen sonder eenighe ontstelteniss off contradictie; der is oock gheen meerder wacht geweest¹⁷⁰; niemantz gesproocken, alleen gegeten.

2/12 saterdach mijn peerden greden, Haeren gesproocken. - Mit de catholijcke edelluyden gegeten. - Dess naemiddachs gelesen, bij ritmeester Haeren geweest, bij juffer Jolcke van Aisma dess avontz.

3/13 sondach tweemahl in de kerk geweest. - De majoor [Hans Botterwech] seide mij, dat Jacob Steven al ses op sijn sijde had gekregen; had hij Zir Klaesen kunnen krighen, dan solde hij het heel omgeset hebben ghehad¹⁷¹. De ses die sijn Jacob Stevens, Jan Ravens, Manninga, Gabbama, Beima, Swaelwe; Gabbama soude Yetsma sijn swagher te licht hebben gevallen, had Zir Klaessen 't gelt willen aenemen dat hem van Jacob Stevens worden aengeboden, en dat omdat hij de lombert meinde sijn octroy te verlengen, opdat sijn vrou 6000 gulden weeder soude krighen, die sijn aen de lombert geleent heeft. - Maer nu sijn se acht of neghen sterck in de magistraet; de heele vroetschap iss wel, al de bevelhebers en de kerckenraet, doch sie moeten eens blieden en haer niet te licht vallen. - De jonghe Nijs bij mij geweest, wolde heel qualijck van Sjouck Burmania spreekken, doch ick gaf hem geen andtwoord en liet hem alleen 't woordt holden.

[264]

Bij jufferauwen geweest, tot juffer Burmania. Bij de heer Andla dess avontz gegeten mit juffer Aisma en den gheheelen nach vrolijck geweest tot de morgens om seiven uiren.

[p. 322]

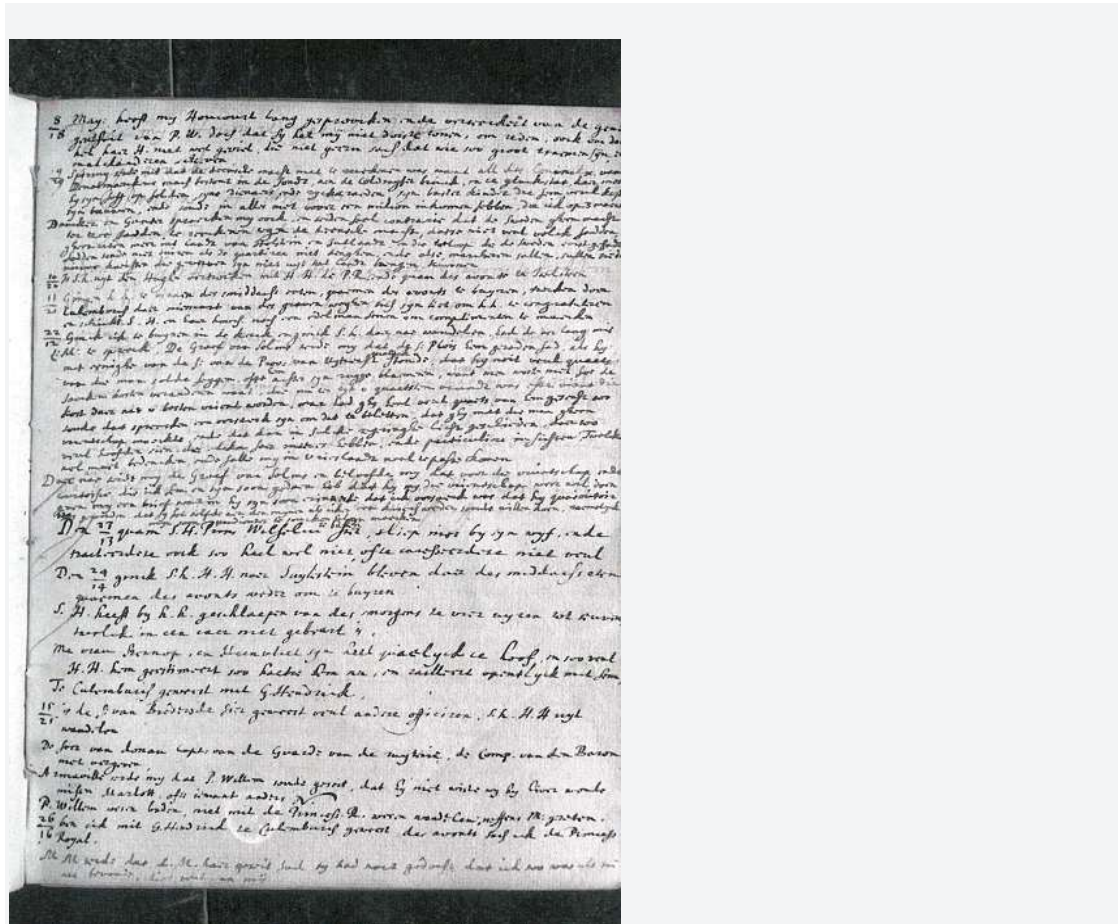
4/14 jannuarii maendach om 7 uir eerst te bed gegaen, den heelen dach geschlapien; Kuyn schreef mij, hoe dat de cuhrvorst van Brandemburch soo slechte presenten had gegeven en S.H. soo magnifijcke.

5/15 dingsdach heb ick Vringer gesproocken, die mij seide hoe het te Harlingen soo wel stonde en de burgeri soo wel tevreden wass, dat Himstra gheen burgemeester wass geworden. - Andla wass oock bij mij, seide mij van diergelijcke. - Alleen gegeten. - Albertus Hermani, die ick burgemeester heb gemaect te Harlingen, wass bij mij, het schient een heel eerlijck man te sijn, van verstant en heel goet fatzoen, seide mij dat oock van Himstra. - Predicant Hagius bij mij geweest; vond hem heel wel en lustich, bleef noch all voor IJtsma. - Mevrouw Liauckema bij mij geweest, reeckommendeerde mij de saeck van de afdoening van het process van Camstra en haer, seide dat Tjalling Camstra had geseit, soolang de olde vrou leeft, sal ick se niet meer aensprecken, maer laeten se mit gerustheit de plaetz besitten, doch als sie doot iss, dan sullen wij het weder opsoecken. Maer vrou Lyauckema iss daer niet mit tevreden, had geerne uytspreeck bij haer leeven. - Ick heb veul in de hoff gewandelt en gelesen.

6/16 januarii woensdach doctor Jacobi bij mij geweest, seide mij dat se in de stadt Harlingen wel tevreden waeren mit die burgemeesters die ick gemaect heb, besonder dat Glinstra¹⁷² niet heeft gekregen.

[265]

In de kerck geweest, om de stadt gewandelt. - Mit eenighe officiren geeten. - Eeringa bij mij geweest. - De heer Hottinga, die mij bedanckte, dat ick hem geadverteert had, dat de heer Haringsma cuypen wolde in sijn griteni, was heel beleeft en presenteerde mij sijn dienst. Darnae spraecken van de Fransche saecken, van de Munstersche handeling en van Duytlandt.

Kantooralmanak van Willem Frederik, de door Willem Frederik beschreven pagina naast de voorbedrukte pagina van de maand mei 1644. Zie dagboek 1644, pagina [25].

Literatuur

Op U zo wil ik bouwen. Een gouden draad in het huis van Oranje-Nassau

Door B. Hooghwerff. Den Hertog, Houten. 2011. Zeer lezenswaard

HANDBOEK DER GESCHIEDENIS VAN HET VADERLAND

MR. GROEN VAN PRINSTERER. AMSTERDAM, J.A. WORMSER. 1895.

STICHTING DE GIHONBRON. MIDDELBURG 2007.

JULIANA VAN STOLBERG. GRAVIN VAN NASSAU-DILLENBURG

In de familiekring geschetst. Door Jonkvrouwe A. van Hogendorp

Schets van vijf zoons van Juliana van Stolberg

Prins Willem van Oranje. Lodewijk. Jan. Adolf. Hendrik

STICHTING DE GIHONBRON. MIDDELBURG 2019

WIKIPEDIA

Zie voor de dagboeken www.dbnl.org/

Johannes Bogerman, Het Christelijk overlijden van de doorluchtige en hooggeboren Prins Maurits van Nassau, Prins van Oranje, enz. In de huidige spelling overgezet door ds. J. van der Haar (Veenendaal 1975)

Hofman, J. H.: "Eed, door graaf Jan van Nassau als stadhouder van Gelderland afgelegd op maandag 2 juli 1578 ", in "Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis", 13e Reeks, deel IV (1888).

Jurriaanse, M.W. "Brieven van Prins Willem van Oranje", G.W. den Boer, Middelburg 1933.

Dr. L. H. Wagenaar, Het leven van graaf Willem Lodewijk, een Vader des Vaderlands. (Amsterdam z.j)

Ubbo Emmius, Willem Lodewijk, graaf van Nassau (1560-1620). Stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe (Hilversum 1994). Zeer goed gedocumenteerd.

Abraham van de Velde, *De wonderen des Allerhoogsten*.